

Заклад вищої освіти «Український католицький університет»

Факультет наук про здоров'я

Кафедра психології та психотерапії

Магістерська робота

**на тему «Ставлення до батьківства в контексті особистісного нарцисизму у
молодих батьків»**

Виконала: студентка

6 курсу, групи ЗПП19/М

спеціальності 053 Психологія

освітньої програми «Клінічна

психологія з основами ПДТ»

Шиманська С. Т.

Керівник доц. Кривенко І. С.

Рецензент _____

Львів – 2021

ЗМІСТ

ВСТУП.....	3
РОЗДІЛ 1 РОЛЬ ОСОБИСТІСНОГО НАРЦИСИЗМУ У ФОРМУВАННІ БАТЬКІВСЬКИХ УСТАНОВОК.....	6
1.1. Батьківство як різнорівневе та багатогранне поняття.....	6
1.2. Дитячо-батьківські стосунки та нарцисизм.....	15
1.3. Тип особистісного нарцисизму як детермінанта ставлення до батьківства: аналіз літератури та теоретична модель дослідження.....	22
РОЗДІЛ 2 ОРГАНІЗАЦІЯ ЕМПІРИЧНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ: СТАВЛЕННЯ ДО БАТЬКІВСТВА МОЛОДИХ БАТЬКІВ.....	30
2.1. Опис процедури дослідження, методичного інструментарію, групи досліджуваних	30
2.2. Особливості ставлення до батьківства та особистісного нарцисизму у досліджуваної групи	35
РОЗДІЛ 3 РЕЗУЛЬТАТИ ЕМПІРИЧНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ: РОЛЬ ОСОБИСТІСНОГО НАРЦИСИЗМУ У СТАВЛЕННІ ДО БАТЬКІВСТВА	39
3.1. Очікування та реальність першого батьківства: відмінності у ставленні до батьківства у досліджуваних за періодом батьківства та статтю.....	39
3.2. Зв'язок стилів, образів батьківства та особистісного нарцисизму.....	46
3.3. Особливості уявлень про материнство в контексті особистісного нарцисизму: результати якісного аналізу даних.....	55
3.4. Загальна дискусія результатів дослідження: ставлення молодих батьків до батьківства та особистісний нарцисизм.....	71
ВИСНОВКИ.....	76
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	78
ДОДАТКИ.....	84

ВСТУП

Оскільки поняття нарцисизму є доволі широким та багатограним (нормальний або патологічний, грандіозний або вразливий, явний чи прихований), точаться дискусії навколо того, яким чином він формується.

Відповідно до психоаналітичної традиції, вважається, що нарцистичні риси закладаються в ранньому дитинстві, то ж ставлення батьків до дитини відіграє ключову роль у їх становленні. Тому, в ряді досліджень (наприклад, Т. Гордона, Ф. Крамера, Уотсона та ін.) методологія їх проведення передбачає збір даних про рівень нарцисизму у дорослих досліджуваних та інформації про те, як з ними поводитися батьки. При цьому, емпіричні висновки щодо різного дитячого досвіду та нарцисизму заплутані і часто суперечать одне одному. Так, одні дослідження виявили, що батьківська теплота пов'язана з високими оцінками за методикою NPI (Особистісний опитувальник нарцисизму) [44], тоді як інші вказують на те, що саме батьківська холодність і відсутність емпатії виступають пусковим механізмом розвитку нарцисизму, пояснюючи, що завищені погляди на себе виступають як форма самозахисту від батьківського ставлення (Кейтер, Зейлер-Хілл, Вонк, 2011; Отвей, Вігнолес 2006; Трубач, Ватсон, О'Лірі та Ветінгтон, 2008) [50].

Водночас, треба зауважити, що описаний вище дизайн дослідження в значній мірі залежить від спогадів досліджуваних про батьківське ставлення, і ці спогади часто стосуються більш пізніх періодів дитинства, в той час як нарцистичні риси, найімовірніше, формуються у доедипальний період (З. Фройд, М. Кляйн) [12]. Більше того, відповідно до Ротштейна, в значній мірі ставлення до дитини визначається мірою нарцистичності самих батьків [36]. То ж формат опитування дорослих щодо стилів поведінки їхніх батьків може не забезпечити точної інформації та розв'язати цю суперечку.

Актуальне дослідження підходить до питання формування нарцисизму з іншого боку. Зокрема, воно спрямоване на виявлення того, як особистісний нарцисизм батьків визначає їхні установки щодо батьківства та очікування

щодо дитини на дуже ранніх етапах її життя (пренатальному та у період до 1 року після народження). Отже, *метою* дослідження є виявлення ролі особистісного нарцисизму в молодих батьків у стилістиці їхнього ставлення до дитини на ранніх етапах її життя. У фокусі цього дослідження є саме молоді батьки без досвіду батьківства – пари, які очікують народження дитини або стали батьками не більше 1 року тому, що зумовлено прагненням відмежувати вплив досвіду виховання від власне їхніх фантазій та очікувань, визначених особистісними якостями.

Об'єкт дослідження – ставлення молодих батьків до батьківства.

Предмет дослідження – особливості ставлення до батьківських ролей та до очікуваної / новонародженої дитини у молодих батьків залежно від їхнього особистісного нарцисизму.

Завдання дослідження:

1. Окреслити поняття «батьківство» та його складові; проаналізувати основні підходи до розуміння особистісного нарцисизму та встановити ключові чинники його формування.
2. Проаналізувати емпіричні дослідження нарцисизму у контексті батьківства і на основі цього розробити теоретичну модель взаємозв'язку особистісного нарцисизму та ставлення до батьківства у молодих батьків.
3. Обґрунтувати методичні засади вивчення особистісного нарцисизму та ставлення до батьківства; розробити напівструктуроване інтерв'ю щодо ставлення до батьківства у молодих батьків.
4. Провести емпіричне дослідження зв'язку особистісного нарцисизму та ставлення до батьківства. Проаналізувати відмінності у ставленні до батьківства та до очікуваної/новонародженої дитини у молодих батьків з різним рівнем та типом (грандіозний та вразливий) особистісного нарцисизму.

Гіпотези:

1. У батьків, які очікують на дитину, позитивніше ставлення до батьківських ролей, ніж у батьків, які виховують дитину в період першого року життя.
2. Чим вищий рівень грандіозного нарцисизму у батьків, тим більше у них виражений такий стиль взаємодії з дитиною, як оптимальний емоційний контакт; чим вищий рівень вразливого нарцисизму у батьків, тим більше у досліджуваних виражений такий стиль взаємодії з дитиною, як надмірна концентрація на дитині.
3. Ідеалізований образ батьківства та власної дитини матері/батька детермінується високими показниками грандіозного та низькими ознаками вразливого нарцисизму.

Методи дослідження

1. Методи емпіричного дослідження: Особистісний опитувальник нарцисизму, коротка версія (NPI-16), Шкала сенситивного нарцисизму Х.М. Хендін і Дж.М. Чік (HSNS), Вимірювання батьківських установок і реакцій Е. Шефера і К. Белла (PARI), методика «Уявлення про ідеальне батьківство» Р.В. Овчарової і Ю.А. Дегтярьової, анкета «Моя дитина...» (авторська адаптація методики «Хто я?» М. Куна і Т. Макпартленда), напівструктуроване інтерв'ю.
2. Методи статистичного аналізу: описовий, кореляційний, порівняльний та множинний регресійний аналізи.

Групу респондентів склали особи, які очікують на появу первістка, та ті, які вперше стали батьками до 1 року тому.

РОЗДІЛ 1

РОЛЬ ОСОБИСТІСНОГО НАРЦИСИЗМУ У ФОРМУВАННІ БАТЬКІВСЬКИХ УСТАНОВОК

1.1. Батьківство як різнорівневе та багатогранне поняття

На сьогоднішній день поняття «батьківство» в різних аспектах та з позиції різних підходів: як соціально-психологічний (І.С. Кон, Р.В. Овчарова А.І. Антонов, С.І. Голод), як соціокультурний феномен (М. Мід, К. Хорні). В рамках психоаналізу (З. Фрейд, А. Адлер, К. Юнг, Е. Еріксон, Е. Фромм) як провідний чинник у формуванні особистості дитини, шляхом задоволення/незадоволення її фізичних та емоційних потреб, в руслі гуманістичного напрямку (А. Маслоу, К. Роджерс), де основну функцію батьківства вбачають в безумовному прийнятті своєї дитини [8].

Дослідження феномену батьківства може відбуватися з двох позицій: з позиції батька/матері (вплив батьківства на особистість, фактори формування батьківства і т.д.), на що спрямоване наше дослідження, і з позиції дитини (вплив батьківства на становлення особистості дитини, дитячо-батьківські стосунки тощо). Вивчення батьківства з першої позиції виокремлює ще одну функцію батьківства – функцію самореалізації як жінки, так і чоловіка. Також беруться до уваги такі поняття як «статус», «соціальна роль», «стереотипи і вимоги», вивчається батьківські «інстинкти», образи-Я, Я-концепція та інші особистісні характеристики [16]. Власне, наше дослідження спрямоване на те, як між собою відносяться нарцистичний конструкт особистості та прийняття на себе ролі батька/матері на етапі створення сім'ї, що можна глибше дослідити за допомогою якісного методу дослідження – інтерв'ю.

Як зазначає Р.В. Овчарова, батьківство – це багатогранне явище, яке знаходиться на двох рівнях: суб'єктивно-особистісному (зкладається ще до створення сім'ї та народження дитини) та надіндивідуальному, який включає батька та матір (ми – батьки). Саме тому, коли ми вживаємо термін

«батьківство», ми маємо на увазі не сукупність «материнства» і «батьківства», але структуру, яка виходить за рамки індивідуального. Іншими словами, – ціле не дорівнює сумі його частин. При цьому, даний конструкт формується поступово. Спочатку існує індивідуальний рівень батьківства, а коли з'являється дитина, відбувається перехід на надіндивідуальний етап, на якому відбувається узгодження уявлення про батьківство і реалізація батьківської ролі на практиці. Відтак, на цьому рівні уявлення про батьківство може змінитися в силу таких факторів як: вік чоловіка/жінки, стаж батьківства, кількість дітей, вік дітей, клімат сім'ї/задоволеність шлюбом, виховання дитини самостійно одним із батьків через певну причину [21]. У нашому дослідженні вибірка складається з молодих батьків, які не мають досвіду виховання дітей і, ймовірно, ще не повністю дійшли до спільного з чоловіком/дружиною розуміння того, як має виховуватися їхня дитина. Самі ж опитувальники зосереджені на особисті уявлення матерів/татів про батьківство, що ставить акцент більше на суб'єктивно-індивідуальний рівень батьківства та на його когнітивно-афективний рівень, аніж поведінковий, про що йтиметься далі.

Слід також не забувати про відмінності материнства і батьківства, про які писав ще Е. Фромм: материнська любов є безумовною, тоді як батьківську любов потрібно заслужити [30]. Батьківство та материнство характеризуються різними функціями, які визначаються певними соціокультурними чинниками [8]. З іншої сторони, Є.О. Єфімов наводить слова американського психолога Майкла Лема в тому, що батьки і матері частіше подібно, аніж по-різному, впливають на дитину, тому що самі механізми і засоби цього впливу схожі. Відтак, значення має не стільки стать когось з батьків, а стиль поведінки особи [6]. Це можна пояснити в першу чергу тим, що і чоловік, і жінка однаково інтерналізують паттерни батьківства від суспільства, а також від власної сімейної системи.

О. Тюптя зауважує, що в англомовній літературі поняття «батьківство» позначають два терміни: «parenthood» використовується для опису соціально-

інституційних та юридичних характеристик батьківства, а «parenting» – для розкриття практичної сторони батьківських ролей. Відповідно, перше поняття вимагає одних методів дослідження, а саме аналіз соціокультурних норм, тобто чого суспільство очікує від батька/матері загалом, тоді як друге поняття наводить на роздуми про те, що вже фактично роблять і відчувають конкретні батьки, що є у фокусі цього дослідження [28].

Ряд дослідників розглядають батьківство як соціальне явище, яке формується через генетичний зв'язок батьків і дитини. Безумовна любов, почуття обов'язку та відповідальність є ключовими рисами у таких стосунках [29]. А.І. Антонов описує чотири стадії реалізації батьківства: 1) передбатьківство (подружжя планують стати батьками); 2) репродуктивне батьківство (народження першої дитини); 3) соціалізоване батьківство (виховання дітей); 4) пробатьківство (поява онуків та їх виховання) [3]. Бачимо, що формування батьківства все-таки відбувається більше на надіндивідуальному рівні, коли подружні плани мати дітей втілюються у реальність.

І.М. Кучманіч, аналізуючи роботи Е. Галінські, вказує на 6 стадій формування батьківства: 1) утворення образу (від зачаття до народження дитини); 2) вигодовування (від народження до 2-ох років); 3) стадія авторитету (від 2 до 5-ти років); 4) інтерпретативна (від 6-ти до 12-ти років); 5) стадія взаємозалежності (підлітковий вік); 6) стадія розлучення. У нашому дослідженні беруться до уваги перших дві стадії становлення батьківської ролі. Спочатку, на основі власних очікувань щодо батьківства та образу ідеальних батька/матері подружжя уявляють, якими вони будуть батьками. Тоді як на другій стадії у батьків формується прив'язаність до дитини і вони вчаться розподіляти батьківський обов'язок та час на себе, друзів, роботу, саморозвиток [15]. Виокремлення дослідниками стадій батьківства нашою метою є висновок про те, що сама батьківська роль, а також уявлення про батьківство, можуть видозмінюватися відповідно до різноманітних чинників.

Саме тому, перша гіпотеза дослідження має на меті перевірити, наскільки змінюється образ батьківства відповідно до його наступної стадії – догляд за дитиною до року.

I.C. Кон в поняття батьківство вкладає ряд взаємодоповнюючих компонентів, серед яких і батьківська любов та прихильність до дитини, і соціальна роль та норми культури, і стилі виховання та ставлення до дитини як реальна поведінка [11]. Слідом за дослідником, Р.В. Овчарова визначає батьківство як соціально-психологічне утворення особистості, що включає в себе такі важливі компоненти: ціннісні орієнтації подружжя, батьківські установки та очікування, батьківське ставлення та позиції, батьківські почуття, а також батьківську відповідальність та стиль виховання [21]. На нашу думку, саме концепція батьківства Р.В. Овчарової найбільш повно розглядає цей феномен в основному як психічний, а не соціальний чи культурний конструкт, який включає в себе в першу чергу цей образ батьківства, тобто ставлення до батьківства, що є об'єктом нашого дослідження. Загалом, такий підхід значно відрізняється від підходу до вивчення феномену батьківства сучасних дослідників Західної Європи та США, які беруть до уваги вже реальну поведінку батьків щодо дитини, характеризуючи її певним стилем виховання, про що йтиметься дещо згодом.

Важливо зазначити, що уявлення про батьківство складається з уявлення про ідеального батька та про ідеальну матір. Р.В. Овчарова, яка займалася вивченням образу ідеального батька/матері, визначила, що дане явище існує на трьох рівнях, які і впливають на його формування: рівень суспільства (вплив суспільних поглядів на уявлення про ідеальне батьківство), рівень власної сімейної системи (вплив сімейних обставин), індивідуальний рівень (вплив фактору особистості) [21]. Так, у дослідженні Т.В. Александрової та Л.М. Костіної виявлено прямі зв'язки між наявністю травматичних подій у дитинстві батьків та домінуванням матері над дитиною, гіперболізацією авторитету батьків, надлишковою їхньою строгістю, бажанням пришвидшити

розвиток дитини, придушенням її сексуальності [2]. А емпіричні дані Р.К. Махмутової свідчать про те, що матері з різним рівнем особистісної зрілості по-різному ставляться до батьківства: матері з високим рівнем зрілості характеризуються заохоченням активності дитини, тоді як матерям з низьким рівнем особистісної зрілості притаманна гіперопіка, придушення волі дитини, уявлення про жертвовність матері [17]. Таким чином, ставлення до батьківства та форми реальної поведінки по відношенню до дитини опосередковано багатьма чинниками, які, ймовірно, також пов'язані між собою.

Отже, актуальне дослідження ставить акцент на вивчення саме таких компонентів батьківства за Р.В. Овчаровою як батьківські установки та очікування, батьківське ставлення та позиції, які вимірюються відповідними методиками (PARI та «Уявлення про ідеальне батьківство»). Адже, відповідно до досліджень Р.В. Овчарової та Г.Г. Філіпової, все сімейне життя головно визначається тим, яким чином люди уявляють собі функцію батьківства ще до її прийняття. А Е. Еріксон зазначає, що батьківські установки можуть обмежувати дитину, перешкоджати її розвитку, проявам щирості та творчого потенціалу [13]. Отже, ставлення до батьківства або батьківські установки та очікування вносять великий вплив на сімейну систему, а особливо на формування нової особистості – дитини.

До *батьківських установок* Р. В. Овчарова включає три рівні: 1) «ми – батьки» (уявлення щодо подружніх стосунків); 2) «ми – батьки нашої дитини» (уявлення про себе як батьків в цілому та як батьків конкретної дитини); 3) «це – наша дитина» (установки та очікування щодо дитини). А.І. Крайлюк у статті про батьківські установки подає цікаві результати дослідження Е.Ю. Печнікова та Н.А. Цвіткової, в якому виявляли ефективні та неефективні несвідомі установки щодо батьківства у вагітних жінок та їхніх чоловіків. У висновку було зазначено, що установки суттєво впливають на актуальний стан свідомості і, як наслідок, можливість чи неможливість успішного зачаття та виношування

дитини [13]. Тобто, батьківські установки не лише формують стиль виховання дитини, але й впливають на її розвиток ще в утробному періоді.

Важливо зазначити, що образ дитини, який становить одну з граней ставлення до батьківства, на сьогоднішній день є чи не найбільш вивченим у психології. Так, І.В. Ткаченко вказує на дослідження молодих людей (від 20 до 30 років) А.А. Смирнової та Е.П. Чернової, яке дало змогу виділити три типи образу майбутньої дитини: «реальний», «ідеалізований» та «несформований» [27]. А результати об'ємного дослідження образу дитини у вагітних жінок свідчать про те, що позитивний вербальний та «невербальний» образ дитини пов'язаний з особистісною зрілістю, прийняттям себе та інших, можливістю проявляти материнську позицію, позитивним стосунком з чоловіком, а негативний образ дитини пов'язаний із заниженою самооцінкою, несформованим образом «жіночого Я», неприйняттям власної материнської ролі, вираженою ауто- та гетеро агресією, які проявляються у психологічному дистанціюванні від партнера [1].

У дослідженні Т.В. Павлової виділено три типи уявлень про батьківство. Для інфантильного типу характерні ідеалізовані образи себе як батька/матері та дитини, які багаті на зовнішні характеристики, а також спостерігається емоційне дистанціювання від дитини. Перехідний тип уявлення особистості про батьківство виражається у більшій авторитетності батьків, відчутті самообмеження у виконанні ролі батька/матері, характеризується у надлишковій концентрації на стосунках з дитиною і низьким рівнем задоволеності життям батьків. Зрілий тип проявляється в прагненні до співпраці з дитиною, оптимальному емоційному контакті з нею; образ дитини та себе у батьківській ролі наповнений особистісними характеристиками; присутні відчуття самореалізації у виконанні батьківської ролі, а також високі соціальні та сімейно орієнтовані цінності [24]. Ймовірно, дослідниця розглядала ці типи і як стадії розвитку уявлень про батьківство, які можуть проявлятися на різних етапах життєвого циклу сім'ї.

Також, ставлення до батьківства тісно пов'язане з готовністю мати дітей. Р.В. Овчарова зазначає, що жінки, які готові до материнства, характеризуються вищими показниками товариських стосунків з дитиною, тоді як жінкам, які не готові до цієї ролі, притаманно оберігання дитини від труднощів, страх заподіяти шкоду дитині, залежність дитини від матері, відчуття своєї «жертвності» по відношенню до дитини, частіше дратуються і уникають спілкування з дитиною [19].

Батьківське ставлення розуміється як система різноманітних почуттів та паттернів поведінки до дитини, які формують емоційну дистанцію між батьками та дитиною. В рамках даного компонента виокремлюють певні види батьківських стосунків (приймально-авторитарний, відштовхуючий, симбіотичний тощо) [15].

А. Варга до батьківського ставлення включає 4 складових: прийняття чи нехтування дитиною; міжособистісна дистанція; форми контролю поведінки дитини; соціально бажана поведінка дитини. Саме тому батьківське ставлення безпосередньо впливає на особистість дитини, що може мати як позитивний, так і негативний результат [4]. Кожне з цих компонентів містить когнітивний, афективний та поведінковий прояв. Уявлення батьків про дитину (когнітивне) можуть бути адекватним (повне і об'єктивне знання особливостей дитини, її інтересів та схильностей, врахування індивідуальності дитини) та неадекватним (недооцінка психофізичних особливостей, інвалідизація, надмірна тривога щодо майбутнього). Емоційно-ціннісне ставлення батьків до дитини може проявлятися на трьох осях: симпатія – антипатія, повага – неповага, близькість – віддаленість. У системі батьківського виховання (поведінковий аспект) виділяють такі характеристики як: домінування-підкорення, залежність-незалежність, співробітництво-конкуренція [5].

Батьківські позиції проявляються в реальній взаємодії батьків з дитиною і є сукупністю усвідомлених та неусвідомлених мотивів. Батьківська спрямованість (внутрішнє прагнення діяти певним чином) обумовлена

подружніми уявленнями про батьківські ролі та образом ідеальної дитини [21]. Батьківські позиції характеризуються адекватністю (прийняття особливостей дитини), динамічністю (здатність змінювати свою поведінку у взаємодії з дитиною) та прогностичністю (передбачення батьками перспектив розвитку дитини і побудови подальшої взаємодії з нею) [15].

Слідом за дослідником І.С. Коном, Р.В. Овчарова поділяє сукупність усіх складових батьківства на три компонента: когнітивний, емоційний та поведінковий. До когнітивного компоненту відносяться усвідомлення батьківської ролі та батьківських функцій, уявлення про себе як про батька/матері, а також про ідеальне батьківство, образ партнера як батька/матері спільної дитини, образ дитини. Емоційний компонент включає суб'єктивне відчуття себе батьком чи матір'ю, родинні почуття, відношення до дитини та партнера. Поведінковий компонент об'єднує в собі уміння та навички по догляду, вихованню та навчанню дитини, матеріальному забезпеченню, стиль сімейного виховання, а також взаємодію із партнером як батьком спільної дитини [21]. У нашому дослідженні ставимо акцент на когнітивний та афективний компоненти, оскільки уявлення про батьківство молодих батьків позбавлене фактору впливу досвіду виховання дитини (перша дитина в сім'ї).

Якщо дослідники пострадянського простору вивчають батьківство зі сторони когнітивного та афективного аспектів, про що йшлося вище, тоді як англійські джерела подають багато цікавих досліджень батьківства у поведінковому прояві – стилях виховання. Емпіричні дослідження батьківства визначили його основні виміри, за якими і типологізують стилі виховання: батьківське тепло, моніторинг та психологічний контроль. Ці виміри ефективно відображається у клінічних теоріях про роль батьківства у формуванні нарцисизму і добре узагальнюють велику кількість більш конкретних компонентів батьківського виховання (наприклад, обмеженість, вимогливість, надмірна захищеність і т.д.) [36].

Батьківське тепло стосується міри, в якій батьки забезпечують емоційні та матеріальні ресурси для своєї дитини. Під батьківським теплом розуміється сукупність таких складових як прийняття, орієнтованість на дитину, реагування. *Моніторинг* позначає контроль за поведінкою дитини і є фундаментальною складовою встановлення та дотримання правил. *Психологічний контроль* позначає спроби такого контролю з боку батьків, який втручається в емоційний та психологічний розвиток дитини, і включає маніпуляції дитиною шляхом наведення провини або відмови від любові [36].

За класифікацією Баумрінда, яка з'явилася ще в 1967 році, батьків можна поділити за рівнями авторитетності, авторитаризму і вседозволеності [36]. *Авторитетне* (або чуйне) виховання передбачає високий рівень тепла, моніторингу та низький рівень психологічного контролю. Такі батьки прислухаються до дитячої точки зору, забезпечують чіткі стандарти поведінки дитини, а дисципліна є підтримуючою, а не караючою. Цей тип виховання однаково поєднує в собі вимогливість та чуйність. *Авторитарне* (або вимогливе) виховання включає відносно низький рівень тепла та високий рівень моніторингу та психологічного контролю. Батьки, що дотримуються такого стилю виховання, вимогливі, караючі, контроль та оцінка поведінки дитини відбувається відповідно до встановленого стандарту. *Вседозволеність* (або поблажливість) передбачає високий рівень тепла та низький рівень як моніторингу, так і психологічного контролю. Такі батьки виражають прихильність, не вимагають зрілої поведінки від дитини, їм важко її покарати. Пізніше було додано четвертий стиль виховання – *нехтуючий*. Цей стиль передбачає низький рівень усіх трьох вимірів батьківства, так зване, заочне батьківство. Байдужі батьки ні чуйні, ні вимогливі; вони очікують, що дитина сама впорається з труднощами і заохочують її бути незалежною від батьків та нести відповідальність за своє життя [37].

Важливо зазначити, що кожен тип виховання повинен проявлятися більше чи менше відповідно до віку дитини. Наприклад, у ранньому дитячому

віці діти більше потребують батьківської прихильності, тоді як у підлітковому важливо бути більш вимогливим у вихованні. Тому, чуйність як загальна здатність батьків до розпізнавання потреб їхніх дітей на кожному віковому етапі є надзвичайно важливою рисою, яка б допомагала виховувати здорове потомство [37].

Отже, феномен батьківства, точніше, його «практичні» аспекти (parenting) доволі широко представлений у психологічній літературі. Зокрема, увагу приділяють питанням становлення уявлень про батьківство у розрізі очікувань (ідеального батьківського образу) та реальності (проявів батьківських ролей на когнітивному, емоційному та поведінковому рівнях). У цьому дослідженні під ставленням до батьківства маємо на увазі соціально-психологічний конструкт, який формується в кожного індивідуально, відповідно до впливу соціуму та власної сімейної системи, а також через індивідуальний досвід батьківства, і може проявлятися через такі компоненти як батьківські установки, батьківське ставлення, образ дитини. Ці два аспекти тісно пов'язані між собою: відповідно до того, як особа ставиться до батьківства, як уявляє ідеальне батьківство, що, по-суті, є тотожним до уявлення про власне батьківство, як зазначають психологи, подружжя буде певний стиль поведінки, який можна спостерігати у впливі на розвиток дитини, зокрема такої характеристики як особистісний нарцисизм.

1.2. Дитячо-батьківські стосунки та нарцисизм

Нарцисизм – це явище, якому можна надати як значення «норми», «психічного здоров'я», так і патології. У першому випадку йдеться про особистісний, або «адаптивний» нарцисизм як пишуть іноземні дослідники [37, ст.19], який забезпечує і підтримує цілісний образ себе, переживання та усвідомлення Я, власної цінності, впевненості в собі, здатність по-справжньому повно приймати свої сили і можливості, прощати собі помилки, засвоювати необхідні уроки з невдач, що є одночасно і умовами психічного здоров'я [60].

Патологічний (дезадаптивний) нарцисизм вкладений в особливий кластер «нарцистичний розлад особистості», що входить до DSM-5 [33]. В клінічній діагностиці нарцисизм розпізнають за такими ознаками: грандіозне почуття власної значущості, постійне перебування в полоні фантазій про успіх та владу, віра у власну унікальність, потреба в постійній увазі і захопленні, очікування особливого ставлення, заздрість до успіхів інших, зухвала поведінка, дефіцит емпатії, маніпуляції та експлуативність у міжособистісних відносинах [9]. На відміну від адаптивного, дезадаптивний нарцисизм характеризується самозвеличенням, пошуком влади та поблажливості [37]. При цьому, згідно з уявленнями представників психодинамічного підходу (З.Фройд, О. Кернберг, Х. Когут), на свідомому рівні існує переконання про власну унікальність, тоді як на несвідомому – почуття вразливості та незахищеності, тривога щодо своїх можливостей [9]. То ж, фактично, ці два види нарцисизму різняться мірою прояву, хоча якісно характеризують один і той же бік умовного континууму. Водночас, у літературі зустрічається також дещо відмінна візія цього феномену.

Йдеться про розрізнення грандіозного та сенситивного (вразливого) нарцисизму. Одну із перших концепцій про подвійну форму нарцисизму описав Х. Мюррей [43]. Грандіозний нарцисизм проявляється у відвертому експібіціонізмі, егоїстичності, самовпевненості та маніпулятивній поведінці щодо інших. Основна відмінність грандіозного нарцисизму від вразливого полягає у явних стратегіях підтримки власної самоцінності – шляхом отримання уваги та захоплення від інших. Однак, егоцентричність та відсутність емпатії значно ускладнюють побудову стосунків [60]. Саме екстремальна форма грандіозного нарцисизму, вочевидь, увійшла до переліку психічних розладів за DSM-5 [33]. Вразливий нарцисизм на свідомому та явному рівні розкривається через почуття неповноцінності, невпевненості в собі, тривожність, сором'язливість, страх втратити близький стосунок, який підтримує роздуте Его. Однак, спільною з грандіозним нарцисом рисою залишається експлуатаційність та прагнення влади над іншими [59]. Хоча

ознаки сенситивного нарцисизму не представлені в критеріях нарцистичного розладу особистості, вони супроводжують його прояви, фактично будучи його «темною стороною», тим, що особа намагається приховати від світу та від себе.

Отже, головною рисою нарцистичних особистостей є надмірна концентрація на власних потребах, а саме – потребі захоплення собою за допомогою інших. Через свою егоцентричність, такі особи часто не можуть сформувати довготривалі, турботливі стосунки з іншими людьми [56]. Тож виникає питання про походження цієї крайньої потреби у захопленні, а також тому як такі особистості будують стосунки, зокрема, зі своїми дітьми, що є у фокусі цього дослідження.

Згідно з психоаналітичним поглядом, від народження немовля перебуває у «первинному нарцисизмі»: уся лібідиозна любов спрямована на себе, оскільки дитина не відділяє себе від інших для того, щоб будувати суб'єктну любов. На оральній стадії, за З. Фройдом, дитина зорієнтована лише на власних відчуттях та власній значущості, а тому вимагає багато уваги та турботи з боку батьків, а особливо матері [31]. В нормі дитина психічно зливається з «віддзеркалюючим об'єктом», якого ідеалізує та з яким ідентифікується, вважаючи своїм продовженням. Саме це сприяє пізнішому відокремленню і побудові власного Его. Якщо батьківська фігура є «холодною», такою, що не задовольняє фізіологічних та емоційних потреб дитини, не правильно розпізнає їх, то може відбутися фіксація (призупинення розвитку психіки) на цій стадії [12].

Однак, у походженні нарцисизму впродовж віків борються дві протилежні за своєю суттю ідеї, одна з яких про те, що у дитинстві нарцистична особа була розпещеною батьками, які ні в чому їй не відмовляли. Прихильники цієї ідеї стверджують, що нарцисизм розвивається тоді, коли батьки переоцінюють досягнення своєї дитини і дають їй позитивне підкріплення, незалежно від реальної поведінки [51]. Йдеться про механізм «нарцистичного розширення». Через сприйняття взаємодії з батьками, дитина припускає, як

сприймають її батьки і як вона повинна сприймати саму себе [57]. Відповідно, у дорослому віці нарцистична особа знаходиться у постійному пошуку зовнішнього об'єкта, який би підтримував цей покращений образ себе. Емпірично доведено, що гіперопіка батьків позитивно корелює як з грандіозним, так і з вразливим нарцисизмом [55]. Інші психологи (О. Кернберг, Х. Когут, А. Міллер), сходяться на тому, що нарцисизм є результатом не надмірного захоплення, але, навпаки, недостатньої уваги з боку батьків [56]. Нижче детальніше розглянемо теоретичні концепції, а також емпіричні дані на користь цієї думки.

Ще в минулому столітті теоретик психодинамічного напрямку Х. Когут писав про нормальний розвиток нарцистичного Я та процес того, як ідеалізований образ батьків та себе поступово стає більш диференційованим і реалістичним [48]. За дослідником, дитяче Я розвивається у двох вимірах – грандіозному ексгібіціонізмі та ідеалізації. Перший вимір підтримується емпатичним віддзеркаленням батьків, подібно до того як описував З. Фройд про першу стадію психосексуального розвитку. Інший вимір проявляється в тому, як батьки стають зразком для наслідування у стандартах поведінки. Коли дитина стикається з «оптимальними травмами», її почуття грандіозності та ідеалізація досягають реалістичних рівнів. Якщо дитина недоглянута батьками (холодне, або недостатньо емпатійне батьківство) або, навпаки, батьки надмірно реагують на потреби дитини («надмірне псування»), то розчарування у грандіозному Я і відсторонення від батьків так і не відбудеться. В такому випадку виникає нарцистичний розлад, коли людина прив'язана до міжособистісного зворотного зв'язку для підтвердження своєї грандіозності, а також до ідеалізації або різкого знецінення інших [53]. Таким чином, теорія Х. Когута доволі повно пояснює, як формується образ себе, який повинен пройти шлях від грандіозності до реалістичності, що прямо залежить від ставлення батьків.

О.Ф. Кернберг запропонував дещо інший психодинамічний погляд на нарцисизм, в якому підкреслював батьківську холодність, суворість і навіть приховану агресію щодо дитини. Він описав нарцисизм як захисну реакцію на патологічну організацію Я, ідеального Я та ідеального об'єкта. Дещо подібно до точки зору Х. Кохута, описаної вище, самозакохана дитина, батьки якої нелюблячі, не має ідеального об'єкта для інтерналізації, який би надалі служив стабільним стрижнем самоповаги. Перспектива О.Ф. Кернберга свідчить про те, що поєднання батьківської холодності, надзвичайно великих очікувань та суворі вимоги призводять до вираженого нарцисизму [47]. Позиція О.Ф. Кернберга доволі перегукується з теорією об'єктних стосунків М. Кляйн: коли батьки поводяться холодно з дитиною, вона не може інтерналізувати добрі та погані образи себе та об'єктів і вони залишаються розділеними, де добрі репрезентації себе стають ідеалізованими, що і наповнює грандіозне Я [57]. Таким чином, нарцисизм – це захисна реакція для придушення негативних уявлень про себе, який починає формуватися ще до того, як Я стає відокремленим від об'єкта. Адже, М. Кляйн вважала, що об'єктний стосунок існує від самого народження, а не формується пізніше [10].

Продовжуючи ідею про «обділеність» у дитинстві нарцистичних осіб, сучасний дослідник нарцисизму Т. Хортон формування нарцистичної осі розглядає з точки зору об'єктних стосунків [45]. Поведінкою батьків керують дві, часто конкуруючі між собою, мотиваційні системи: самоорієнтована, яка відповідає за те, як дитина задовольняє потреби батьків, та орієнтована на дитину, яка відповідає тому, як батьки задовольняють потреби дитини. Ефективне виховання є сумішшю двох систем. Батьки, які занадто фокусуються на собі, можуть виростити самозакоханість у своєї дитини. Іншими словами, нарцисизм – це фіксація батьківства, що проявляється у ставленні до дитини як до об'єкта, який використовується для задоволення емоційних потреб батьків, а не як до дитини, яку потрібно виховувати [36]. Такий підхід звертає увагу на те,

що батьки, які «вирощують» нарцисизм у своїх дітей, швидше за все самі є доволі нарцистичними.

Продовжуючи ідею про мотиваційні системи, які можуть проявлятися вже з самого народження у ставленні до дитини, варто згадати про теорію прив'язаності Дж. Боулбі в контексті формування нарцисизму. Л.Дж. Отвей вказує на дослідження ще минулого століття, в якому було виявлено зв'язок між типом прив'язаності дорослої особи та тим, як до неї ставилися батьки у дитинстві. Таким чином, батьківська холодність та неприйняття, які пов'язували з розвитком нарцисизму, також пов'язані з унікаючим типом прив'язаності. Однак, емпірично не було виявлено прямого взаємозв'язку між нарцисизмом та унікаючим типом прив'язаності, як і між грандіозним нарцисизмом та будь-яким іншим типом прив'язаності. Лише два дослідження демонструють пряму кореляцію між вразливим нарцисизмом та тривожним типом прив'язаності [53]. Такі дані наводять на роздуми про те, що, можливо, грандіозний нарцисизм формується не під впливом батьківського нехтування, але, навпаки, надмірного захоплення або амбівалентного ставлення. Важливо також відмітити, що нарцисизм є ширшим феноменом, ніж явище прив'язаності, яке можна дослідити в більшій мірі лише на основі поведінки.

Отже, формування нарцисизму прямо пов'язане із поведінкою батьків та їхнім ставленням до дитини на ранніх стадіях розвитку. На основі теорії Х. Когута та О.Ф. Кернберга можемо зробити висновок, що не стільки емоційна депривація, байдужість чи, навпаки, батьківське захоплення «всемогутності» дитини та гіперопіка є пусковим механізмом розвитку нарцистичної патології. Основне, що поєднує між собою ці протилежні стилі і що має особливе значення – це те, що їх очікування та поведінка щодо дитини не співпадають з її реальними переживаннями та емоційними потребами. Іншими словами, вони співвідносяться з потребами власними, а не дитячими. Знову ж таки, це наштовхує на думки про нарцистичну природу самих батьків.

Сучасні іноземні дослідники, які вивчають формування нарцисизму емпірично, аналізують особистісний рівень нарцисизму досліджуваних та особливостей поведінки з ними їхніх батьків у дитинстві, підтверджуючи чи спростовуючи загальновідомі психоаналітичні теорії. Однак, висновки щодо різного дитячого досвіду та нарцисизму заплутані і часто суперечать одне одному. Так, одні дослідження виявили, що батьківська теплота пов'язана з вираженим грандіозним нарцисизмом [44], тоді як інші вказують на те, що саме батьківська холодність і відсутність емпатії виступають пусковим механізмом розвитку нарцисизму, пояснюючи, що завищені погляди на себе виступають як форма самозахисту від батьківського ставлення [50].

У матерів, які народили неповноцінну дитину, може розвинутися нарцистична травма, а також депресивна реакція на взаємодію материнсько-дитячого стосунку. Цікаво, що народження здорової дитини може викликати подібну реакцію в ослабленому вигляді у зв'язку з тим, що ця дитина не збігається з образом матері щодо очікуваної ненародженої малечі [49]. Такі результати свідчать про те, що жінки, які очікують на народження дитини, в процесі її виношування певним чином створюють образ цієї дитини, який прямо пов'язаний з нарцистичною віссю особистості. Відповідно, образ дитини і на подальших етапах її життя може будуватися не на основі об'єктивних фізіологічних та психічних даних, але на бажаних уявленнях самих матерів чи татів. В той час дослідження А.А. Петрової свідчить, що у 79% досліджуваних жінок прослідковується співпадіння зовнішності дитини з очікуванням щодо неї під час вагітності. Також 68% жінок спостерігають у своїх дітях ті здібності, які вони очікували до родів, хоч вік дитини все ще не дозволяє об'єктивно їх виявити, що знову ж таки може бути пов'язано через вплив самого очікування матерів на їх сприйняття [25].

Отже, на основі наведених досліджень є підстави для вивчення нарцистичних особистісних тенденцій молодих батьків, адже вони в значній мірі визначають особистісний розвиток дитини. Зважаючи на те, що уявлення

про батьківські ролі формуються ще до того, як дитина з'явилась на світ, є підстави для аналізу рівня нарцисизму осіб, які лише чекають народження першої дитини, адже це дозволить відмежувати їх особистісні якості від набутого раніше досвіду батьківства.

1.3. Тип особистісного нарцисизму як детермінанта ставлення до батьківства: аналіз літератури та теоретична модель дослідження

Незважаючи на те, що за класичними психоаналітичними теоріями нарцисизм розвивається в дуже ранньому віці (до першого року життя), сучасні дослідження нарцисизму аналізують саме стилі виховання, такі як авторитетний, авторитарний та вседозволяючий (за класифікацією Баумрінда), які можуть проявлятися впродовж усього життя дітей, як один з основних факторів, які безпосередньо стосуються розвитку нарцисизму [36]. Також дослідники беруть до уваги те, про яку культуру йдеться, коли досліджується стиль виховання [50], а також вивчають роль різних форм нарцисизму батьків у визначенні стилю їхнього виховання.

У дослідженні Т. Хортон, який описав параметри батьківського виховання, було виявлено позитивний зв'язок між грандіозним нарцисизмом та психологічним контролем і батьківським теплом, а також негативний зв'язок між грандіозністю та моніторингом [45]. Також дослідником було виявлено, що поблажливість та вседозволеність з боку батьків (тобто, батьківське тепло та незначний моніторинг) позитивно пов'язані як з грандіозним, так і з вразливим нарцисизмом. Інші дані вказують на те, що вседозволеність батьків позитивно впливає на розвиток патологічного рівня нарцисизму [36]. Також у дослідженні Е. Брумельмена та його колег було виявлено, що нарцисизм проявляється у того, хто засвоює завищені погляди батьків на себе [35]. Такі висновки емпірично підтверджують одну з ідей про походження нарцисизму, яку

поділяли Т. Міллон та С. Гросман, що нібито розбещеність дітей батьками дозволяє їхньому нарцистичному Я зростати [52]. Важливо також відмітити, що досліджуваними були здорові люди, тому їхня міра нарцисизму є в межах норми, а тому батьківське тепло як окремий фактор може позитивно впливати для формування здорового нарцисизму. Тоді як такий стиль виховання як вседозволеність, де фігурує відсутність контролю, впливає на розвиток, власне, дезадаптивного нарцисизму.

Однак, результати дослідження Ф. Крамера істотно суперечать тим, що згадані вище. А свідчать вони про наступне: навпаки, батьківство, яке характеризується чуйністю та вседозволеністю, пов'язане з низькими показниками нарцисизму, тоді як авторитарне, як і байдуже батьківство, прямо корелює з високими показниками нарцисизму [38]. Шкода, що дослідником не було враховано грандіозного та вразливого типів нарцисизму. Тому що, наприклад, інше дослідження Т. Хортон свідчить про те, що батьківська холодність та психологічний контроль, а також надмірний або непослідовний моніторинг прямо пов'язані саме з вразливим нарцисизмом [36]. У дослідженні Г. Евінга були отримані схожі результати: грандіозний нарцисизм пов'язаний з батьківською вседозволеністю, тоді як вразливий нарцисизм – з авторитарним батьківством. Окрім цього, нарцистично вразливі особистості повідомили про більш високий рівень травматичного досвіду в дитинстві у порівняння з грандіозними нарцисами [42]. Такі результати досліджень добре накладаються на теорію нарцисизму О.Ф. Кернберга.

В одному із досліджень не було виявлено прямого зв'язку між захопленням батьків та грандіозністю, а також між батьківською холодністю та вразливим нарцисизмом, як у інших дослідженнях. Цікаво, що захоплення та холод з боку батьків одночасно впливали на розвиток як грандіозного, так і вразливого нарцисизму. Так, з одного боку дитина отримує від дорослого захоплення, похвалу, які часто не відповідають дійсності, але, з іншого боку, вона відчуває неприйняття та холод [53]. Тому, суперечливі «спогади» про

дитинство у дорослих нарцисів можна пояснити природою самого патологічного нарцисизму, який поєднує в собі дві протилежності, які і становлять внутрішню напругу: на поверхні – грандіозність, ексгібіціонізм, а на несвідомому рівні – крихкість та тривожність.

Інші дослідження вказують на прямий зв'язок між обома видами нарцисизму та поведінкою батьків, яка має спеціальний термін англійською – «parental invalidation». Такі батьки не прислухаються до того, як почуваються їх діти, але нав'язують їм власні припущення чи нормативи, як потрібно почуватися і поводитися в даний момент, тобто нехтують справжньою ідентичністю дитини на користь «фальшивого Селф» [46]. Бачимо, що новітні дослідження повторюють в своїй суті теорію Х. Когута про формування нарцисизму.

Підсумовуючи, є вагомі емпіричні докази, що пов'язують поведінку батьків з нарцисизмом у вже «дорослих» дітей, і які відповідають класичним клінічним теоріям про етіологію нарцисизму. Важливо зазначити, що грандіозний та вразливий нарцисизм можуть мати різну природу виникнення, що, ймовірно, впливає на висновки дослідників, які часто суперечать один одному. Так, грандіозний нарцисизм більше пов'язаний з теплотою батьків, вседозволеністю, тоді як вразливий нарцисизм відповідає такій батьківській поведінці, яка нехтує потребами дитини, на що більше у своїх концепціях звертали увагу О. Кернберг та Х. Когут. Для того, щоб уникнути плутанини з цілком протилежними проявами нарцисизму, у нашому дослідженні використано опитувальники для грандіозного та вразливого нарцисизму. Окрім цього, дані дослідження спиралися на ретроспективні спогади про дитинство, які могли бути спотвореними і не відповідати реальній поведінці батьків, адже нарцистичні та ненарцистичні діти можуть пам'ятати чи інтерпретувати ту саму поведінку батьків по-різному. Тому, найбільш реалістичним дослідженням впливу батьківства на розвиток нарцисизму було б лонгітюдне дослідження, в якому вимірювалася б поведінка батьків з дитиною у ранньому віці, можливо,

їхній рівень нарцисизму, як у нашому дослідженні, а пізніше проводили б заміри на дітях, які вирости.

Лонгітюдне дослідження нарцисизму 2011 року, проведене Ф. Крамером, мало на меті прослідкувати вплив батьківських стилів поведінки на розвиток як здорового, так і патологічного нарцисизму. Цікаво, що вже у 3 роки дослідники змогли виявити так звані «попередники нарцисизму», такі як надмірна потреба в увазі та захопленні, ексгібіціонізм, імпульсивність, агресивність та постійне порушення правил. Результати дослідження показали, що авторитетний та поблажливий стилі виховання мали прямий вплив на розвиток здорового нарцисизму, тоді як розвиток дезадаптивного нарцисизму прямо залежав від початкової схильності до нарцисизму [37]. Такі висновки наводять на роздуми про те, що, ймовірно, існують певні вроджені риси, які, очевидно, передаються від батьків, і які становлять ту основу, без якої розвиток патологічного нарцисизму неможливий. З іншого боку, ці риси були описані у трьохрічних дітях, що можна трактувати як і те, що вони формуються після народження, але до трьохрічного віку. Слідуючи традиції З. Фрейда, який описував формування нарцисизму на ранніх стадіях розвитку [31], можна сказати, що така думка цілком має можливість існувати.

Спираючись на об'єктні відносини, легко припустити, що батьки, які вдаються до психологічного контролю своїх дітей, використовуючи їх для задоволення власних потреб, самі є самозакоханими та тими, чії дитячі амбіції не були виконані, що і має на меті перевірити наше дослідження емпірично. Це наштовхує на продовження роздумів на тему так званого «вродженого нарцисизму», що передається дітям від їхніх батьків. Власне, наше дослідження має на меті прослідкувати цю «вродженість» з іншої сторони, дослідивши ставлення до батьківства та рівень нарцисизму самих батьків. Цікаво, чи результати можуть бути схожими до тих, які подають нам дослідження рівня нарцисизму дітей та поведінки їх батьків.

На сьогоднішній день дослідження взаємозв'язку психологічного портрету батьків, а особливо нарцисизму, та їхньої поведінки щодо дітей зустрічаються не часто. Є дані, які підтверджують вище згадану гіпотезу і свідчать про те, що фізично та емоційно жорстокі батьки є більш нарцисистичними, ніж прийомні батьки. Також батьки-насильники демонстрували меншу впевненість в собі, відсутність контролю над імпульсами та не здатність сприйняти чужу точку зору [58].

Інше дослідження вказує саме на вразливий нарцисизм батьків як те, що збільшує у них ризик агресивної поведінки по відношенню до дітей. Науковці пояснюють, що відсутність емпатії та егоцентричність батьків може спричиняти порушення поведінки дітей, що в результаті сприймається батьками негативно і змушує їх вдаватися до жорстокого поводження [39]. Виглядає на замкнуте коло, де психологічні особливості особистості певним чином зчитуються на несвідомому рівні дітьми, що викликає в них відповідну реакцію і в результаті батьківське поводження набуває певної стилістики. В сумі це якимось впливає на психіку дитини і закладає в ній свій набір якостей, які найчастіше все таки співвідносяться з батьківськими. Цікаво, що існують емпіричні докази того, що, чим більше нарцисистичні батьки, тим частіше серед молодих дорослих їхніх дітей зустрічається депресія та тривога, що є симптомами радше вразливого нарцисизму, аніж грандіозного [40]. Також згадуємо дослідження вище, в якому дорослі вразливі нарциси вказували на холодне і авторитарне поводження їхніх батьків у дитинстві.

В результаті теоретичного аналізу ставлення до батьківства, в актуальному дослідженні цей феномен представляємо як соціально-психологічний конструкт, який складається з таких компонентів, як батьківські установки («Ми-батьки», «Ми-батьки нашої дитини», «Це-наша дитина»; інфантильний, перехідний та зрілий типи), образ дитини («реальний», «ідеалізований», «несформований»), батьківське ставлення (приймально-авторитарне, відштовхуюче, симбіотичне; адекватне/неадекватне)

(Р.В. Овчарова, І.С. Кон, А. Варга, Т.В. Павлова). У цьому дослідженні ставлення до батьківства розглядаємо як суто індивідуальне формування, тобто не залежить від спільного подружнього уявлення та минулого досвіду батьківства. Відповідно, за допомогою таких методик як PARI, «Уявлення про ідеальне батьківство» та авторської анкети «Моя дитина...» маємо змогу кількісно дослідити когнітивно-афективний аспект об'єкту дослідження. Оскільки досліджувані є батьками, в яких очікувана чи новонароджена дитина є першою в сім'ї, то про переважаючий стиль виховання і реальну поведінку по відношенню до дитини можна лише припускати, спираючись на відповіді досліджуваних, тобто в роботі аналізується не поведінковий, а антиципаційний аспект батьківських ролей.

З теоретичної моделі ставлення до батьківства, яка представлена графічно нижче, можна побачити, що цей конструкт формується багатьма чинниками, які знаходяться на різних рівнях: суспільному, власної сімейної системи та індивідуальному (рис. 1.1). У нашому дослідженні береться до уваги індивідуально-суб'єктивний рівень, де окремо звертаємо увагу на вплив віку, періоду батьківства та, власне, особистісного нарцисизму. Оскільки висновки кількісних досліджень щодо зв'язку особистісного нарцисизму та батьківського ставлення є доволі суперечливими, проведення інтерв'ю в рамках нашого дослідження має на меті глибше дослідити ставлення до батьківства у молодих батьків, проаналізувати чинники його формування та знайти «точки дотику» з рівнем грандіозного та вразливого нарцисизму в досліджуваних.

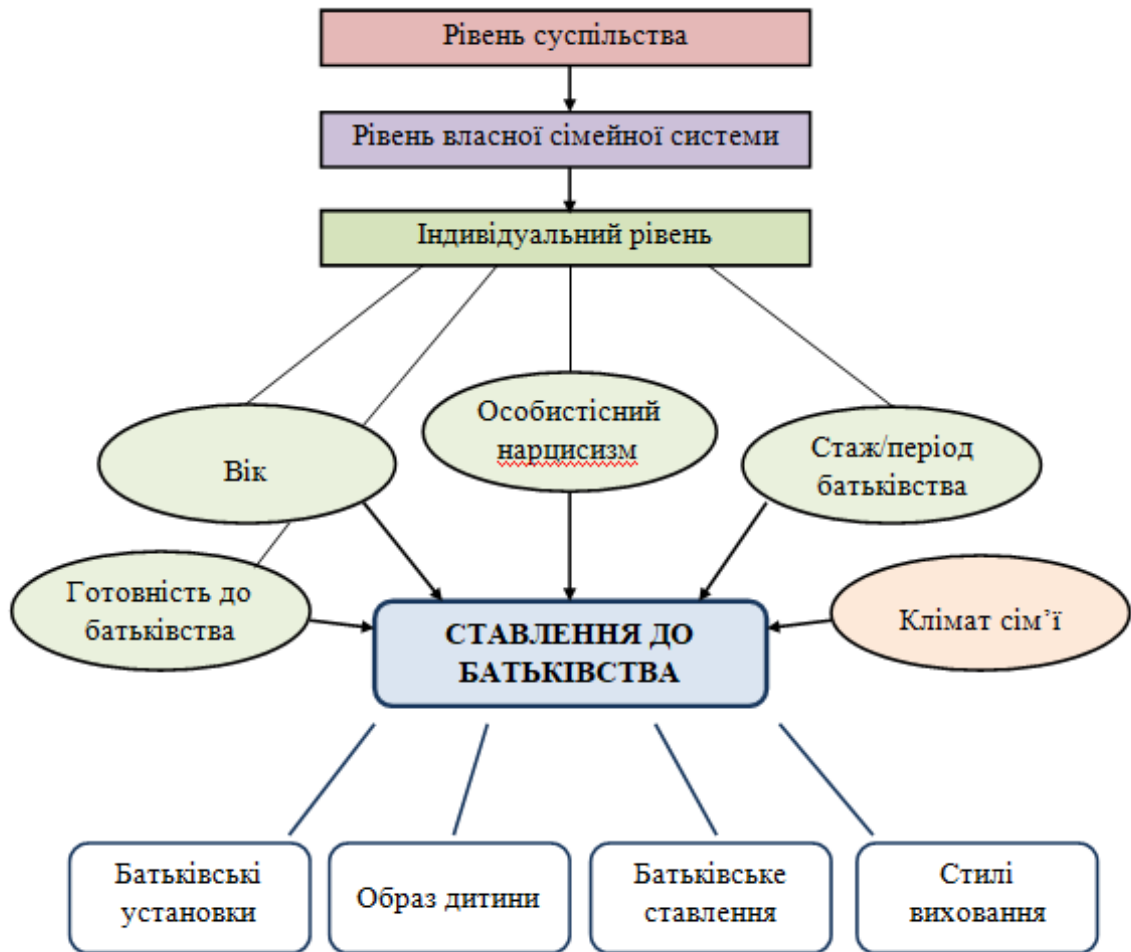

Рис. 1.1. Теоретична модель особливостей ставлення до батьківства

Ознайомлення із багатьма сучасними дослідженнями зв'язку вразливого нарцисизму та батьківства дало змогу більш впевненіше говорити про певну закономірність зв'язку між цими поняттями, ніж, наприклад, про закономірності прояву грандіозного нарцисизму у «батьківській системі». Так, з графічної теоретичної моделі прояву вразливого нарцисизму у батьківському ставленні можна констатувати прямий вплив даного виду нарцисизму батьків на формування такого ж типу нарцисизму у їхніх дітей шляхом авторитарного батьківства (рис. 1.2). Як було зазначено в попередньому пункті, науковці пояснюють, що егоцентричність та відсутність емпатії у батьків спричинює таку поведінку дітей, яка потребує строгого, авторитарного методу виховання. Відповідно, таке ставлення буде в особистості дитини певні риси, які в

дорослому віці легко співвідносяться з вразливим нарцисизмом. Так, дослідники наводять дані про те, що дорослі вразливі нарциси більше згадують про травматичний дитячий досвід, агресивну поведінку з боку батьків, а також частіше страждають на депресію та тривогу. Ймовірно, порівняно з грандіозним, вразливий нарцисизм є більш дезадаптивним, що, відповідно, є більш виразним в контексті порушення психічних норм і що легше дослідити емпірично.

Рис. 1.2. Теоретична модель прояву вразливого нарцисизму у батьківському ставленні

РОЗДІЛ 2

ОРГАНІЗАЦІЯ ЕМПІРИЧНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ СТАВЛЕННЯ ДО БАТЬКІВСТВА МОЛОДИХ БАТЬКІВ

2.1. Опис процедури дослідження, методичного інструментарію, групи досліджуваних

Перша частина дослідження проводилася у формі онлайн-опитування з використанням Google-форми та тривала з листопада 2020 року до лютого 2021 року. Учасники були попереджені про анонімність та конфіденційність результатів. За бажанням досліджуваних, кожен міг внести свої контактні дані для проведення другої частини дослідження – напівструктурованого інтерв'ю, яке проводилося впродовж квітня 2021 року.

В опитуванні взяло участь 72 респонденти. Середній вік досліджуваних складає 26,6 роки, наймолодшому досліджуваному – 18, найстаршому – 44 роки. У дослідженні взяли участь 67 жінок та 5 чоловіків. Серед усіх досліджуваних 40 осіб, в яких дитина народилася до 1 року, та 32 осіб, які на момент досліджування очікували стати батьками, серед них 2 осіб перебували на першому триместрі вагітності, 14 – на другому, 16 – на третьому триместрі вагітності (Рис. 2.1).

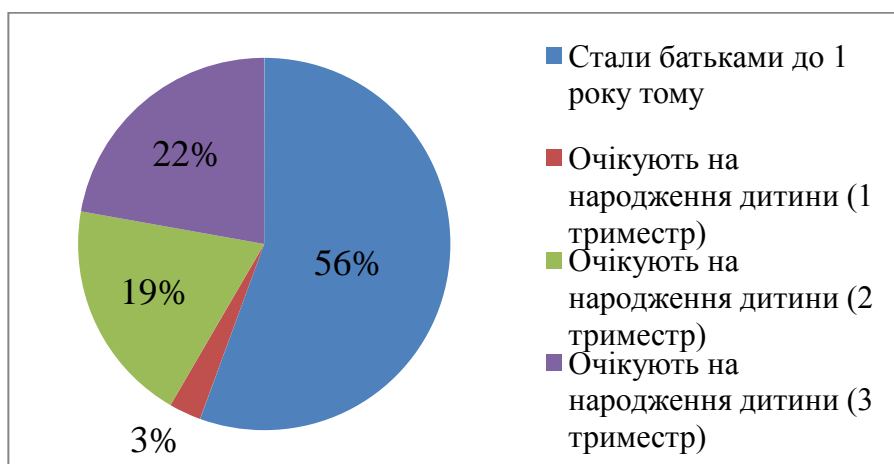

Рис. 2.1. Співвідношення досліджуваних за періодом батьківства

Для проведення емпіричного кількісного дослідження було використано наступні методики.

Особистісний опитувальник нарцисизму (англ. Narcissistic Personality Inventory, скор. NPI) призначений для вимірювання «грандіозних» проявів нарцисизму як риси особистості та розроблений в 1979 році Раскіном і Холлом [54].

В дослідженні було використано скорочений варіант опитувальника нарцисизму NPI-16, (Ames, Rose, Anderson, 2006) [34], адаптований українською (Пилат, Сенік, Кривенко, 2021) для виявлення рівня грандіозної форми особистісного нарцисизму досліджених та перевірки усіх трьох гіпотез дослідження (додаток А). Україномовна версія опитувальника містить 14 пар тверджень, з яких досліджуваний обирає одне з двох, що найбільше йому підходить. Загальний показник шкали показує рівень грандіозного нарцисизму. Шкала відповідей варіюється від 0 до 1. Показник α -Кронбаха для україномовного варіанту 0,69, у нашому дослідженні – 0,51.

Шкала сенситивного нарцисизму (ШСН, англ. Hypersensitive Narcissism Scale, скор. HSNS) – опитувальник для вимірювання «вразливих» проявів нарцисизму як риси особистості, розроблений у 1997 році Х.М. Хендін і Дж.М. Чік [43].

У дослідженні було використано варіант опитувальника, перекладений та адаптований І. Кривенко, Н. Пилат та О. Сенік (Kryvenko, Pylat, Senyk, 2021), для виявлення рівня сенситивної форми особистісного нарцисизму та перевірки другої та третьої гіпотез дослідження (додаток Б). Опитувальник містить 10 тверджень, на кожне з яких досліджуваний відповідає, позначаючи міру згоди з кожним із них на шкалі від 1 до 5 балів. Загальний показник шкали показує рівень сенситивного нарцисизму, показники досліджуваних можуть варіюватися від 10-ти до 50-ти балів. Показник α -Кронбаха для україномовного варіанту 0,65, у нашому дослідженні також 0,65.

Вимірювання батьківських установок і реакцій (англ. Parental Attitude Research Instrument, скор. PARI) – опитувальник, призначений для вимірювання ставлення батьків до різних аспектів сімейного життя, в тому числі методика вивчає найбільш загальні особливості виховання дітей [22]. Розроблений у 1958 році Е.С. Шефером і Р.К. Беллом та адаптований Т.В. Нещерет у 1980 році [18].

У дослідженні було використано другу частину даної методики, яка стосується лише батьківсько-дитячих стосунків з метою з'ясування, як пов'язані між собою стилі ставлення до дитини та грандіозний і вразливий нарцисизм (додаток В). Частина містить 75 тверджень, кожне з яких досліджуваний позначає ступінь вираженості установки по шкалі від 1 до 4 балів. Ця частина складається з 15 шкал, які входять у 3 великі групи, що описують характер контакту та стиль взаємодії з дитиною:

1. *Оптимальний емоційний контакт* ($\alpha=0,71$): «Вербалізація» – надання дитині можливості висловитися ($\alpha=0,60$); «Партнерські відносини» – рівність батьків і дитини ($\alpha=0,56$); «Заохочення активності дитини» ($\alpha=0,60$); «Товариські стосунки між батьками і дітьми» ($\alpha=0,50$).
2. *Надмірна емоційна дистанція з дитиною* ($\alpha=0,75$): «Строгість батьків» ($\alpha=0,80$); «Дратівливість батьків» – запальність батьків ($\alpha=0,63$); «Ухилення від контакту з дитиною» ($\alpha=0,42$).
3. *Надмірна концентрація на дитині* ($\alpha=0,87$): «Надмірна турбота» ($\alpha=0,65$); «Придушення волі дитини» ($\alpha=0,31$); «Страх образити» ($\alpha=0,56$); «Виключення позасімейних впливів» ($\alpha=0,62$); «Придушення агресивності дитини» ($\alpha=0,40$); «Придушення сексуальності дитини» ($\alpha=0,58$); «Нав'язливість батьків» ($\alpha=0,78$); «Прагнення прискорити розвиток дитини» ($\alpha=0,58$).

Уявлення про ідеальне батьківство – методика, яка спрямована на визначення уявлення досліджуваного про образ ідеального батька/матері, а також може застосовуватися для оцінки реальних рис реальних батьків.

Розроблена Р.В. Овчаровою та Ю.А. Дегтяровою у 2003 році [7]. Методика являється варіантом семантичного диференціалу і складається з 54 полярних пар якостей, які диференційовані за трьома шкалами: «Когнітивний компонент» ($\alpha=0,45$), «Емоційний компонент» ($\alpha=0,46$) і «Поведінковий компонент» ($\alpha=0,60$) (на кожен шкалу припадає 18 пар якостей, відповідно). Кожна пара оцінюється за 7-бальною шкалою від -3 до 0 і від 0 до 3, в залежності від вираженості якості (додаток Г). Показник α -Кронбаха у нашому дослідженні становить 0,73. Дана методика була використана для перевірки третьої гіпотези про те, наскільки образ ідеального батьківства детермінований грандіозним нарцисизмом.

Окрім цього кожна пара якостей відповідає за трьома вище згаданими компонентами «своїх» парі антиномій:

- *позитивне – негативне* ($\alpha=0,73$) (наприклад: боязкий – сміливий; сильний – слабкий);
- *належне – необов'язкове* ($\alpha=0,61$) (наприклад: повинен бути справедливим – може бути несправедливим; повинен все знати – може чогось не знати);
- *тепле – холодне* ($\alpha=0,62$) (наприклад: довіряє дітям – не довіряє дітям; співпрацює з дітьми – змагається з дітьми);
- *пропоноване – відкинене* ($\alpha=0,22$) (наприклад: безкорисливий – розважливий; альтруїст – егоїст);
- *досяжне – нездійсненне* ($\alpha=0,72$) (наприклад: завжди терплячий – не завжди терплячий; завжди розуміє – не завжди розуміє);
- *просте – складне* ($\alpha=0,53$) (наприклад: вирішує за дітей – не вирішує за дітей; компетентний – некомпетентний).

Анкета «Моя дитина...» (авторська адаптація методики «Хто я?» М. Куна і Т. Макпартленда) була представлена у вигляді 5 незавершених речень. Досліджуваним було запропоновано завершити їх по-різному та розташовувати в тому порядку, в якому вони їм спадали на думку, не дбаючи

про їх логічність та важливість. Отримані дані обробляються методом контент-аналізу. Дана методика використовувалася з метою дослідження образу дитини та для перевірки третьої гіпотези.

В актуальному дослідженні відповіді оброблялися відповідно до типології батьківських установок Р.В. Овчарової. Так, було сформовано такі шкали: 1) «Ми-батьки» – вміщає кількість відповідей, які стосуються прийняття на себе батьківської ролі («найбільший виклик і відповідальність», «бажана», «вчить мене бути мамою», «довірена мені Богом»); 2) «Ми-батьки нашої дитини» – вміщає кількість відповідей, які стосуються уявлення щодо дитячо-батьківської системи, тобто, як дитина визначає на Я-концепцію батьків («люблена», «любить мене», «моя любов», «мій сенс життя», «частина моєї душі», «все, що в мене є», «то моя дитина», «яку виховаю, таку і матиму»); 3) «Фізичні риси» – вміщає кількість відповідей, які стосуються зовнішніх та фізичних установок та очікувань щодо дитини («красива», «здорова»); 4) «Особистісні риси» – вміщає кількість відповідей, які стосуються темпераменту та інших особистісних рис дитини («кмітлива», «розумна», «особистість», «щаслива», «вірить у свої сили»); 5) «Ідеалізація дитини» – вміщає кількість відповідей, які позначають ідеалістичні уявлення батьків про свою дитину («найкраща у світі», «буде великою людиною», «найгарніша»).

Якісна частина досліджування представлена *напівструктурованим інтерв'ю*, яке мало на меті відповісти на запитання «Як проявляється рівень нарцисизму у батьківсько-дитячому стосунку?». Відповіді досліджуваних оброблялися методом контент-аналізу та герменевтичним методом. Також окремо досліджуваним була запропонована проєктивна методика «Я і моя дитина» Г. Філіпової [26] для дослідження несвідомих проявів дитячо-батьківського стосунку.

Напівструктуроване інтерв'ю складалося з таких запитань:

- 1) Як виглядає/ як ви собі уявляєте ваш стосунок з дитиною?
- 2) Скільки місця у вашому житті займає материнство/батьківство?

- 3) Яке для вас ідеальне материнство/батьківство?
- 4) Наскільки ваше ставлення до дитини подібне до того, як ставилися ваші батьки до вас у дитинстві?

Методи математичної статистики

Статистичне опрацювання одержаних даних виконане за допомогою пакету STATISTICA 8.0 з використанням методів кореляційного аналізу (рангова кореляція Спірмена), порівняльного (критерій Манна-Уїтні, Краскелла-Уоллеса) та множинного регресійного аналізу. Вибір параметричних та непараметричних методів обумовлений тим, що з використанням критерію Шапіро-Вілка, розподіли шкал «Сенситивний нарцисизм», «Оптимальний емоційний контакт», «Надмірна емоційна дистанція», «Надмірна концентрація на дитині», «Образ ідеального батьківства» узгоджені з нормальним ($p > 0,05$), а шкала «Грандіозний нарцисизм» – не узгоджується ($p < 0,05$) (додаток Д).

Порівняльний аналіз було застосовано для перевірки першої гіпотези про відмінність у ставленні до батьківства у батьків, які очікують на дитину, та тими, які виховують дитину до одного року життя.

Кореляційний аналіз було застосовано для визначення взаємозв'язків між особливостями нарцисизму та ставленням до батьківства, образом дитини для перевірки другої гіпотези.

Множинний регресійний аналіз було застосовано для перевірки третьої гіпотези про детермінацію образу ідеального батьківства через грандіозний нарцисизм.

Кластерний аналіз було застосовано як додатковий метод для аналізу батьківських установок у досліджуваній групі.

2.2. Особливості ставлення до батьківства та особистісного нарцисизму у досліджуваній групі

За результатами методики PARI спостерігаються дещо вищі середнього рівня показники у шкалах «Оптимальний емоційний контакт» та «Надмірна

концентрація на дитині». У першій шкалі середнє значення становить 62, тоді як максимальне – 79 (табл. 2.1). При цьому, мінімальне значення досліджуваної групи становить 44, що свідчить про загалом високий рівень вираження даного стилю ставлення до батьківства. У другій шкалі середнє значення становить 101 при мініальному 56 та максимальному 134. Зважаючи на те, що можливе максимальне значення становить 180 у цій шкалі, такі показники свідчать про нижчий рівень прояву даного стилю, порівняно з першим. У шкалі «Надмірна емоційна дистанція» середнє значення становить 31, що є ні високим, ні низьким. Зважаючи на те, що найвищий показник досліджуваної групи за цією шкалою становить 45 (максимальне значення – 60), можна говорити про загалом низький рівень вираження даного стилю ставлення до батьківства у досліджуваній групі. Отже, у ставленні до батьківства молодих українських батьків, більше виражені такі стилі дитячо-батьківських стосунків, як оптимальний емоційний контакт та надмірна концентрація на дитині.

Таблиця 2.1

Показники описової статистики особливостей ставлення до батьківства та особистісного нарцисизму

Variable	Descriptive Statistics (Вихідні дані)							
	Valid N	Mean	Median	Mode	Frequency of Mode	Minimum	Maximum	Std.Dev.
Грандіозний нарцисизм	72	0,3533	0,3125	,2500000	12	0,0000	0,8750	0,20640
Вразливий нарцисизм	72	31,1806	32,0000	36,00000	8	18,0000	46,0000	6,06148
Оптим. емоц. контакт	72	62,7639	64,0000	Multiple	7	44,0000	79,0000	6,44258
Надмірна емоц. дистанція	72	31,4028	31,0000	31,00000	10	20,0000	45,0000	6,18189
Надмірна концентрація на дитині	72	101,0417	98,5000	96,00000	5	56,0000	134,0000	14,87643
Образ ідеального батьківства	72	270,3750	268,5000	268,0000	4	234,0000	316,0000	18,43025

В результаті проведення кластерного аналізу, було виявлено три групи досліджуваних, які статистично відмінні між собою за трьома стилями батьківських установок при $p < 0,05$ (додаток 3). Так, до першого кластеру увійшло 39 осіб, які характеризуються середнім рівнем оптимального емоційного контакту та нижчим рівнем надмірної емоційної дистанції та надмірної концентрації на дитині, порівняно з двома іншими групами

досліджуваних (рис. 2.2, Додаток 3). Таким чином, це особи, в яких поряд з двома іншими характерами стосунку з дитиною, найбільше застосовують оптимальний емоційний контакт.

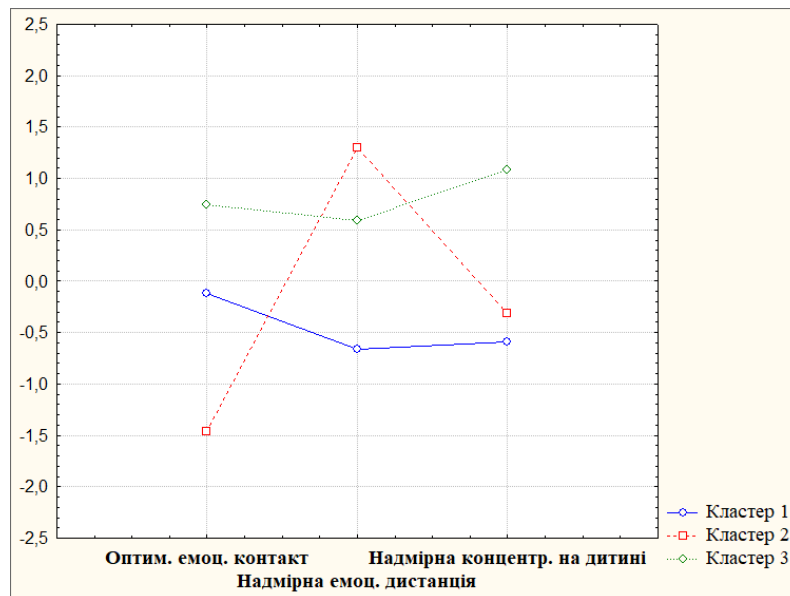

Рис. 2.2. Показники графіка кластерного аналізу за стилями батьківського ставлення для трьох кластерів

До другого кластеру увійшло лише 9 досліджуваних, які характеризуються середнім рівнем надмірної концентрації на дитині, але найнижчим рівнем оптимального емоційного контакту та найвищим рівнем надмірної емоційної дистанції, порівняно з двома іншими кластерами (табл. 3.3). З таких результатів розуміємо, що низький рівень оптимального емоційного контакту одразу уможливорює високий рівень емоційної дистанції або навпаки.

До третього кластеру увійшло 24 особи, яким притаманний найвищий рівень оптимального емоційного контакту та надмірної концентрації на дитині, а також середній рівень надмірної емоційної дистанції, поряд з іншими кластерами (табл. 3.4). Бачимо, що цим особам найбільше характерна надмірна концентрація на дитині, порівняно з іншими стилями взаємодії.

Отже, кластерний аналіз дав змогу ясніше подивитися на розподіл міри вираження кожного стилю у заданих програмою трьох груп досліджуваних. Так, першій групі осіб притаманний оптимальний емоційний контакт, а інші стилі виражені найменше. Другій групі досліджуваних притаманна емоційна дистанція при дуже низькому емоційному контакті. Третій групі характерна надмірна концентрація на дитині, при цьому всі інші стилі взаємодії теж є доволі вираженими. Такі дані можна накласти на стилі виховання, визначені Баумрідом, де авторитарний стиль, ймовірно, характеризується дуже високим рівнем емоційної дистанції та дуже низьким рівнем оптимального емоційного контакту та концентрації на дитині, а авторитетний – середнім рівнем всіх трьох стилів стосунків із переважанням оптимального емоційного контакту [36].

Показники опитувальника грандіозного нарцисизму свідчать про те, що в досліджуваній групі спостерігаються дещо нижче середнього рівень прояву даної характеристики ($M=0,3$) (табл. 2.1). При цьому, максимальне значення складає 0,8 балів за даною шкалою, що говорить про високий рівень грандіозного нарцисизму. Тоді як середнє значення вразливого нарцисизму – 31, що говорить про рівень цього типу нарцисизму як вищий середнього. Це означає, що загалом у групі досліджуваних спостерігається невисокий рівень особистісного нарцисизму, однак більше властивий сенситивний нарцисизм, ніж грандіозний.

РОЗДІЛ 3

РЕЗУЛЬТАТИ ЕМПІРИЧНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ: РОЛЬ ОСОБИСТІСНОГО НАРЦИСИЗМУ У СТАВЛЕННІ ДО БАТЬКІВСТВА

3.1. Очікування та реальність першого батьківства: відмінності у ставленні до батьківства у досліджуваних за періодом батьківства та статтю

Для виявлення відмінностей особливостей ставлення до батьківства у досліджуваних за періодом батьківства та статтю був використаний порівняльний аналіз за критерієм Стюдента та за критерієм Манна-Уїтні (вибір непараметричних методів зумовлений тим, що значна частина шкал методик не узгоджувалась з нормальним розподілом) (додаток Д).

В результаті порівняльного аналізу було виявлено статистично значущу відмінність у ставленні до батьківства між батьками, які очікують на появу первістка, та батьками, які виховують дитину до одного року, лише за шкалою «Вербалізація» методики PARI ($p=0,04$) (додаток Е). За показниками поданої нижче коробкової діаграми, видно, що батьки, які виховують дитину до одного року, більше можуть спонукати дитину до словесних проявів щодо своїх бажань, поглядів та прав у межах сімейної системи, а також щодо своїх особистих проблем, порівняно з батьками, які очікують на появу первістка (рис. 3.1). Так, у батьків, які вже виховують дитину, в діапазон 25-75% та медіану ($Me=19$) потрапляють найвищі значення, які тільки можуть бути за цією шкалою. Результати свідчать про те, що у таких батьків краще налагоджений оптимальний емоційний контакт з дитиною (шкала «Вербалізації» входить до цього стилю ставлення до батьківства) і, відповідно, їхнє ставлення до батьківства має більш позитивне забарвлення. Тобто, батьки, які очікують на дитину, мають установки щодо своїх стосунків з нею більше авторитарного характеру: вони схильні вважати, що дитина потребує бути більш обмеженою щодо можливостей проявляти свою позицію щодо різних

аспектів життя сім'ї. Ймовірно, такі батьки мають стійкий власний образ сім'ї, який не може порушуватися навіть їхньою дитиною. В рамках теми дослідження, можливо, цей образ підкріплений віссю грандіозного нарцисизму в силу того, що ця група молодих батьків ще не зіткнулася з реальним дитячо-батьківським стосунком. Водночас, слід зважити на те, що шкала «Вербалізація» в цілому у цій досліджуваній групі стосується лише прогнозування досліджуваними ситуацій, які можуть виникнути, а не реального стану речей, через вік їхніх дітей, в якому вербальне самовираження як таке неможливе. З іншого боку, отриманий результат може свідчити, що батьки, чий первісток уже народився, краще осмислюють його як «окремий елемент» сімейної системи, визнають за ним право на прояв власних потреб, що і лежить в підґрунті такого прогнозування.

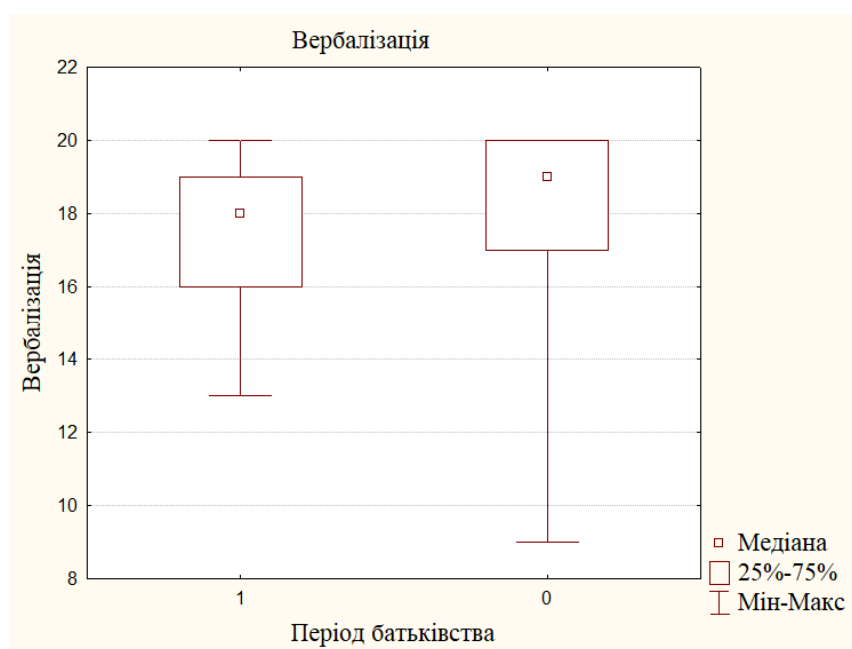

Рис. 3.1. Коробкова діаграма відмінностей між батьками, які очікують на дитину (1), та тими, які виховують дитину до одного року (0), за шкалою «Вербалізація»

Окрім цього, в результаті порівняльного аналізу було виявлено статистично значущу відмінність між батьками, які очікують на появу первістка, та батьками, які виховують дитину до одного року, у шкалі «Когнітивний компонент» методики Уявлення про ідеальне батьківство

($p=0,03$) (табл. Е.2). За показниками коробкової діаграми (рис. 3.2) бачимо, що батьки, які виховують дитину до одного року, більше наділяють себе когнітивними рисами у загальному образі ідеального батька/матері ($M=91$), ніж батьки, які знаходяться на стадії очікування первістка ($M=87$). Важливо зазначити, що більшу вагу за балами у даній шкалі мали такі характеристики як «може бути несправедливим», «може чогось не знати», «може не ставити дітей на перше місце», «не завжди терплячий», «не завжди розуміє», «не завжди правий», «не вирішує за дітей», поряд з протилежними до них, де «може» змінюється на «повинен», а «не завжди» – на «завжди». Це, очевидно, означає те, що чим вищий показник у досліджуваних за цією шкалою, тим більше цим особам властивий такий образ ідеального батьківства, який наближений до реального. Іншими словами, батьки, які очікують на дитину, більше наділяють себе такими рисами, які є ідеальними, або такими, які ставлять перед ними ціль бути найкращим в цій ролі («повинен все знати», «повинен ставити дітей на перше місце», «завжди терплячий», «завжди розуміє», «завжди правий»). З таких результатів можна зробити висновок, що у батьків, які очікують на появу первістка, ставлення до батьківських ролей наділене нереально ідеалістичнішими характеристиками.

Про ідеалізацію материнської ролі в період вагітності пише Н.І. Чепелева, спираючись на те, що, загалом, у суспільстві замовчуються ряд післяпологових труднощів, а материнство висвітлюється в дуже позитивному образі. Автор зазначає, що це значно порушує формування адекватної психологічної готовності до материнства, що пізніше проявляється, зокрема, у післяпологовій депресії [32].

Також ці групи батьків статистично відмінні між собою за шкалою «Пропоноване – відкинене» методики Уявлення про ідеальне батьківство ($p=0,007$) (табл. Е.3). Показники коробкової діаграми свідчать про те, що батьки, які виховують дитину до одного року, більше наділяють власний образ батьківства такими рисами, які позначають м'яке та поблажливе ставлення до

дитини («альтруїст», «завжди схвалює», «шкодує дитину», «прислуховується до дитини», «просить») ($M=52$), порівняно з батьками, які очікують на появу первістка ($M=49,5$) (рис. 3.3). Такі дані, ймовірно, наштовхують на те, що батьки, які вже народили дитину, більше прихильні до дитини, що пояснюється досвідом реального стосунку з нею. Також, цікаво, що було виявлено статистично значущу відмінність за цією ж шкалою між досліджуваними з різним рівнем грандіозного нарцисизму, де особам, з вищим рівнем притаманний протилежний бік цієї шкали – відкинене, про що йтиметься в наступному підрозділі. Отже, це підтверджує наше припущення вище про те, що батьки, які очікують на народження дитини, проявляють вищий рівень грандіозного нарцисизму в образі батьківства.

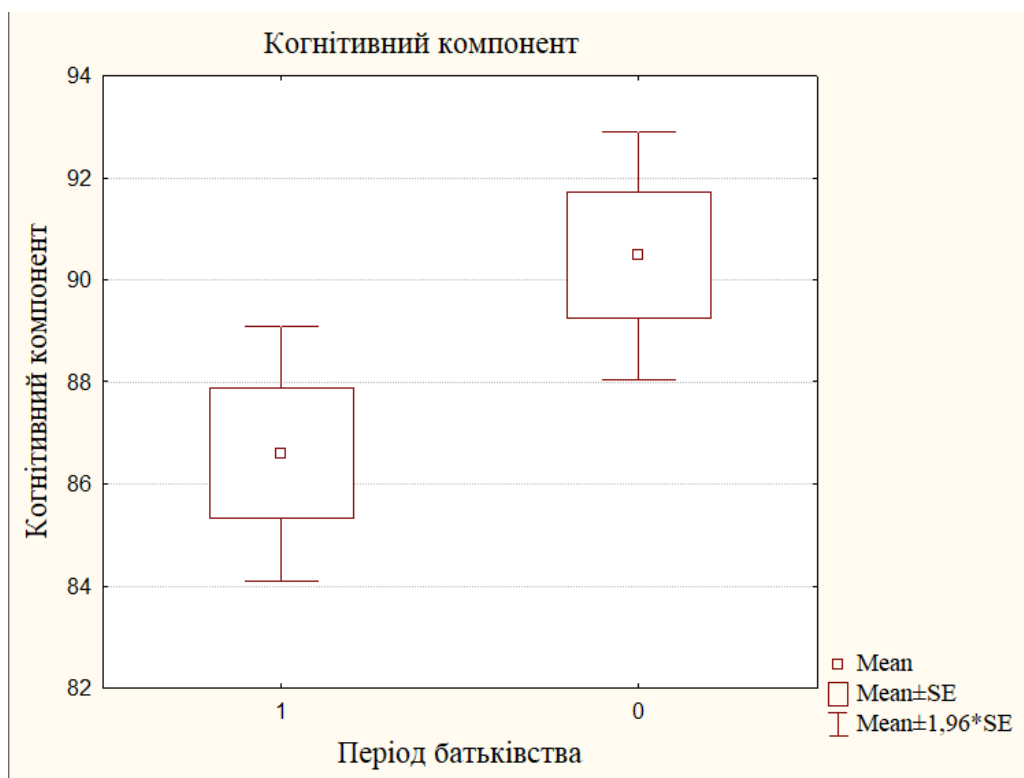

Рис. 3.2. Коробкова діаграма відмінностей між батьками, які очікують на дитину (1), та тими, які виховують дитину до одного року (0), за шкалою «Когнітивний компонент»

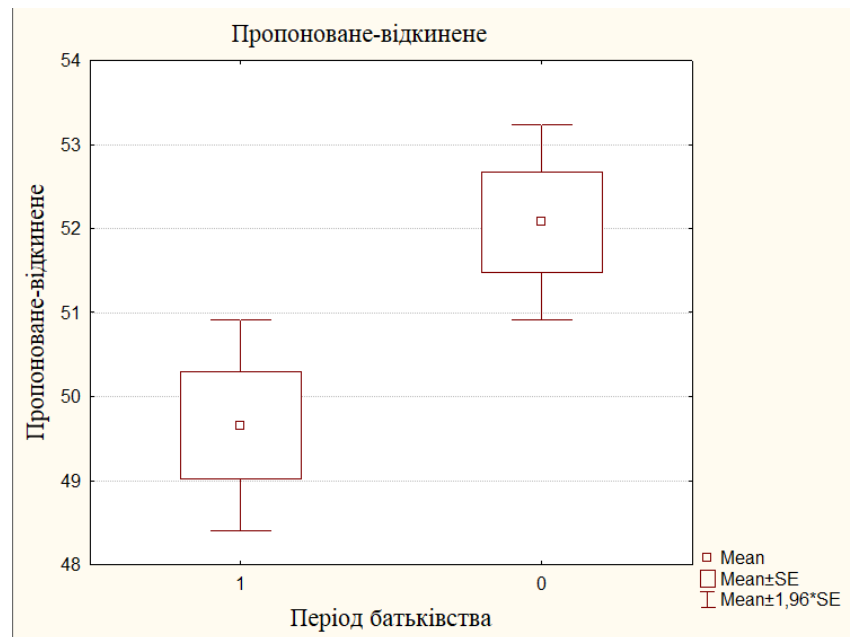

Рис. 3.3. Коробкова діаграма відмінностей між батьками, які очікують на дитину (1), та тими, які виховують дитину до одного року (0), за шкалою «Пропоноване – відкинене»

За результатами анкети «Моя дитина...» було виявлено значну статистично значущу відмінність між батьками за періодом батьківства у шкалі «Ми-батьки» ($p=0,009$) (табл. Е.4). З поданої нижче коробкової діаграми бачимо, що батьки, які виховують дитину до одного року, більше наводили таких характеристик про дитину, які стосуються їхньої батьківської ролі (наприклад, «бажана», «найбільший виклик і відповідальність», «довгоочікувана», «наша спільна з чоловіком»), ніж батьки, які очікують на появу дитини (рис. 3.4). Такі результати є доволі очевидними: особи, які ще не зіткнулися безпосередньо з батьківською роллю у догляді та вихованні дитини, ставляться до дитини безпосередньо як до окремого об'єкта, більше виділяючи в ньому особистісні риси, тоді як інша група батьків вже переживає реальний стосунок з дитиною, який забарвлений, власне, батьківською роллю. В той час, такі результати можуть ставити акцент на прояві грандіозного нарцисизму в осіб, які очікують на дитину, оскільки вони більше наділяють образ дитини особистісними рисами, що було доведено кореляційним аналізом нижче.

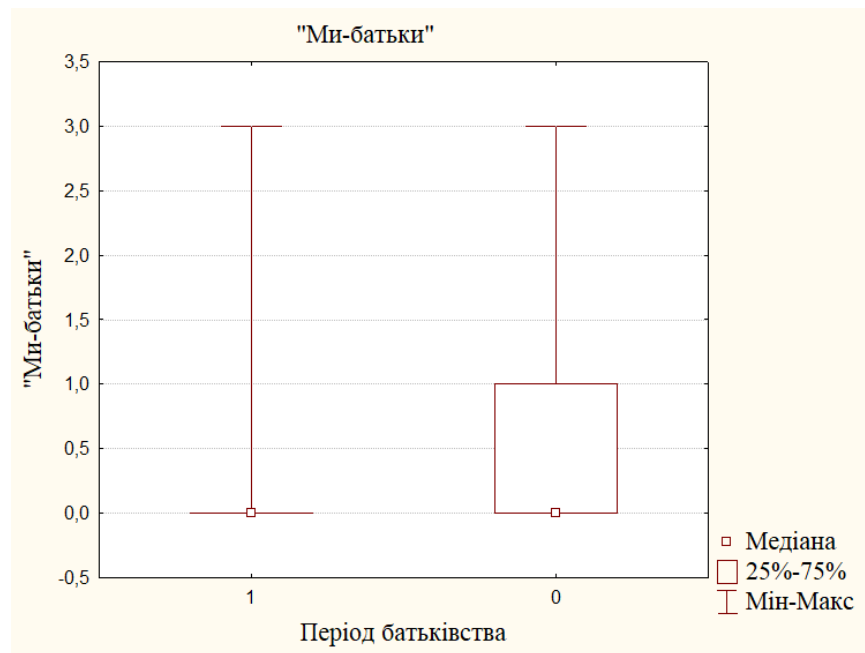

Рис. 3.4. Коробкова діаграма відмінностей між батьками, які очікують на дитину (1), та тими, які виховують дитину до одного року (0), за шкалою «Ми-батьки»

Отже, за результатами порівняльного аналізу першу гіпотезу дослідження спростовано. Ймовірно, на установки щодо власного батьківства впливають ряд інших важливих факторів, які мають значно більшу вагу впливу, ніж, зокрема, саме ті періоди батьківства, взяті до уваги у нашому дослідженні. Так, важливо врахувати вік досліджуваної групи. Хоч досліджувані представлені як молоді батьки, у вибірці є багато осіб, вік яких більший того діапазону, який у суспільстві визначений як молоді люди. Таким чином, старші особи в силу свого віку та, можливо, іншого досвіду можуть мати відмінне ставлення до батьківства у порівнянні з молоддю. Також такі незначні результати порівняльного аналізу можна пояснити низьким рівнем надійності більшості шкал методики PARI, що говорить про поганий переклад та важливість україномовної адаптації цієї методи.

Водночас, були отримані цінні результати щодо особливостей образ дитини і власних батьківських ролей залежно від стадії батьківства. Досліджувані, які вже народили первістка, краще осмислюють факт наявності «третього» в їхній сім'ї, визнаючи за дитиною право на власну позицію. Крім

того, їх погляд на батьківство більш реалістичний, ніж у тих, хто тільки чекає народження малюка, що підкріплено об'єктивними обставинами. Нарешті, вже маючи досвід контакту з дитиною, батьки мають змогу «випробувати на дії» батьківські ролі, водночас, саме вони визначають ставлення до дитини. Останній результат добре узгоджується з уявленнями М. Кляйн про недиференційованість образу дитини від матері (посилання): як і сама дитина до формування у неї самосвідомості (орієнтовно до трирічного віку) не мислить себе окремо від батьківського об'єкта, так і, схоже, молоді батьки транслюють схоже ставлення: «ти – *наша* дитина», тобто в образі дитини вони включають також і образи самих себе у батьківській ролі.

Порівнюючи ставлення до батьківства за статтю, було виявлено статистично значущу відмінність між чоловіками та жінками за такими шкалами як «Строгість» ($p=0,004$), «Ухилення від контакту» ($p=0,02$), «Прискорення розвитку дитини» ($p=0,007$), «Надмірна емоційна дистанція» ($p=0,006$) при $p<0,05$ методики PARI, а також за шкалами опитувальника Уявлення про ідеальне батьківство: «Когнітивний компонент» ($p=0,02$), «Емоційний компонент» ($p=0,003$), «Образ ідеального батьківства» ($p=0,002$) при $p<0,05$ (Додаток Е). З показників коробкових діаграм (Додаток Е) видно, що чоловіки більше мають такі установки, що дитину потрібно виховувати у строгості ($Me=14$), майже не втручатися у її особисті справи та проблеми ($Me=12$), а також намагатися чим швидше надати дитині право бути незалежною від батьків через її можливість справлятися зі своїми фізіологічними потребами самостійно ($Me=13$), порівняно з жінками ($Me(\text{строгість})=8$; $Me(\text{ухилення від контакту})=9$; $Me(\text{прискорення розвитку дитини})=11$). Загалом, це свідчить про вищий рівень такого стилю батьківських установок як «Надмірна емоційна дистанція» у чоловіків ($M=39$), ніж у жінок ($M=31$) (Додаток Е). Ймовірно, це пов'язано із загалом меншою емоційністю чоловіків, тоді як жінкам притаманна більша чуйність до дитини. Такі

результати резонують із думкою Е. Фромма про те, що материнська любов є безумовною, а батьківську любов потрібно заслужити [30].

Наступні відмінності в «Образі ідеального батьківства» свідчать про те, що загалом, жінки більше наділяють себе позитивними та, поряд з ними, реалістичними рисами ($M=272$), ніж чоловіки ($M=246$) (Додаток Е). Якщо брати до уваги те, що більш реалістичні риси у цій методиці мають більше значення, то такі результати можна пояснити тим, що чоловіки є більш грандіозно нарцистичними, ніж жінки [14], а тому більше обирали такі риси, які є чітко визначеними та ідеалізованими суспільством (наприклад, «повинен ставити дітей на перше місце», «завжди терплячий», «повинен цікавитися дітьми»). Також жінки більше вбачають у собі когнітивних ($M=89$) та емоційних рис ($M=89$), порівняно з чоловіками ($M(\text{когнітивний компонент})=81$; $M(\text{емоційний компонент})=79$) (Додаток Е). Такі дані лише підтверджують припущення вище, адже ці шкали, власне, вміщують у собі більше таких ідеалістично-реалістичних парних рис, ніж шкала «Поведінковий компонент».

Важливо також зауважити, що група досліджуваних налічує лише 5 осіб з 72-ох чоловічої статі, що є дуже малим числом для того, щоб робити такі значні висновки за порівняльним аналізом. Тому, подальші дослідження молодих батьків можуть бути акцентовані, зокрема, на відмінностях між чоловіками та жінками у батьківських установах та тому, наприклад, наскільки стать є визначальною у їх формуванні поряд з іншими факторами.

3.2. Зв'язок стилів, образів батьківства та особистісного нарцисизму молодих батьків

Для встановлення зв'язків між *стилями ставлення до батьківства та особистісним нарцисизмом* була використана рангова кореляція Спірмена.

В результаті кореляційного аналізу були виявлені прямі статистично значущі зв'язки між вразливим нарцисизмом та такими шкалами як «Дратівливість» ($r=0,29$), «Ухилення від контакту» ($r=0,29$) і стилем ставлення

до батьківства – «Надмірна емоційна дистанція» ($r=0,24$), який поєднує вище згадані шкали, а також шкалою «Виняток позасімейних впливів» ($r=0,27$) та таким стилем ставлення до батьківства як «Оптимальний емоційний контакт» ($r=0,27$) опитувальника PARI при рівні значущості $p<0,05$ (рис. 3.5, додаток Ж). Це означає, що, чим більше у молодих батьків виражений вразливий нарцисизм, тим більше у їхніх установах щодо батьківства однаково проявляються такі стилі дитячо-батьківського стосунку, які менше орієнтовані на дитину, але цей контакт може бути «оптимальним». Таким чином, гіпотеза про те, що, чим вищий рівень вразливого нарцисизму у батьків, тим більше у них виражений такий стиль взаємодії, як надмірна концентрація на дитині, не підтвердилася.

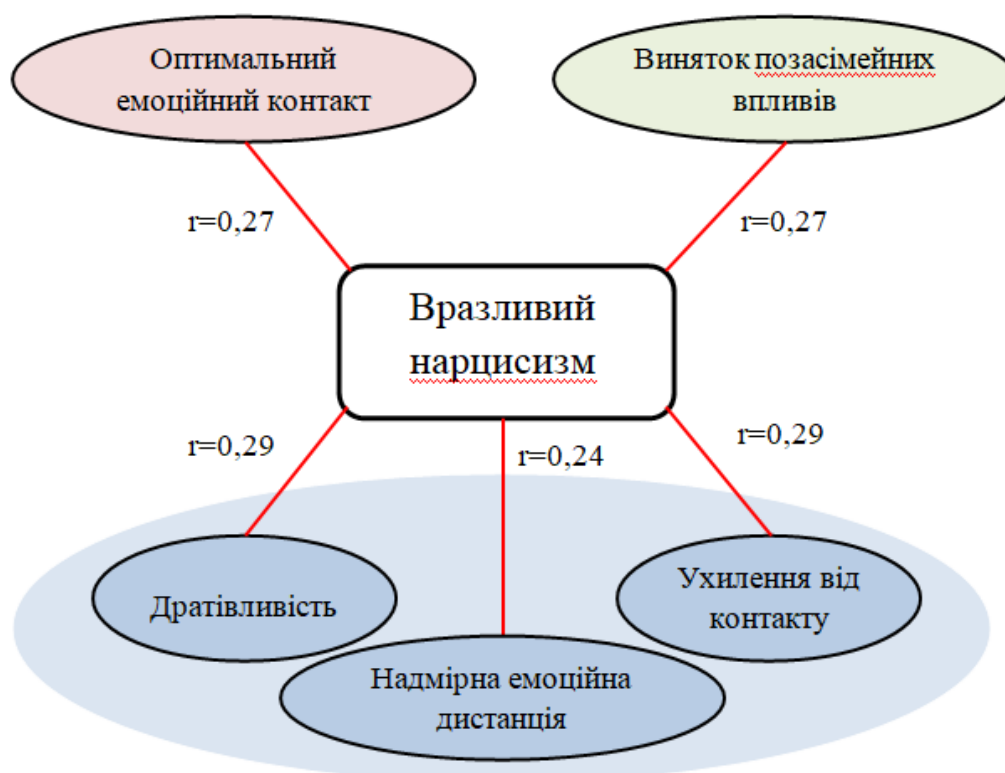

Рис. 3.5. Кореляційна плеяда вразливого нарцисизму та ставлення до батьківства

Навпаки, більшість кореляційних даних свідчать про те, що вразливий нарцисизм пов'язаний з небажанням батьків вникати в особисті справи та проблеми своєї дитини, дотримуючись емоційної дистанції. Такі дані перегукуються з висновками Ф. Крамера, де авторитарне, як і байдуже батьківство, корелює з високими показниками нарцисизму [38]. Також це накладається на дослідження феномену «parental invalidation», де батьки з вираженим нарцисизмом не прислухаються до того, як почуваються їхні діти, ігнорують їхні потреби, при цьому нав'язуючи власні [58], про що свідчить позитивний зв'язок зі шкалою «Виняток позасімейних впливів» у нашому дослідженні.

Окрім цього, такі батьки швидше втомлюються від надмірного перебування з дітьми і, взагалі, виховання дітей для них є «важкою роботою». Такий зв'язок можна пояснити тим, що батькам, в яких є виражений вразливий нарцисизм, притаманна менша впевненість в собі, відсутність контролю над імпульсами [58], а також висока тривожність, яка загалом є провідною в особистості вразливих нарцисів [59]. Якісно такі дані можна представити коментарями з напівструктурованого інтерв'ю досліджуваної Л., в якій грандіозний нарцисизм має низький показник, тоді як вразливий – доволі виражений: «...якщо я не буду займатися більше нічим, крім материнства, то я не зможу адекватно виховувати дитину. Мені би не хотілося зациклюватися, бо тоді можна зробити багато помилок: свіжа голова – свіжіші рішення... *І я дуже переживала, як я буду справлятися з труднощами*, такими як, коли діти хворіють чи ще щось. А от інші мої знайомі, які і в 10-ому класі народжують і якимось не переймаються тим, як буде – так буде, а я – ні».

Позитивний зв'язок зі шкалою «Виняток позасімейних впливів» свідчить про те, що батькам з вираженим вразливим нарцисизмом притаманно виховувати дітей так, щоб вони слухалися лише батьківських переконань та поглядів на життя, вважаючи їх єдино правильними. З напівструктурованого інтерв'ю з досліджуваною Л.: «Я маю надію, що виглядатиме (дитячо-

батьківський стосунок) як у якості, напевно, такого партнера-наставника, до якого дитина завжди зможе звернутися, не боятиметься в жодному випадку, матиме відчуття підтримки і *безумовно братиме приклад (сміється)*, тому що якби це природна особливість дітей, але сподіваюся, що всі його свідомі кроки і рішення будуть направлені на те, щоб *взаємодіяти зі мною в першу чергу і питатиме моєї поради*, бо батьки бажають ж дітям завжди найкращого». Окрім цього, варто зауважити певні тенденції до прямого зв'язку вразливого нарцисизму з такими шкалами як «Придушення сексуальності» ($r=0,22$), «Нав'язливість батьків» ($r=0,22$) при $p<0,05$, які також відносяться до такого стилю батьківського ставлення як надмірна концентрація на дитині. Це може свідчити про те, що батьки з вразливим нарцисизмом більше контролюють своїх дітей у сексуальному прояві, а також більше тривожаться з приводу того, що вони можуть чогось не знати про своїх дітей. Тому, такі дані також підтверджують результати досліджень Т. Хортон, де вразливий нарцисизм у дітей пов'язаний з батьківською холодністю, психологічним контролем та надмірним і непослідовним моніторингом [36].

Пряма кореляція вразливого нарцисизму не лише з надмірною емоційною дистанцією, але і з оптимальним емоційним контактом, свідчить про те, що точно не можна вважати, що батьки з вразливим нарцисизмом сповідують лише авторитарне батьківство, як це було досліджено Г. Евінгом [42]. Але, такі дані наводять на роздуми про подвійну природу такого типу нарцисизму, де, з одного боку, батьки намагаються підтримувати товариські стосунки з дитиною, тобто підтримувати оптимальний емоційний контакт, але, з іншого боку, він чергується з небажанням або невмінням прислухатися до дитячих особистих потреб і бажань, що супроводжується нав'язуванням своїх правил, ймовірно, для того, щоб хоч якось «давати собі раду» з дітьми. Так виглядає, що таке батьківство обумовлене особливим стилем прив'язаності, який характеризується тривожністю втратити цей стосунок з дітьми, що загалом притаманно вразливим нарцисам [59] і, власне, проявляється не в надмірній

концентрації на дитині, як було припущено на початку дослідження, але у встановленні дистанції.

Також в результаті кореляційного аналізу було виявлено позитивний зв'язок між грандіозним нарцисизмом та шкалою «Придушення волі дитини» ($r=0,25$) опитувальника PARI при рівні значущості $p<0,05$ (рис. 3.6, Додаток Ж). Це означає, що чим більше в батьків виражений грандіозний нарцисизм, тим більше вони схильні до авторитарного батьківства, в якому батьки наділяють себе владою над поведінкою дитини. Однак, в той же час, кореляційна матриця показує певну тенденцію прямого зв'язку цього виду нарцисизму зі шкалою «Оптимальний емоційний контакт» ($r=0,20$; $p<0,05$) (Додаток Ж). Це настановує на те, що грандіозний нарцисизм більше пов'язаний з цим стилем батьківського ставлення, ніж з іншими, що, по-суті, підтверджує другу гіпотезу дослідження.

Рис. 3.6. Кореляційна плеяда грандіозного нарцисизму та ставлення до батьківства

Для перевірки третьої гіпотези про *детермінацію ідеалізованого образу батьківства та власної дитини вираженим грандіозним нарцисизмом* був використаний множинний регресійний аналіз.

В результаті множинного регресійного аналізу було виявлено, що образ ідеального батьківства (сумарна шкала по методиці Уявлення про ідеальне батьківство) можна пояснити лише грандіозним нарцисизмом на 6% (рис. 3.7). При цьому, чим вищий рівень грандіозного нарцисизму, тим менше значення досліджувані отримували за цією методикою ($Beta=-0,24$). Зважаючи на те, що

менші числові значення набували ті характеристики, які були представлені як ідеальні у батьківській ролі («повинен бути справедливим», «повинен цікавитися дітьми», «завжди задоволений дітьми», «повинен жити для дитини»), а також ті, які відповідають авторитарному батьківству («вимогливий», «наказує», «обмежує свободу дитини», «вирішує за дітей»), можна зробити наступні висновки. Чим вищий рівень грандіозного нарцисизму у батьків, тим більше образ власного батьківства наділений ідеальними, «вимогливими до батьківської ролі», а також строгими рисами. Цікаво, що у напівструктурованому інтерв'ю досліджувана А. (грандіозний нарцисизм – 0,5625) згадує про авторитарне виховання у своєму дитинстві: *«Елементарно, от в мамі є така фішка, що, якщо її щось не влаштовує, то вона сварить, тобто накричала, по дупі лупнула і все, і через пару хвилин приходить і жаліє, цілує, обнімає. От в мене це в голові не вкладається. Тобто, якщо ти мене побила, посварила, то все, кажу, іди звідси. Ти мене побила, посварила, я тебе не люблю, чого ти через 5 хвилин лізиш зі своїми вибаченням»*. Натомість, ймовірно, батьки, грандіозний нарцисизм яких менше виражений, більш «поблажливо» ставляться до батьківства в цілому. Це, у свою чергу, може пояснюватися вищим рівнем вразливого нарцисизму у таких батьків так, що один виражений тип нарцисизму замінює інший, що підтверджують кореляційні дані нижче.

Regression Summary for Dependent Variable: Образ ідеального батьківства						
R= ,24821460 R ² = ,06161049 Adjusted R ² = ,04820492						
F(1,70)=4,5959 p<,03552 Std.Error of estimate: 17,981						
N=72	Beta	Std.Err. of Beta	B	Std.Err. of B	t(70)	p-level
Intercept			278,2055	4,22279	65,88195	0,000000
Грандіозний нарцисизм	-0,248215	0,115782	-22,1640	10,33863	-2,14380	0,035524

Рис. 3.7. Показники множинного регресійного аналізу щодо образу ідеального батьківства та грандіозного нарцисизму

Для встановлення зв'язків між *особливостями образу ідеального батьківства та особистісним нарцисизмом* була використана рангова кореляція Спірмена.

В результаті кореляційного аналізу був виявлений негативний статистично значущий зв'язок між грандіозним нарцисизмом та шкалою «Пропоноване – відкинене» ($r=-0,30$ при $p<0,05$) (рис. 3.8, Додаток Ж). Таким чином, чим вищий рівень грандіозного нарцисизму у молодих батьків, тим більше вони наділяють образ ідеального батьківства не дуже прихильними до дитини рисами, такими як «егоїст», «безвідповідальний», «не схвалює», «безжальний до дитини», «не слухає дитину», «не допомагає», «наказує». В інтерв'ю з досліджуваною А. (грандіозний нарцисизм – 0,5). Окрім цього, варто звернути увагу на протилежні до вразливого нарцисизму кореляційні тенденції. Так, батьки з грандіозним нарцисизмом більше схильні до образу батьківства, який наділений «належними» ($r=-0,07$), «холодними» ($r=-0,18$) та «простими» ($r=-0,21$) рисами (Додаток Ж). Такі результати більш змістовно доповнюють уявлення про дитячо-батьківський стосунок батьків з вираженим грандіозним нарцисизмом, який, як було зазначено вище, має прояви авторитарного стилю виховання.

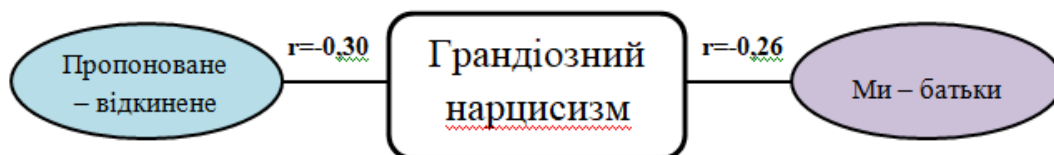

Рис. 3.8. Кореляційна плеяда грандіозного нарцисизму та образу ідеального батьківства та образу дитини

Щодо прояву грандіозного нарцизму в образі дитини, був виявлений негативний зв'язок між цим видом нарцисизму та шкалою «Ми-батьки» ($r=-0,26$) авторської анкети «Моя дитина...» при рівні значущості $p<0,05$

(рис. 3.8, Додаток Ж). Таким чином, чим більш виражений грандіозний нарцисизм, тим більше батьки наділяють образ дитини особистісними рисами, а не такими, які пов'язані з їхньою батьківською роллю. Тобто, можна припустити, що такі батьки більше акцентують свою увагу на самій дитині, менше виділяючи, власне, цей дитячо-батьківський стосунок, те, яким чином їхня дитина впливає на їх життя. Про це свідчить також тенденція до негативного зв'язку зі шкалою «Ми-батьки нашої дитини» ($r=-0,12$ при $p<0,05$) (табл. Ж.3). Отже, батькам з грандіозним нарцисизмом властиво наділяти особливими рисами своїх дітей, при чому не фізичними якостями ($r=-0,15$), але особистісними ($r=0,11$) та такими, що ідеалізують особу дитини ($r=0,18$) (при $p<0,05$). Такі результати можуть вказувати і на певне відокремлення дитини від себе у грандіозних нарцисів, здатність бачити свою дитину як окрему особистість, не вступаючи з нею в надто близький стосунок, який би певним чином узалежнював їх від своїх дітей (з напівструктурованого інтерв'ю з досліджуваною А. (грандіозний нарцисизм – 0,5625): *«Для мене життя не зациклюється на дитині. Є мами, які кажуть, що «я народила собі дитину і я сплю з нею, я їм з нею, в туалет ходжу з нею, я завжди з нею 24 на 7 і є тільки моя дитина». Для мене це нонсенс, бо в мами, знову ж таки, є чоловік, який тожє хоче уваги від мами. Бо є от жінки, які сплять разом з дітьми до трьох-п'яти років. Я того не розумію. Дитина в ліжечку собі спокійно спить, дитина окремо, я окремо. Я собі встала і підійшла до дитини, два рази за ніч – два, десять разів за ніч – десять. Але дитина має свій простір, а ми маємо свій простір. Для мене це є дуже важливо»*). Іншими словами, грандіозні нарциси почуваються надто самодостатньо, щоб вважати власну дитину як частину (продовження) свого життя.

В результаті аналізу зв'язку вразливого нарцисизму та образу батьківства, були виявлені прямі статистично значущі зв'язки між цим видом нарцисизму та шкалами методики Уявлення про ідеальне батьківство «Належне – необов'язкове» ($r=0,25$) і «Досяжне – нездійсненне» ($r=0,27$), а також непрямий

статистично значущий зв'язок зі шкалою «Позитивне – негативне» ($r=-0,26$) при рівні значущості $p<0,05$ (рис. 3.9, Додаток Ж). Це означає, що, чим вищий рівень вразливого нарцисизму у батьків, тим більше в образі ідеального батьківства зустрічаються такі риси, які виражають поблажливе ставлення до батьківської ролі та ті, які важко досягнути: «може чогось не знати», «може не ставити дітей на перше місце», «може бути роздратованим», «може не гордитися дітьми», «може бути недосвідченим батьком», «може жити для себе», «не завжди розуміє», «ображається на дитину», «не завжди може вплинути на дитину» та інші. Також, чим вищий рівень вразливого нарцисизму у батьків, тим більше такі особи наділяють образ батьківства негативними рисами, такими як «слабкий», «нерозсудливий», «сумний», «не щасливий», «не виховує», «втомлений», «не навчає дитину».

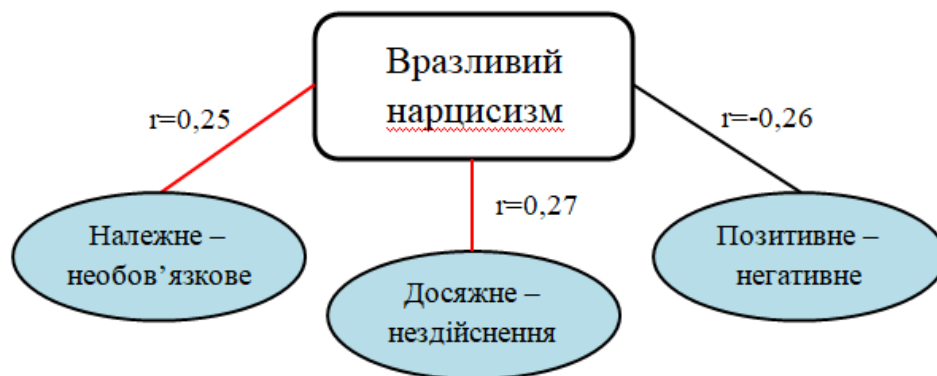

Рис. 3.9. Кореляційна плеяда вразливого нарцисизму та образу ідеального батьківства

Такі результати свідчать про те, що особи з вираженим вразливим нарцисизмом, ставлять перед собою більш реально досяжні риси батьківства, позбавлені ідеальності та «повинності», що не можна сказати про батьків з вираженим грандіозним нарцисизмом. Це, в свою чергу, можна пояснити високим рівнем тривожності, невпевненістю в собі, що і спонукає не прагнути ідеальності в практиці батьківської ролі, адже це може бути занадто стресово для таких людей. Окрім цього, образ ідеального батьківства наділений не надто

позитивними рисами, які характеризують батьків з вразливим нарцисизмом психологічно нестійкими, вразливими до викликів, які ставить перед собою батьківство. Це перегукується з кореляційними даними, вказаними в попередньому розділі, де сенситивний нарцисизм прямо пов'язаний із шкалою «Дратівливість батьків».

Отже, третя гіпотеза дослідження підтвердилася в тому, що ідеалізований образ батьківства детермінований грандіозним нарцисизмом, а образ дитини формується навколо її особистісних позитивних та, очевидно, більш ідеальних рис. Натомість, батьки з вираженим вразливим нарцисизмом, навпаки, схильні «применшувати» свою батьківську роль, наділяючи її до того ж більш негативними рисами. Однак, порівняно з батьками з грандіозним нарцисизмом, батьки з вразливим нарцисизмом більше наділяють образ батьківства позитивними характеристиками («тепле», «пропоноване»), що можна спостерігати за тенденціями до прямого зв'язку у відповідних шкалах (Додаток Ж). Зважаючи на те, що обидві методики на дослідження образу батьківства та образу дитини є більш якісними у своїй інтерпретації, це значно вплинуло на вихідні дані і рівень статистичної значущості в їх аналізі. Окрім цього, важливо зазначити про низький показник надійності шкали «Пропоноване – відкинене» ($\alpha=0,22$), через що кореляційні дані можна піддати сумніву. Наступні дослідження щодо образу батьківства та образу дитини мали б врахувати ці фактори впливу і, можливо, обрати інші опитувальники або адаптувати їх в україномовному варіанті.

3.3. Особливості уявлень про материнство в контексті особистісного нарцисизму: результати якісного аналізу даних

У напівструктурованому інтерв'ю взяли участь 4 жінки-матері, які виховують дитину до одного року. Вибір досліджуваних здійснювався на основі їх відмінності у рівнях грандіозного та вразливого нарцисизму. Для подання даних кожна досліджувана була закодована під певною літерою:

досліджувана Л. (35 років; грандіозний нарцисим – 0,25, вразливий нарцисизм – 36), досліджувана О. (25 років; грандіозний нарцисизм – 0,125, вразливий нарцисим – 33), досліджувана Е. (27 років; грандіозний нарцисизм – 0,5, вразливий нарцисим – 30) та досліджувана А. (31 рік; грандіозний нарцисизм – 0,5625, вразливий нарцисизм – 31).

Аналіз відповідей респондентів відбувався на основі теоретичної моделі актуального дослідження. Так, беручи до уваги батьківські установки, батьківське ставлення, образ дитини, можна було якісно дослідити певний стиль ставлення до батьківства в кожного досліджуваного. Також було прослідковано найбільш визначальні фактори впливу, спираючись на модель Р.В. Овчарової [21] про три рівні формування образу ідеального батьківства: рівень суспільства, власної сімейної системи та індивідуальний рівень.

Перше, що важливо відмітити, що усі четверо досліджуваних бачать свій дитячо-батьківський стосунок більш товаришським, партнерським, у стилі оптимального емоційного контакту, де проявляється рівність батьків та дітей (досліджувана Е.: *«Стосунки з дитиною люблячі, довірливі. Саме головне – це любов, якщо любиш дитину і вона це відчуває»*; досліджувана А.: *«Такі відносини, які базуються на довірі, співпраці, я намагаюся будувати зі своєю дитиною...Я не хочу бути мамою-тираном, яка завжди сварить, нічого не дозволяє. Я розумію, що, в принципі, мають бути закони якісь, які дитина не має порушувати, які батьки не мають порушувати, але все має бути гармонійно. Не має бути так, що мамі можна все, а дитині не можна нічого. Тобто, якщо я хочу дитині не давати солодке, значить, ми теж маємо відмовитися від солодкого, хоча б в присутності дитини»*). З останнього коментаря досліджуваної А. можна побачити певну вимогливість не лише до дитини, але і до себе. Відповідно, так звана «рівність» може проявлятися і в негативних для дитини аспектах, бо те, що підходить батькам, не завжди підходить дитині, і навпаки. Тому, можливо, варто було б глибше дослідити поняття «рівності», адже воно може не ототожнюватися з таким «чуйним

батьківством», де найперше враховуються особливості та індивідуальні потреби дитини. Також ці слова свідчать про важливість для досліджуваної встановлення дещо ригідних правил, для виконання яких можна пожертвувати і собою. Це нагадує моніторинг як вимір стилю виховання, який може однаково проявлятися як в авторитетному, так і в авторитарному вихованні, в залежності від проявів інших вимірів, таких як батьківське тепло та психологічний контроль [36].

У дитячо-батьківському стосунку досліджуваної Л. можна простежити більш авторитетну позицію батьківської ролі (*«Я маю надію, що виглядатиме як у якості, напевно, такого партнера-наставника, до якого дитина завжди зможе звернутися, не боїтиметься в жодному випадку, матиме відчуття підтримки і безумовно братиме приклад (сміється), тому що це природна особливість дітей. Але сподіваюся, що всі його свідомі кроки і рішення будуть направлені на те, щоб взаємодіяти зі мною в першу чергу і питатиме моєї поради, бо батьки бажують ж дітям завжди найкращого»*). Тут та в інших відповідях досліджуваної можна простежити потребу бути важливою, потрібною, не відкиненою: *«Деколи чоловік мій каже: «От ти так стараєшся бути ідеальною мамою, а дитина виросте і взагалі тебе забуде» – щось в тому роді. Це теж те, над чим я задумувалася. Тому, вважаю, що не потрібно так на 100% вкладатися, щоб потім не було того відчуття, що ти мені щось винен, хоч воно, мені здається, все одно буде»*. Також в таких словах можна побачити прояв умовної любові: якщо я-мама тебе люблю (турбуюся, виховую і т.д.), то ти повинен мені за це відплатити, і, навпаки, я буду тебе любити на «100%» лише тоді, коли ти будеш поводитися певним чином, коли буду бачити твою віддачу. Іншими словами, таку любов потрібно заслужити, бо «вкладатися» просто за те, що дитина є, в результаті може розчарувати.

В даному контексті важливо відмітити рівень вразливого нарцисизму у досліджуваної Л., який становить 36 з 50-ти, що є вищим за середній, тоді як грандіозний нарцисизм становить 0,25, що є досить низьким показником.

Бачимо, що для досліджуваної характерне встановлення більш залежного стосунку, де материнський вклад є великим (*«Коли я планувала вагітність, то для мене було дуже важливо мати змогу забезпечувати дитину, дати їй все необхідне. І робота тоді – це не про самовираження, а просто необхідність для людини, щоб можна було спокійно народити і виховати дитину. Так, як я ідеалістка, то для мене було важливо, щоб я була доброю мамою в плані того, щоб моя дитина була задоволена, щаслива»*), але за це очікується певна віддача від дитини. В той же час, включається раціоналізація як захист від цього, де досліджувана спеціально стримує себе від надмірного («100%») вкладу в дитину, для того, щоб не залишитися розчарованою. Таким чином і проявляється таке ставлення з амбівалентним змістом, що може сформувати високий рівень нарцисизму у дитини шляхом установки «якщо я хочу, щоб мене любили, потрібно щось зробити для цього, бути якимось таким, який буде подобатися батькам». Також більшу тривожність та чутливість до невдачі можна побачити з цих слів: *«І я дуже переживала, як я буду справлятися з труднощами, такими як, коли діти хворіють чи ще щось»*. Дитячо-батьківський стосунок досліджуваної Л. можна охарактеризувати як перехідний тип уявлень про батьківство (за Р.В. Овчаровою), який проявляється у більшій авторитетності батьків, відчутті самообмеження у виконанні ролі батька/матері, надлишковій концентрації на стосунках з дитиною.

Загалом, серед усіх досліджуваних яскраво спостерігається вплив власної сімейної системи на формування батьківського ставлення. При цьому, респонденти зазначали, що свідомо намагаються бути кращими за своїх батьків у вихованні і не робити їхніх помилок (досліджувана Л: *«В цьому випадку, я точно знаю відповідь, бо я над цим думала, що кожна людина, з якою я спілкувалася, намагається бути кращим батьком чи матір'ю, ніж її батьки... Тому, звичайно, що я хочу бути кращою мамою, ніж мої батьки і я буду намагатися виправляти ті помилки»*; досліджувана А: *«Я, в принципі, беру приклад з моїх відносин з моєю мамою, тобто, що раніше, що зараз, це реально*

найкраща для мене подруга... Але я намагаюся виключити ті моменти, які мене не влаштували в моєму дитинстві, які я пам'ятаю, і перейняти ті моменти, які мені подобалися»). Досліджувана О. також відмітила, що є певний несвідомий процес імітації способів виховання від наших батьків: *«В мене частіше моя мама може сказати, що я так роблю, як вона. Наприклад, я дізналася, що, щоб дитину навчити повзати, то я фактично поклала дитину на підлогу і ми гралися, доганяли один одного, а тепер я вдягаю на голову якісь штуки і він піднімається і знімає, і так він лишній раз встає. То моя мама каже: «О, я теж так з тобою робила, ти теж пізніше пішла. Я навіть тобі то не переказувала, а ти сама це почала робити»»).*

Окрім цього, досліджувані відмітили досвід хорошого стосунку з їхніми батьками як основа для того, щоб збудувати такі ж відносини зі своєю дитиною (досліджувана О: *«...я теж, будучи у віці 25-26 років буду звертатися до своєї мами за порадою і знаю, що мене підтримають, вислухають і приймуть, тому, в принципі, це є заслуга моєї мами, мого тата так само і я думаю, що в тому контексті я б хотіла повторити, відтворити і мати добрі стосунки з дитиною»*); досліджувана Е: *«...я виросла в любові – мама з татом мене любили, і нашу малишку і я, і тато, приходять всі і тішаться»).*

Цікавим є той факт, про який згадала досліджувана Л., що стосунок з батьками буде певним несвідомим способом відтворюватися з власними дітьми: *«Ще мені здається, що наша з чоловіком карма може повернутися, бо він був непростю дитиною і я також, особливо в підлітковому віці, і це може нам повернутися. Хоч зараз я добре спілкуюся з батьками, на відміну від мого брата, бо в нього є якісь там обіди на батьків. І я думаю, що якщо я буду мати хороші стосунки зі своїми батьками і мій син буде це бачити, то, відповідно, буде зі мною будувати такі стосунки відкритості».* Якщо в останньому коментарі йдеться про відомий соціально-психологічний механізм виховання – наслідування, який перебуває у площині свідомого, існують ще і більш несвідомі «повідомлення» від матері чи батька, які є відголоском стосунків з

власними батьками: *«Навіть мої подруги кажуть, що вони більше, наприклад, обіймають своїх дітей, бо їх мало обіймали. Але я теж розумію і те, що в моєї дитини можуть бути інші потреби, щоб не перестаратися. Бо, наприклад, я хотіла, щоб зі мною більше говорили, а мій син, можливо не буде цього потребувати. То я ж не буду постійно випитуватися, як ти, що там в тебе нового, бо це буде неправильно. Тобто, не зажди ті потреби незадоволені мої, будуть проявлятися в моєму синові».*

У вище представлених словах, досліджувана зачіпає дуже важливий психодинамічний аспект формування дитячо-батьківських стосунків, які залежать від того, які фізіологічні та емоційні потреби були задоволені чи незадоволені у дитинстві самих батьків. Тобто, у батьківському ставленні особа перебуває так ніби на двох рівнях – дитячому та дорослому, де дитячою часткою мати/батько приєднуються до переживань дитини для того, щоб краще її розуміти та надати відповідну допомогу. Однак, з іншого боку, таке приєднання може бути забарвлене власними дитячими травмами, як зазначає досліджувана: *«Вочевидь, от цей виховний процес, взаємодія дорослого і дитини є дуже травматичним для дитини. Або діти дуже люблять своїх батьків, або вони дуже ображені на них, або все в перемішку, але вся ця перемішка емоцій вона дуже яскрава. От я знаю, що я дуже прив'язана до одного з батьків, але от я знаю, що були моменти, коли я була дуже ображена, хоч насправді нічого серйозного не відбувалося».* Останній коментар теж нагадує про відому психоаналітичну істину – те, як сприймає дитина батьків у своїй площині переживань і несформованої психіки, може формувати її досвід дитячо-батьківського стосунку, який не обов'язково в реальності є таким жахливим. Це повертає наш аналіз до самих витоків психологічної науки – двох теорій З. Фройда, які змінили одна одну – теорія травми та теорія потягів. Нова гіпотеза дослідника зводилася до того, що в основі неврозу лежать інфантильні потяги та фантазії, а не реальна дитяча травма [23].

Отже, дитячо-батьківський стосунок забарвлений настільки різними переживаннями, які сягають коренями до дитячого досвіду самих батьків, а також залежать від індивідуальних особливостей дитини. Інше значення має актуальна ситуація психоемоційного стану матері та батька, яка впливає на ставлення до дитини. Так, двоє з досліджуваних особливо звернули увагу на те, що виховання дитини прямо залежить від того, наскільки добре у соціальному, матеріальному та психологічному плані почувається матір (досліджувана Е: *«Тут напевно багато факторів впливає: зв'язок жінки з її чоловіком, фінансове положення, ну, якщо всього достатньо, і в матеріальному плані, і в емоційному, тоді немає бути проблем у вихованні дитини. Я вважаю, що головне, щоб мама була щасливою і якщо мама щаслива, то і дитина буде щаслива, то це і буде ідеальне материнство і це найважливіше у побудові цих стосунків... Я просто дивлюся на неї (дитину), вона така маленька, думаю: «Ну як можна на неї там крикнути або ще щось?»... Хоча знаю, в деяких сім'ях таке є. Хоч кажу, це напевно залежить від психоемоційного стану мами і тата. Все починається з тебе. Дитина точно ще не може зрозуміти, чому її сварять і це тільки погіршує ситуацію і дитина потім робить навпаки, і чудить»;* досліджувана А: *«...І от зараз десь іноді буває якесь моральне виснаження і там десь крикну на дитину і потім думаю: «Стоп, а що я роблю? Це не він винний, він – дитина, він не розуміє». Я тоді стараюся комусь його віддати і кажу, щоб пів години мене не рухали просто, щоб я заспокоїлася, попила чай і все. Я ж прекрасно розумію, що, якби йому було там 6-7 років, тобто дитина, яка вже свідомо, то там можна вже розуміти, чи він винний в цій ситуації, чи я. А на разі, це, грубо кажучи, моя вина завжди, бо він не вміє інакше. Тому, на разі стараюся обмежувати себе, тримати за руку і казати «заспокойся»».* Тут та в попередніх коментарях можна побачити вплив індивідуального рівня вже у безпосередньому стосунку з дитиною. Адже кожна матір є різною за психологічними рисами, що, власне, впливає на те, як вона поводить себе зі своєю дитиною, чи може психологічно витримати труднощі у

вихованні дитини. Також це можна пов'язати і з особистісним нарцисизмом: саме у цих досліджуваних – Е. та А., рівень грандіозного нарцисизму є середнім, тоді як рівень вразливого нарцисизму є нижчим, порівняно з іншими респондентами. Йдеться про загалом більшу психологічну стійкість та витривалість таких осіб у батьківські ролі, адже особи з грандіозним нарцисизмом є більш впевненими у собі, можуть прощати собі помилки та невдачі, адекватно оцінюють свої можливості та сили [60].

Інше значення у формуванні дитячо-батьківського стосунку має психологічна готовність стати матір'ю/батьком. Так, досліджувана А. зазначає: *«Якщо говорити про ідеальне батьківство, то для мене це якийсь більше морально-психологічний аспект, що має робитися. Тобто, це, напевно, готовність батьків стати батьками, тому що от часто читаю там, що: «Ой, так сталося і що тепер робити? – Мусимо родити». Як це «так сталося»? Коли це не очікувано і це в людей за радість, то це круто, але коли «тепер мусимо родити, там 5 дитина». Має бути і бажання, і готовність батьків, бо, грубо кажучи, перших 2-3 роки батьки повністю присвячують своє життя дитині, вони повністю міняють свої плани, своє життя і має бути готовність до цього. Я не розумію такого безвідповідального ставлення. Ми з чоловіком от були 8 років у шлюбі і лише зараз ми от вирішили, що нам потрібна дитина, що ми готові морально до цього кроку. Ми собі подорожували, мали таке дозвілля, що зараз ми його не маємо і нам ОК, тобто ми можемо присвятити цей час дитині і бути задоволені».*

Вплив соціального рівня на формування батьківських установок дуже помітно у словах досліджуваної О: *«Маючи педагогічну освіту, теж психологічну освіту, маючи певні уявлення і знання, але відносно творчо, не методично, стараюся підходити до виховання дитини... Не скажу, що знання допомагають на 100%, але досвід сестри моєї, зрештою, розповіді і досвід моєї мами. Я думаю, що воно теж впливає якимсь чином. Але, загалом, так, це і література, і досвід родичок, знайомих, подруг, в комплексі».* Цікаво, що хоч

досліджувана і зазначає так званий «творчий підхід» до виховання дитини, однак виглядає на те, що їй важко не зважати на ті норми розвитку дитини, про які говорить суспільство: *«Я не мала уявлення про якісь земні штуки, такі як грудне вигодовування чи норми розвитку, які давлять. Насправді, ця вся інформаційна штука давила на мене і в контексті відновлення після пологів, і також певні норми (перевірити, чи твоя дитина вже дивиться в очі і т.д.). Особливо після пологів такий різкий період був, і гормональний сплеск, і те, що це перша дитина, але потім 2-3 місяці і попустило, я вже трохи розслабилася. І навіть той самий Інстаграм – я підписана на таку спільноту «Свій Док», де є дуже багато різних лікарів і вони теж там про норми пишуть, то спочатку я дуже заціклювалася на тих пунктах, а потім трошки попустило. Бо теж є розуміння того, що в кожній дитини є свій темп і розвиток». Такий висновок можемо і надати зі слів досліджуваної про те, як вона намагається пришвидшити розвиток дитини у повзанні, а потім у ходінні: *«Наприклад, я дізналася, що, щоб дитину навчити повзати, бо це важливий етап розвитку (про нього часто кажуть педіатри, що це не обов'язковий етап розвитку, але так добре укріплюються всі м'язи), то я фактично поклала дитину на підлогу і ми гралися, доганяли один одного, а тепер я вчу, бо ми ще не ходимо, ну А. ще не ходить, то я вдягаю на голову якісь штуки і він піднімається і знімає, і так він лишній раз встає». Можна припустити, що орієнтація на певні норми у вихованні дитини, можуть бути спричинені певною тривожністю та невпевненістю матері у своїх діях. Це можна пов'язати з низьким рівнем грандіозного нарцисизму у досліджуваної О., який є найнижчим серед респонденток (0,125). Тоді як досліджувана Е., в якій грандіозний нарцисизм сягає середнього показника (0,5), засвідчує: *«Я роблю все на інтуїтивному рівні. Я собі не планую бути такою мамою чи моя дитина буде такою, вона просто росте, розвивається біля мене... Бо от моя сестра, то вона все планує, як зробити, як виховувати дитину, якою вона має бути. А я ні, я все роблю на інтуїції».***

Аналіз малюнку «Я і моя дитина» у досліджуваних здійснювався на основі формальних ознак (якість ліній, розташування малюнку) та змістовних діагностичних критеріїв: 1) наявність на малюнку матері і дитини; 2) зміст образу дитини; 3) наявність спільної діяльності з матір'ю, психологічна дистанція; 4) характеристика загального стану (благополучний, невпевненість у собі, тривожність, ознаки конфліктності та ворожості) [26].

З малюнку «Я і моя дитина» досліджуваної Л. бачимо, що мати зображена у вигляді долоні, а дитина – у вигляді стопи (рис. 3.10). Така заміна образів матері та дитини на частини тіла, відсутність облич може свідчити про певну конфліктність із ситуацією материнства. При цьому, якість ліній, розташування малюнку по центру та розміри малюнку (2/3 аркуша) відповідають загальному сприятливому стану. Ще у процесі інтерв'ювання, досліджувана зазначила: *«Я завжди, знаєте, собі уявляла материнство, що я з дитиною в лісі, збираємо ягоди і нам дуже добре разом. Дитина як товариш, як друг. І це не обов'язково, щоб був ліс, якщо вона захоче до моря, то нічого, я навчуся плавати. Яюсь так»*. Справді, жінка зобразила своє материнство як єдність з дитиною і природою, що схоже на такий древній символ «раю», де відчувається блаженство від самої єдності і нероздільності. Також на малюнку чітко видно той близький контакт між матір'ю і дитиною. З одного боку, це може свідчити про благополучний дитячо-батьківський стосунок, а, з іншого боку, акцент на тілесному контакті може вказувати на надмірну прив'язаність один до одного, що має символічну назву «не перерізана пуповина». Пов'язуючи останній висновок із відповідями досліджуваної на інтерв'ю, можна сміливо припустити про наявність більш залежного дитячо-батьківського стосунку, в якому жінка задовольняє власну потребу у любові через материнство, що можна пояснити вираженим вразливим нарцисизмом.

Рис. 3.10. Малюнок «Я і моя дитина» досліджуваної Л.

У малюнку «Я і моя дитина» досліджуваної О. бачимо, що окрім образу матері та дитини, які є чітко промальованими, співрозмірними, присутня також фігура батька (рис. 3.11). За Г. Філіповою, присутність інших (чоловіка та дітей), а також надто чіткі лінії та певна схематизація без промальовки рис обличчя можуть свідчити про незначну тривогу, невпевненість та конфліктність [26]. Однак, всі інші критерії, такі як: розташування малюнку по центрі, відсутність zakresлювань, витирань, перемальовок, обличчя намальовані в профіль, наявність контакту між матір'ю і дитиною, а саме тримання на руках, свідчать про переважання благополучної ситуації материнства. Загалом, малюнок справляє враження «ідеального» в тому контексті, що він є дуже чітким, зрозумілим і, навіть, дещо популяризованим, так «як має бути». Це накладається на те, що саме досліджувана О. в процесі інтерв'ювання часто згадувала про свою орієнтацію на знання у педагогіці та психології у вихованні дитини, про те, як соціальні норми дають.

враження, що стиль його виконання зумовлене певними стандартами, які допомагають справитися з тривогою і невпевненістю в собі. Варто згадати і те, що рівень грандіозного нарцисизму досліджуваної О. є низьким – 0,125.

Рис. 3.11. Малюнок «Я і моя дитина» досліджуваної О.

Малюнок досліджуваної А. помітно відрізняється від попередніх найперше в тому, що зображений не по центрі аркуша, а також сама досліджувана вказувала на складність виконання завдання, що кілька разів намагалася зобразити так, як вона хоче, але чомусь їй це не вдавалося (рис. 3.12). Також заміна образів матері і дитини на планету Земля та Місяць відповідно, а також наявність просторової дистанції між фігурами свідчать про явну конфліктність у сфері материнства. Хоч досліджувана і пояснює бачення свого стосунку з дитиною, як те, що вона повністю залежить від дитини, як Земля залежить від зміни Місяця на орбіті, малюнок справляє враження, що дитина є в ролі того, хто постійно крутиться навколо мами, задаючи їй певного ритму, що, ймовірно, і несе певний внутрішній конфлікт. Він також помітний і зі слів респонденти на інтерв'ю, коли жінка, з одного боку, каже: «Ми з

чоловіком от були 8 років у шлюбі і лише зараз ми от вирішили, що нам потрібна дитина, що ми готові морально до цього кроку. Ми собі подорожували, мали таке дозвілля, що зараз ми його не маємо і нам Ок, тобто ми можемо присвятити цей час дитині і бути задоволені», а, з іншого боку, зазначає: «Я вже хочу на роботу і думаю, чи мені шукати якісь приватний садок, де можна здати дитину десь в 1,5 роки, чи зможу я дати дитину». Тобто, ймовірно, вплив з боку дитини на життя досліджуваної А. переживається загрозово, через що виникає потреба у встановленні дистанції, що можна побачити і через проєктивний малюнок. Важливо зазначити, що така особливість не пов'язана з неготовністю до материнства, адже свідомо жінка наголошує на тому, що вона хотіла цю дитину, але з іншими особистісними факторами, зокрема з рівнем грандіозного нарцисизму, який є доволі високим, порівняно з іншими респондентами.

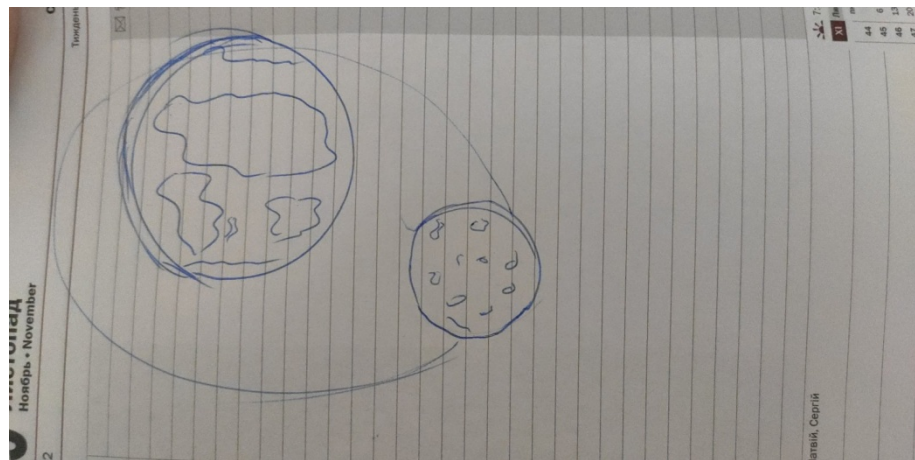

Рис. 3.12. Малюнок «Я і моя дитина» досліджуваної А.

Якщо вразливий нарцисизм є більш дезадаптивним, що, відповідно, яскравіше проявляється у дитячо-батьківському стосунку, то прояв грандіозного нарцисизму можна більше проаналізувати на основі переживання нової материнської ролі через Я-концепцію особистості. Таким чином, напівструктуроване інтерв'ю дало змогу подивитися на роль грандіозного нарцисизму в особистому вимірі переживання людиною батьківської ролі, яка вимагає зміну ритму життя, іншого ставлення до себе і свого життя,

встановлення більш залежного (у фізичному і психологічному розумінні) стосунку з Іншим (дитиною).

Загалом, усі досліджувані зазначили, що, окрім материнства, вони приділяють час собі – своїм улюбленим заняттям, роботі, друзям та рідним (досліджувана О: «Враховуючи, що дитина дуже маленька – 1,2 місяці, хтось може розказувати, що це велика дитина, насправді, це маленька дитина. Я можу сказати, що точно не 100% (займає материнство), бо я маю хатні обов'язки, я маю чоловіка, я маю стосунок з родиною, я маю навчання, теж я маю практику. Якщо говорити суто по часу, то, напевно, 85%, а решту – 15% - комплексно встигнути все. В мене воно так гнучко. Я пам'ятаю, як я планую сьогодні, умовно, напишу магістерську, а в дитини соплі і вона не спить і вимагає моєї уваги. Я не скажу, що в мене все так трагічно з часом, але, в принципі, я маю допомогу від чоловіка, до мене досить часто приїжджають мої батьки, які допомагають, беруть опіку над дитиною, коли в мене є навчальні модулі, а це з 9 до 17 години»; досліджувана А: «90% свого часу я приділяю дитині, бо в основному ми з ним вдвох вдома. Раз на тиждень, це обов'язково, в мене є вихідний. Тобто, чоловік з сином, а мама пішла на манікюр, мама пішла з подругами, мама пішла в супермаркет, хоть куда, але мама іде з дому. Не на цілий день, але пів дня чоловік з дитиною, він його годує, спати вкладає і це не проблема». Досліджувана Л. пояснює, що займатися чимось іншим, окрім материнства, є умовою для того, щоб «адекватно виховувати дитину»: «В принципі, я присвячую багато часу материнству, але в мене, звичайно, що залишається час на себе, для своїх хобі, по можливості. Звичайно, там дитина плаче, то я відлучаюся, але я так планую, щоб був цей час на хобі і я розумію, що, якщо я не буду займатися більше нічим, крім материнства, то я не зможу адекватно виховувати дитину. Мені би не хотілося зациклюватися, бо тоді можна зробити багато помилок: свіжа голова – свіжіші рішення». Тобто, виглядає так, що усі досліджувані здатні відокремити материнську роль від інших сфер свого життя. Ймовірно, такі

відповіді зумовлені впливом сучасної культури, де молоді люди все більше прагнуть до мультизадачності, а жінка більше не заціклюється лише на ролі матері, «берегині сімейного вогнища», але здобуває кар'єрний успіх у різноманітних сферах. Культура соціальних мереж, де мама-блогер є професією, а не просто жіночою роллю, спрямовує кожного виходити за ригідні рамки однієї ролі, пробувати себе у чомусь новому, що, в результаті, крутиться навколо грандіозного нарцисизму. Також відповіді досліджуваних на цю тему певним чином були спровоковані запитанням: «Скільки часу у вас займає материнство?».

Однак, хотілося б особливо відмітити досвід материнства у досліджуваній А., яка, поряд з іншими респондентами, більше розповіла про те, наскільки для неї важливо займатися своїм життям, окрім суто батьківсько-дитячого стосунку: *«...для когось жити в селі, обробляти городи разом – це є ідеальний сценарій життя. Для мене, я не уявляю себе без міста, десь вийти погуляти, от люди, кафе, магазини. Я от з роддому, то ми завжди гуляли і по магазинам, і по кафе, тобто ми не сидимо вдома... Знову ж таки, тут є різні типи людей: хтось бачить себе лише в ролі мами-жінки, хтось бачить себе лише в ролі бізнес-леді. Я, наприклад, не бачу себе на постійній основі бути домогосподинею, тобто для мене важливий такий аспект, як соціум. Я дуже люблю бути між людьми, спілкуватися, на роботу ходити. Я вже хочу на роботу і думаю, чи мені шукати якийсь приватний садок, де можна здати дитину десь в 1,5 роки, чи зможу я дати дитину. Тобто, для мене такий аспект важливий. Я знаю багато мам, коли дитині 5 років і вона не може її лишити. Дитина має також бути в соціумі, йти в садок, спілкуватися з однолітками. Бо я, наприклад, не ходила в садок, в мене була мама і я завжди була вдома і мені в школі було дуже важко. Я потрапила в середовище, де я не одна, де я не головна і як так. Тобто, все завжди крутилося навколо мене, а тут, виявляється, є інші діти і вони важливі. І от ті діти, які ходили в садок, то вони знали, що таке компанія дітей. Я, звичайно, мала друзів в дворі, але це*

зовсім інакше. Тобто, садок – це важливий етап розвитку дитини, і, знову ж таки, можливість для мами повертатися в своє русло життя. Але, це звичайно, кожному своє. Але, кажу, я не для того, щоб бути домогосподаркою. Звичайно, я радію, що я мама, що у мене є дитина, але я хочу вже повернутися на роботу, до свого звичного життя. Для мене важливо, щоб я могла себе реалізовувати, робити щось для себе». Далі досліджувана наводить коментарі, які наштовхують на роздуми про побудову такого стосунку з дитиною, який дозволяє кожному бути окремою індивідуальністю, не вступаючи у залежність один від одного: «Для мене життя не заціклюється на дитині. Є мами, які кажуть, що: «Я народила собі дитину і я сплю з нею, я їм з нею, в туалет ходжу з нею, я завжди з нею 24 на 7 і є тільки моя дитина». Для мене це нонсенс, бо в мами, знову ж таки, є чоловік, який теж хоче уваги від мами. Бо є от жінки, які сплять разом з дітьми до трьох-п'яти років. Я того не розумію. Дитина в ліжечку собі спокійно спить, дитина окремо, я окремо. Я собі встала і підійшла до дитини, два рази за ніч – два, десять разів за ніч – десять. Але дитина має свій простір, а ми маємо свій простір. Для мене це є дуже важливо». Справді, виглядає на те, що досліджувана А. намагається так-ніби вберегти свій простір від надмірного втручання з боку дитини, піклуючись про збереження цілісності свого Я. З іншого боку, такі коментарі можуть свідчити про такий дитячо-батьківський стосунок, який характеризується встановленням оптимального емоційного контакту, з низьким рівнем надмірної концентрації на дитині, що можна підтвердити даними відповідних шкал у респондентки.

Зважаючи на те, що рівень грандіозного нарцисизму у досліджуваної А. є доволі високим (0,5625), порівняно з іншими респондентами та, навіть, серед усіх досліджуваних, де максимальне значення становить 0,8 (табл. 2.1), можна говорити про те, що особливості прояву материнської ідентичності певною мірою детерміновані рівнем грандіозного нарцисизму. Так, через почуття власної значущості, самовпевненості, егоїстичності, прагнення успіху та влади, грандіозні нарциси свідомо бажають бути більш відокремленими від своєї

дитини, не вступаючи з нею у залежні стосунки типу «я тобі – ти мені», що не можна сказати про осіб з вираженим вразливим нарцисизмом (досліджувана Л.). Іншими словами, грандіозні нарциси, якщо і встановлюють стосунок з Іншим, в тому числі, з власною дитиною, він крутиться навколо них. Це можна побачити і з малюнку «Я і моя дитина» досліджуваної А. З одного боку, такі коментарі підтверджують емпіричні дані про те, що грандіозний нарцисизм негативно пов'язаний з моніторингом [45]. Тобто, особи з вираженим грандіозним нарцисизмом більше відокремлюють себе від дитини, а тому не схильні до контролю та авторитарного виховання, але, швидше до вседозволеності [42]. Однак, з іншого боку, статистичні дані нашого дослідження вказують на придушення волі дитини у вихованні та переважання авторитарних рис в образі батьківства. Це можна пояснити загальною властивістю як грандіозних, так і вразливих нарцисів, яка полягає у використанні іншого задля задоволення власних потреб. Тобто, нарциси настільки прагнуть того, щоб було все так, як вони цього хочуть, що, для того, щоб мати з дитиною такий стосунок, який вони собі уявляють, вони змушені вдаватися до авторитаризму.

3.4. Загальна дискусія результатів дослідження: ставлення молодих батьків до батьківства та особистісний нарцисизм

Актуальне дослідження дало змогу виявити роль особистісного нарцисизму у ставленні до дитини на ранніх етапах її життя. Повертаючись до теоретичної моделі, де вразливий нарцисизм, в силу своєї більш дезадаптивної природи, порівняно з грандіозним, більше проявляється у батьківстві через авторитарний стиль виховання, то і у нашому дослідженні його більше «помітно» у взаємозв'язках з батьківським ставленням. Таким чином, можемо зрозуміти, що підґрунтя для авторитарного батьківства вразливих нарцисів головно полягає у встановленні такого стосунку з дитиною, який характеризується надмірною емоційною дистанцією із встановленням ригідних

правил, яких необхідно дотримуватися. Як вже було зазначено вище, це добре накладається на саму природу вразливого нарцисизму, яка має риси невпевненості в собі, тривожності, сором'язливості, відсутності контролю над імпульсами [58]. І, для того, щоб батьківство для таких осіб не створювало додаткового навантаження на їх крихке Его, здатне розчаруватися в собі будь-якої миті, вони вдаються до авторитаризму у вихованні.

До речі, це стосується і грандіозного нарцисизму, який у нашому дослідженні пов'язаний з «владною» шкалою, а в образі ідеального батьківства такі особи обирали більш жорсткі та строгі риси по відношенню до дитини («егоїст», «безвідповідальний», «не схвалює», «безжальний до дитини», «не слухає дитину», «не допомагає», «наказує»). З цього можемо зробити висновок, що, загалом, будь-який вид нарцисизму навіть на рівні особистісної риси пов'язаний з авторитарним ставленням, а також і з байдужим батьківством, що було підтверджено дослідженням Ф. Крамера [38], адже за психологічним змістом що одне, що друге характеризується встановленням дистанції та не вниканням в істинні справи, почуття власної дитини. Також такі висновки перегукуються з терміном «parental invalidation», адже основна ідея полягає в тому, що такі батьки не вдаються до співпереживання з їхніми дітьми, нав'язуючи власні переконання [46].

При цьому, грандіозно нарцисичні та вразливо нарцисичні батьки по-різному представляють для себе ідеальне батьківство. Подібно до того, як грандіозні нарциси є вимогливими до своїх дітей, що проявляється у строгому вихованні, так само вони вимогливі до себе у батьківській ролі (з інтерв'ю з досліджуваною А: *«Не має бути так, що мамі можна все, а дитині не можна нічого. Тобто, якщо я хочу дитині не давати солодке, значить, ми теж маємо відмовитися від солодкого, хоча б в присутності дитини»*), а тому «повинні: бути справедливими, цікавитися дітьми, жити для дитини» і т.д. В цьому може заключатися основна ідея неврозу грандіозних нарцисів: будучи самовпевненими, владними індивідуалістами, які доволі чітко розмежовують

батьківську роль, а свій простір березуть для себе, не пускаючи дитину надто близько («Я, наприклад, не бачу себе на постійній основі бути домогосподинею, тобто для мене важливий такий аспект, як соціум. Я дуже люблю бути між людьми, спілкуватися, на роботу ходити. Я вже хочу на роботу і думаю, чи мені шукати якісь приватний садок, де можна здати дитину десь в 1,5 роки, чи зможу я дати дитину... Звичайно, я радю, що я мама, що у мене є дитина, але я хочу вже повернутися на роботу, до свого звичного життя. Для мене важливо, щоб я могла себе реалізовувати, робити щось для себе. Для мене життя не заціклюється на дитині... Але дитина має свій простір, а ми маємо свій простір. Для мене це є дуже важливо»), то бути «ідеальними батьками», які «ставлять дитину на перше місце», «живуть для дитини» вкрай важко.

Тоді як вразливі нарциси, можливо, і хотіли б відповідати таким рисам, але для них вони здаються «недосяжними» та «нездійсненими», вони не впевнені, що здатні взяти на себе роль ідеального (відповідно до заданих соціумом норм) батька/матері, бо вважають себе «слабкими», «сумними», такими, що «не виховують», «втомленими». Можливо, це, знову ж таки, пов'язане з крихкістю Его або ж напряду демонструє емоційно холодний стосунок з дитиною, так ніби ця батьківська роль не достатньо їх «торкає» і «гріє» в психологічному плані. Згадуючи результати досліджень, в яких вразливі нарциси більше вказували на авторитарну поведінку своїх батьків, ймовірно, цей досвід настільки закарбовується у пам'яті, що батьківство для них загалом має не дуже приємне забарвлення, що і впливає на те, як вони ставляться до власної дитини. Адже, усі досліджувані з інтерв'ю зазначили, що у власному батьківстві орієнтуються, в першу чергу, на свої стосунки з батьками (досліджувана Е: «Я виросла в любові – мама з татом мене любили, і нашу малишку і я, і тато, приходять всі і тішаться. Нема такого, щоб хтось накричав чи ще щось. Це для мене взагалі дивно. Хоча в дитинстві, наскільки мама розповідає, то мама могла і прикрикнути, а в мене взагалі того нема»; досліджувана А: «Я, в принципі, беру приклад з моїх відносин з моєю мамою,

тобто, що раніше, що зараз, це реально найкраща для мене подруга. Відповідно, такі відносини, які базуються на довірі, на співпраці намагаюся будувати зі своєю дитиною. Є певні моменти, які мене не влаштовували (у вихованні батьків), то я намагаюся їх забрати і будувати таку модель, яка на мою думку оптимальна»; досліджувана Л: «І я думаю, що якщо я буду мати хороші стосунки зі своїми батьками і мій син буде це бачити, то, відповідно, буде зі мною будувати такі стосунки відкритості»).

Відповідно до гіпотез дослідження, бачимо, що немає яскраво вираженої закономірності у взаємозв'язку грандіозного чи вразливого типу нарцисизму з певним стилем батьківських установок, які було запропоновано методикою PARI. Так, обмеження нашого дослідження можна окреслити деякими факторами. По-перше, вибір інструментарію дослідження, де надійність багатьох шкал не відповідає високому рівню. Так, для подальших досліджень необхідно врахувати це і, можливо, обрати інші методики на визначення батьківського ставлення.

По-друге, у досліджувану групу увійшли дві різні групи молодих батьків за етапом розвитку батьківства (досліджувані, які очікують на дитину, та ті, які виховують дитину до одного року), а тому, можливо, це вплинуло на результати кореляцій. Йдеться про те, що, в силу певних особистісних змін на етапі виношування дитини, батьки могли не дуже точно відповідати на запитання про батьківство, що вплинуло на загальний показник кореляційного зв'язку, адже цю групу досліджуваних ми не відокремлювали від батьків, які вже мають досвід виховання дитини. Так, для подальших досліджень можна окремо брати до уваги лише тих батьків або лише матерів, які очікують на народження дитини, та окремо тих, які виховують дитину до одного року. Звідси і кількість досліджуваних суттєво може вплинути на результати.

По-третє, оскільки об'єкт нашого дослідження – це ставлення до батьківства, в якому бралися до уваги, власне, уявлення про батьківство (навіть назва методики звучить як «Вимірювання батьківських установок і реакцій»), а

не реальна поведінка, тому і зв'язки є не такими значними (в межах до 0,30) та дещо суперечливими (наприклад, позитивний зв'язок вразливого нарцисизму як з надмірною емоційною дистанцією, так і з оптимальним емоційним контактом). Адже, батьки можуть уявляти одне, але поводитися у батьківській ролі зовсім по-іншому. Відповідно, таке дослідження ставлення до батьківства можна повторити на особах, які вже мають досвід батьківства і можуть більше співставити свої установки з тим, як вони насправді поводяться у дитячо-батьківському стосунку. З іншого боку, розуміємо, що такий складний конструкт як ставлення до батьківства зумовлений багатьма іншими факторами, які могли вплинути на результати дослідження. Зокрема, в подальших роботах важливо врахувати такі додаткові змінні як вік, стать, готовність стати батьком/матір'ю, бажана/несподівана вагітність, місце проживання (ментальність народу) та інші особистісні фактори. Так, вага впливу лише особистісного нарцисизму на ставлення до батьківства може бути підвищена, мінімізувавши вплив цих факторів.

Таким чином, перспектива подальших досліджень полягає у з'ясуванні ролі інших особистісних факторів у формуванні батьківського ставлення, а також того, наскільки ці установки видозмінюються відповідно до різних етапів батьківства, наприклад, дослідження подружжя, які знаходяться на стадії планування вагітності, та тих, які вже виховують дитину. В контексті особистісного нарцисизму, можна розширити рамки його формування з одного року і дослідити його вплив протягом перших 5-ти років життя дитини, які є визначальними у формуванні її особистості. Окрім цього, цікаво було б дослідити співвідношення між тим, як батьки уявляють свій дитячо-батьківський стосунок, та тим, як вони насправді поводяться зі своїми дітьми.

ВИСНОВКИ

Актуальність та популярність дослідження батьківства в контексті нарцисизму головно зумовлено тим, що останнє формується у ранньому дитинстві, а тому вплив ставлення батьків до дитини відіграє чи не найголовнішу роль. Сучасні дослідження зосереджують увагу на тому, яким чином співвідноситься рівень грандіозного та вразливого нарцисизму особи з її дитячими спогадами. Хоч результати є доволі суперечливими, в актуальній роботі було прослідковано певну закономірність у тому, що вразливий нарцисизм пов'язаний із рисами авторитарного батьківства, тоді як грандіозний – із вседозволеністю.

Метою дослідження було проаналізувати рівень нарцисизму батьків, які отримали таку роль не більш ніж 1 рік тому, або ще тільки чекають на появу первістка, та яким чином він пов'язаний з їх установками щодо батьківства та очікуваннями щодо дитини на ранніх етапах її життя. Таким чином, в основу дослідження лягли такі поняття як ставлення до батьківства, яке визначалося трьома основними стилями взаємодії з дитиною (оптимальний емоційний контакт, надмірна емоційна дистанція, надмірна концентрація на дитині), образ ідеального батьківства та образ дитини, без врахування тривалого досвіду реальної поведінки батьків щодо дитини.

Результати дослідження свідчать про те, що батьки, які виховують дитину до одного року, порівняно з тими, які очікують на появу первістка: мають більш реалістичні уявлення про батьківство; оцінюють своє ставлення до дитини як більш м'яке та поблажливе; краще диференціюють власну дитину від самих себе, тим самим визнаючи її право на висловлення власних потреб та бажань; попри це, транслюють дитині ставлення до неї через призму власних батьківських ролей («ти – наша дитина»).

Вразливий нарцисизм молодих батьків, поряд з грандіозним нарцисизмом та різними стилями взаємодії з дитиною, найбільше пов'язаний з надмірною емоційною дистанцією, що доповнює і водночас підтверджує теоретичну

модель дослідження, а також меншою вимогливістю до самих себе у виконанні батьківської ролі. Грандіозний нарцисизм молодих батьків більш виразно проявляється у придушенні волі дитини, строгих рисах батьківства, а також детермінує ідеалізований образ батьківської ролі. Образ дитини у грандіозних нарцисів більше наділений її особистими якостями, що також свідчить про певну її ідеалізацію, особливо у тих батьків, які ще не народили дитину і фактично не можуть знати, якою вона є.

Таким чином, результати свідчать про те, що високий рівень грандіозного чи вразливого нарцисизму однаково пов'язані з таким батьківським ставленням, яке характеризується нехтуванням істинних потреб дитини та нав'язуванням власних. Саме тому в дослідженнях попередників йдеться про те, що, як авторитарне, так і байдуже батьківство властиве нарцистичним особистостям, адже у своїй основі мають один психологічний зміст.

Якісна частина дослідження мала на меті прослідкувати вплив рівня нарцисизму на установки щодо батьківства, а також несвідомий аспект дитячо-батьківського стосунку цієї категорії людей. Було виявлено, що грандіозний нарцисизм більше піддається вивченню зі сторони Я-концепції особи, де набуття нової ролі, яка вимагає жертвування собою, прямо пов'язане з нарцистичною віссю.

Результати дослідження можуть бути використані практичними психологами у роботі зі сімейною системою, медичними працівниками у веденні вагітності, у просвітницькій діяльності, працівниками центрів планування сім'ї та виховання здорового суспільства, а також у практиці професійної підготовки та підвищення кваліфікації психологів і соціальних працівників. Таким чином, корекційна робота з дисгармонією у дитячо-батьківських стосунках може здійснюватися крізь призму особистості батьків, а саме їх нарцисизму.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Агнаева Е. Х. Образ будущего ребенка у беременной женщины : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. псих. наук : спец. 19.00.01. Ростов-на-Дону, 2001. 22 с.
2. Александрова Т. В. Семейные установки взрослых в связи с их детскими воспоминаниями о родительской семье. *Азимут научных исследований: педагогика и психология*. 2018. Вип. 4. С. 277–279.
3. Антонов А. И. Кризис семьи и родительства. *Проблемы родительства и планирования семьи*. 1992. С. 36.
4. Варга А. Я. Структура и типы родительского отношения : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. псих. наук : спец. 19.00.01. Москва, 1987. 21 с.
5. Голодрижук А. В. Психологічні особливості дитячо-батьківських стосунків: теоретичний аналіз. *Актуальні проблеми соціології, психології, педагогіки*. 2014. №2. С. 55–60.
6. Єфімов Є. О. Трансформація феномену батьківства в сучасному суспільстві. *Переяславская рада: её историческое значение и перспективы развития восточнославянской цивилизации*. 2012. URL: http://repository.kpi.kharkov.ua/bitstream/KhPI-Press/3263/1/Dashenkova_Transformatsiia%20fenomenu_2012.pdf
7. Ильин Е. П. Психология взрослости. 2012. URL: https://psyera.ru/metodika-predstavleniya-ob-idealnom-roditele-r-v-ovcharova-yu-degtyareva_14153.htm
8. Кириченко О. В. Батьківство як соціально-психологічний феномен. *Соціально-гуманітарний вісник*. 2018. №23. С. 58–62.
9. Клименко М. Р. "Світло" нарцисизму в структурі "Темної тріади". *Науковий вісник Херсонського державного університету*. 2017. №4. С. 58–64.

- 10.Кляйн М. Некоторые теоретические выводы, касающиеся эмоциональной жизни ребенка. *Психоанализ в развитии*. Екатеринбург, 1998.
- 11.Кон И. С. Ребёнок и общество: уч. пособие. Гуманит.издат.центр ВЛАДОС, 2003. 336 с.
- 12.Король Л. В. Причины формування нарцисичної особистості. *Молодий вчений*. 2017. №3. С. 263–267.
- 13.Крайлюк А. И. Родительские установки: теоретические аспекты. *Вестник КГУ им. Н.А. Некрасова*. 2015. №21. С. 78–82.
- 14.Кривенко І., Катаран С. Особистісний нарцисизм молоді: статево-гендерний аспект. *Scientific Studios on Social and Political Psychology*. 2019. URL: 10.33120/ssj.vi44(47).118.
- 15.Кучманіч І. М. Усвідомлене батьківство: навчально-методичний посібник. Миколаїв: Миколаївський національний університет імені В.О. Сухомлинського, 2019. 245 с.
- 16.Латешева Ю. Л. Феномен отцовства: современные исследования. *Вестник КГУ им. Н.А. Некрасова*. 2013. С. 47.
- 17.Махмутова Р. К. Особенности родительских установок матерей с разным уровнем личностной зрелости. *Психология. Журнал Высшей школы экономики*. 2013. №2. С. 165–172.
- 18.Методика RARI (Е. С. Шефер, Р. К. Белл; адаптация Т. В. Нещерет) / за ред. А. А. Карелина. Москва: Психологические тесты, 2001.
- 19.Овчарова Р. В. Психологическое сопровождение родительства. Москва: Издательство Института Психотерапии, 2003. 319 с.
- 20.Овчарова Р. В. Родительство как психологический феномен: учеб. пособие. Москва: Московский психолого-социальный институт, 2006. 496 с.
- 21.Овчарова Р.В. Психология родительства: учеб. Пособие. Москва: Академия, 2005. 368 с.

- 22.Олифиревич Н. И., Зинкевич-Куземкина Т. А., Велента Т. Ф. Психология семейных кризисов. СПб: Речь, 2006. 360 с.
- 23.Основи психотерапії : навч. посіб / за ред. М. І. Мушкевич. Луцьк : Вежа-Друк, 2017. 420 с.
- 24.Павлова Т. В. Психологические детерминанты формирования представлений личности о родительстве : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. псих. наук : 19.00.01. Москва, 2012. 22 с.
- 25.Петровна А. А. Материнские представления об индивидуально-психологических особенностях ребенка как фактор детско-родительского эмоционального взаимодействия : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. псих. наук : 19.00.13. Москва, 2008. 27 с.
- 26.Пренатальна психологія та психологія батьківства: методичні рекомендації до вивчення навчальної дисципліни. Навчально-методична розробка / уклад. Н. М. Булатевич. Київ: Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2021. 40 с.
- 27.Ткаченко И. В. Отношение к родительству как личностная позиция. *Семья и личность: проблемы взаимодействия*. 2015. №3. С. 91–97.
- 28.Тюптя О. Материнство-батьківство як соціокультурні феномени. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка*. 2013. С. 80–83.
- 29.Фрей А. И. Понятие психологической готовности к родительству в рамках современной психологии и педагогики. 2017. 496 с.
- 30.Фромм Е. Мистецтво любові / пер. з англ. В. Кучменко. Харків : Книжковий Клуб «Клуб Сімейного Дозвілля», 2017.
- 31.Хотчкис С. Х. Адская паутина: как выжить в мире нарциссизма / пер. с англ. В. Мершавки. Москва : Независимая фирма "Класс", 2013. 248 с.
- 32.Чепелева Н. І. Криза материнських уявлень жінок після народження дитини як наслідок їх ідеалізації. *Харківський національний педагогічний університет імені Г.С. Сковороди*. 2020. С. 52–55.

33. American Psychiatric Association. Diagnostic and statistical manual of mental disorders (5th ed.). Arlington, VA: *American Psychiatric Publishing*, 2013. 947 p.
34. Ames D. R., Rose P., Anderson C. P. The NPI-16 as a short measure of narcissism. *Journal of Research in Personality*. 2006. №40. P. 440–450.
35. Campbell K. W., Miller J. D. The handbook of narcissism and narcissistic personality disorder: theoretical approaches, empirical findings, and treatments. New Jersey: *Hoboken*, 2011. 513 p.
36. Cramer P. Young adult narcissism: A 20 year longitudinal study of the contribution of parenting styles, preschool precursors of narcissism, and denial. *Journal of Research in Personality*. 2011. №45. P. 19–28.
37. Cramer P. Adolescent parenting, identification, and maladaptive narcissism. *Psychoanalytic Psychology*. 2015. №32. P. 559–579.
38. Espasa F. P. Parent–infant psychotherapy, the transition to parenthood and parental narcissism: Implications for treatment. *Journal of Child Psychotherapy*. 2007. №30. P. 155–171.
39. Ewing H. A Retrospective Study: Investigating the Role of Childhood Experience and Parenting Style in the Development of Narcissism. *Bridgewater State University*. 2020. URL: https://vc.bridgew.edu/honors_proj/325
40. Hendin H. M., Cheek J. M. Assessing Hypersensitive Narcissism: A Reexamination of Murray's Narcism Scale. *Journal of Research in Personality*. 1997. URL: <https://doi.org/10.1006/jrpe.1997.2204>
41. Horton R. S., Tritch T. Clarifying the Links Between Grandiose Narcissism and Parenting. *The Journal of Psychology*. 2013. URL: <https://doi.org/10.1080/00223980.2012.752337>
42. Horton R. S., Bleau G., Drwecki B. Parenting Narcissus: What Are the Links Between Parenting and Narcissism? *Journal of Personality*. 2006. Vol. 74, №2. P. 345–376. URL: <https://doi.org/10.1111/j.1467-6494.2005.00378.x>

43. Huxley E., Bizumic B. Parental Invalidation and the Development of Narcissism. *The Journal of Psychology*. 2016. Vol. 151, №2. P. 130–147. URL: <https://doi.org/10.1080/00223980.2016.1248807>
44. Crouch J., Hiraoka R., Rutledge E. Is Narcissism Associated with Child Physical Abuse Risk? *Journal of Family Violence*. 2015. Vol. 30. P. 373–380.
45. Kernberg O. Borderline conditions and pathological narcissism. New York: Jason Aronson, 1975.
46. Kohut H. The Analysis of the Self. New York: International Universities Press, 1971.
47. Lax R. F. Some Aspects of the Interaction Between Mother and Impaired Child: Mother's Narcissistic Trauma. *International Journal of Psycho-Analysis*. 1972. Vol. 53. P. 339–344.
48. Miller J. D., Campbell K. W. Comparing Clinical and Social-Personality Conceptualizations of Narcissism. *University of Georgia*. 2008. URL: <https://doi.org/10.1111/j.1467-6494.2008.00492.x>.
49. Schie C.C., Jarman H. L., Huxley E., Grenyer B. F. Narcissistic traits in young people: understanding the role of parenting and maltreatment. *Borderline Personality Disorder and Emotion Dysregulation*. 2020. Vol. 7. URL: <https://doi.org/10.1186/s40479-020-00125-7>
50. Brummelman E., Thomaes S., Nelemans S. A., Orobio de Castro B.. Origins of narcissism in children. *PNAS*. 2015. Vol. 112. P. 3659–3662.
51. Otway L. J., Vignoles V. L. Narcissism and Childhood Recollections: A Quantitative Test of Psychoanalytic Predictions. *Personality and Social Psychology Bulletin*. 2006. Vol. 32. P. 104–116.
52. Lyons M., Morgan K., Thomas J., Hashmi A. Al. Patterns of Parental Warmth, Attachment, and Narcissism in Young Women in United Arab Emirates and the United Kingdom. *Individual Differences Research*. 2013. Vol. 11. P. 149–158.

53. Millon T., Grossman S., Millon C. *Personality disorders in modern life*. New Jersey: *John Wiley & Sons*, 2004. 627 p.
54. Raskin R. N., & Hall C. S. A narcissistic personality inventory. *Psychological Reports*, 1979. 590 p.
55. Dentale F., Verrastro V., Petruccelli I., Diotaiuti P. Relationship between Parental Narcissism and Children's Mental Vulnerability: Mediation Role of Rearing Style. *International Journal of Psychology and Psychological Therapy*. 2015. Vol. 3. P. 337–347.
56. Thomaes S., Bushman B. J., Orobio de Castro B. What makes narcissists bloom? A framework for research on the etiology and development of narcissism. *Development and Psychopathology*. 2009. Vol. 21. P. 1233–1247.
57. Vance R. K. Permissive Parenting as a Contributing Factor to the Development of Narcissism. 2020. URL: https://www.researchgate.net/profile/Rebecca_Vance/publication/347511686_Permissive_Parenting_as_a_Contributing_Factor_to_the_Development_of_Narcissism/links/5fdf681c92851c13fea9482a/Permissive-Parenting-as-a-Contributing-Factor-to-the-Development-of-Narcissism.pdf
58. Wiehe V. Empathy and narcissism in a sample of child abuse perpetrators and a comparison sample of foster parents. *Child Abuse & Neglect*. 2003. Vol. 27. P. 541–555.
59. Wink P. Two Faces of Narcissism. *Journal of Personality and Social Psychology*. 1991. Vol. 4. P. 590–597.
60. Wolven K. E. Grandiose and Vulnerable Narcissism: Where Do the Emotional Differences Lie? *USC Aiken Psychology Theses*. 2015. URL: https://scholarcommons.sc.edu/cgi/viewcontent.cgi?referer=https://www.google.com/&httpsredir=1&article=1017&context=aiken_psychology_theses

ДОДАТКИ

Додаток А

Опитувальник особистісного нарцисизму, адаптований І. Кривенко,

Н. Пілат та Сенік

З кожної пари тверджень оберіть одне, що найбільше підходить Вам. Якщо жодне з тверджень Ви не можете співвіднести з собою, оберіть одне, яке менш неприйнятне.

1. Люди, схоже, завжди визнають мій авторитет.
Для мене не так важливо бути авторитетом.
2. Мені справді подобається бути в центрі уваги.
Мені дискомфортно бути в центрі уваги.
3. Я думаю, що я – особлива людина.
Я не кращий (-а) і не гірший (-а), ніж більшість людей.
4. Мені легко маніпулювати людьми.
Мені не подобається, коли я зауважую, що маніпулюю людьми.
5. Я багато чого очікую від інших.
Я люблю робити щось для інших.
6. Я сподіваюся, що стану успішним.
Я збираюся стати великою людиною.
7. Я здібніший (-а) від інших.
Є багато речей, яких я можу навчитися від інших.
8. Іноді я розповідаю непогані історії.
Усім подобається слухати мої розповіді.
9. Я не проти виконувати розпорядження.
Мені подобається мати владу над людьми.
10. Іноді я не впевнений у тому, що роблю.
Я завжди знаю, що роблю.
11. Іноді люди вірять у те, що я їм говорю.
Я можу змусити будь-кого повірити в те, що хочу.
12. Я намагаюся не хизуватися і не випендрюватися.
Я можу й повипендрюватися, коли є нагода.
13. Я знаю, що я хороший (-а), бо усі мені про це повторюють.
Коли мені роблять компліменти, я іноді можу засоромитися.
14. Я – виняткова людина.
Я в цілому такий (-а), як усі інші.
15. Я волію розчинятися в натовпі.
Я люблю бути в центрі уваги.
16. Я наполягаю, щоб мене поважали настільки, наскільки я заслуговую.
Я зазвичай отримую повагу, на яку заслуговую.

Додаток Б

Шкала сенситивного нарцисизму, адаптований І. Кривенко, Н. Пилат та Сеник

Будь ласка, дайте відповіді на запитання, обравши, в якій мірі кожне з тверджень характеризує Ваші почуття та поведінку, використовуючи наступну шкалу: 1 – дуже нехарактерно чи неправдиво, зовсім не погоджуюся; 2 – не характерно; 3 – нейтрально; 4 – характерно; 5 – дуже характерно чи правдиво, цілком погоджуюся.

1. Я можу повністю зануритись у думки про особисті справи, своє здоров'я, свої клопоти чи стосунки з іншими.
2. Мої почуття легко зранити насмішкою чи незначними зауваженнями інших.
3. Коли заходжу в кімнату, мені часто стає ніяково і я відчуваю, ніби погляди інших людей спрямовані на мене.
4. Мені не подобається ділитися з іншими результатами досягнень.
5. Я відчуваю, що в мене і своїх проблем достатньо без того, щоб перейматися проблемами інших.
6. Я відчуваю, що мій темперамент відрізняється від темпераменту інших людей.
7. Я часто сприймаю зауваження інших людей на свій рахунок.
8. Я з легкістю поринаю у власні зацікавлення та забуваю про існування інших.
9. Мені не до вподоби перебувати у групі, поки не переконаюсь, що хоча б одна людина з присутніх мене цінує.
10. Хоч і не показую цього, але мене дратує та виводить з себе, коли інші приходять до мене зі своїми проблемами, просять приділити їм час та поспівчувати.

Додаток В

Вимірювання батьківських установок і реакцій, адаптований Т.В. Нещерет

Перед вами питання, які допоможуть з'ясувати, що батьки думають про виховання дітей. Тут немає відповідей правильних і неправильних, тому що кожен правий по відношенню до власних поглядів. Намагайтеся відповідати точно і правдиво. Деякі питання можуть видатися Вам однаковими, однак це не так. Є питання подібні, але не однакові. Зроблено це для того, щоб вловити можливі, навіть невеликі відмінності в поглядах на виховання дітей.

На заповнення опитувальника потрібно приблизно 20 хв. Не обмірковуйте відповідь довго, відповідайте швидко, намагаючись дати першу відповідь, яка прийде вам в голову.

Оцініть кожне твердження, використовуючи наступну шкалу: 1 – абсолютно не погоджуюсь; 2 – скоріше не погоджуюсь, ніж погоджуюсь; 3 – скоріше погоджуюсь; 4 – повністю погоджуюсь.

1. Якщо діти вважають свої погляди правильними, вони можуть не погоджуватися з поглядами батьків.
2. Хороша мати повинна оберігати своїх дітей навіть від маленьких труднощів і образ.
3. Деякі діти настільки погані, що заради їх же блага потрібно навчити їх боятися дорослих.
4. Маленьку дитину завжди слід міцно тримати під час миття, щоб вона не впала.
5. Дитина, коли подорослішає, буде дякувати батькам за суворе виховання.
6. Перебування з дитиною цілий день може довести до нервового виснаження.
7. Краще, якщо дитина не замислюється над тим, чи правильні погляди її батьків.
8. Дитину слід вчити уникати бійок, незалежно від обставин.
9. Батькам легше пристосуватися до дітей, ніж навпаки.
10. Дитина повинна навчитися в житті багатьом потрібним речам, і тому їй не можна дозволяти втрачати цінний час.
11. Якщо один раз погодитися з тим, на що дитина жаліється, вона буде це робити постійно.
12. У присутності дитини не треба розмовляти про секс.
13. Мати повинна робити все, щоб знати, про що думають діти.
14. Якби батьки більше цікавилися справами своїх дітей, діти були б щасливішими і краще себе поводити.
15. Більшість дітей мають самостійно справлятися з фізіологічними потребами вже з 15 місяців.
16. Треба сприяти тому, щоб діти висловлювали свою думку про життя в сім'ї, навіть якщо вони вважають, що певні сімейні правила нерозумні.
17. Мати повинна робити все, щоб вберегти свою дитину від розчарувань, які несе життя.
18. Часто можна запобігти поганому вчинку дитини, усунувши можливу причину цього поганого вчинку.
19. Всі молоді матері бояться своєї недосвідченості у поводженні з дитиною.
20. Суворі дисципліна стосовно дитини розвиває в ній сильний характер.

21. Матері часто настільки бувають замучені присутністю своїх дітей, що їм здається, ніби вони не можуть з ними бути ні хвилини більше.
22. Батьки не повинні поставати перед дітьми в поганому світлі.
23. Дитина повинна завжди звертатися за допомогою до батьків або вчителів, замість того щоб вирішувати свої непорозуміння у бійці.
24. Батьки своїми вчинками повинні завоювати прихильність дітей.
25. Діти, які не пробувають своїх сил у досягненні успіхів, повинні знати, що потім в житті можуть зустрітися з невдачами.
26. Батьки, які розмовляють з дитиною про її проблеми, повинні знати, що краще дитину залишити в спокої і не вникати в його справи.
27. Не можна допускати, щоб дівчатка і хлопчики бачили один одного голими.
28. У дитини не повинно бути таємниць від своїх батьків.
29. Якщо у вас прийнято, що діти розповідають вам анекдоти, а ви - їм, то багато питань можна вирішити спокійно і без конфліктів.
30. Якщо рано навчити дитину ходити, це добре впливає на його розвиток.
31. У дитини повинні бути свої погляди і можливість їх вільно висловлювати.
32. Треба берегти дитину від важкої роботи.
33. Розумні батьки повинні одразу дати зрозуміти дитині, хто в родині приймає рішення.
34. Якщо дитина потрапила в біду, в будь-якому випадку мати завжди відчуває себе винною.
35. Діти, яких виховували в строгих правилах, виростають дуже хорошими людьми.
36. Рідко буває, щоб мати, яка цілий день займається з дитиною, була весь час ласкавою і спокійною.
37. Діти не повинні поза домом вчитися тому, що суперечить поглядам їхніх батьків.
38. Немає виправдання дитині, яка б'є іншу дитину.
39. Змушувати дітей відмовлятися і пристосовуватися - поганий метод виховання.
40. Батьки повинні навчити дітей знаходити собі заняття і не втрачати вільного часу.
41. Діти мучать своїх батьків дрібними проблемами, якщо з самого початку до цього звикнуть.
42. Дитячі ігри з сексуальним змістом можуть привести дітей до сексуальних злочинів.
43. Уважна мати повинна знати, про що думає її дитина.
44. Батьки, які вислуховують зі схваленням відверті висловлювання дітей про їхні переживання на побаченнях, товариських зустрічах, танцях і т.д, допомагають їм у більш швидкому соціальному розвитку.
45. Чим швидше слабшає зв'язок дітей з родиною, тим швидше діти навчаться вирішувати свої проблеми.
46. Діти повинні брати участь у вирішенні важливих сімейних питань.
47. Батьки повинні знати, як потрібно поступати, щоб їхні діти не потрапили у важкі ситуації.
48. Діти потребують материнської турботи, якої їм іноді не вистачає.
49. Більшість матерів побоюються навантажувати дитину, даючи їй дрібні доручення.
50. Більшість дітей мають виховуватися більш строго, ніж це відбувається насправді.
51. Виховання дітей - це важка нервова робота.
52. Діти не повинні сумніватися в способі мислення їхніх батьків.
53. Не треба сприяти тому, щоб діти займалися боротьбою, так як це може привести до травм та інших проблем.
54. Батьки повинні вважати дітей рівноправними стосовно себе у всіх питаннях життя.
55. Коли дитина робить те, що зобов'язана, вона знаходиться на правильному шляху і буде щаслива.
56. Треба залишити дитину, якій сумно, у спокої і не займатися нею.

57. Одним із найскладніших моментів у вихованні дітей є сексуальні проблеми.
58. Так як дитина - частина матері, вона має право знати все про її життя.
59. Діти, яким дозволяється жартувати і сміятися разом з батьками, легше приймають їх поради.
60. Батьки повинні докласти всіх зусиль, щоб якомога раніше навчити дитину справлятися з фізіологічними потребами.
61. У дитини повинна бути впевненість в тому, що її не покарають, якщо вона довірить батькам свої проблеми.
62. Дитину не потрібно привчати до важкої роботи будинку, щоб вона не втратила охоту до будь-якої роботи.
63. Часом батьки змушені піти проти волі дитини.
64. Найголовніша турбота матері - благополуччя і безпека дитини.
65. Виховання дітей у суворій дисципліні робить їх більш щасливими.
66. Природно, що мати «божеволіє», якщо у неї діти егоїсти і дуже вимогливі.
67. Дитина ніколи не повинна слухати критичні зауваження про своїх батьків.
68. Батьки, як правило, воліють мати спокійних дітей.
69. Немає жодних підстав, щоб у батьків було більше прав і привілеїв, ніж у дітей.
70. Чим раніше дитина зрозуміє, що даремно витрачений час є втраченим часом, тим краще для нього.
71. Діти роблять все можливе, щоб зацікавити батьків своїми проблемами.
72. З дитиною щось не в порядку, якщо вона багато розпитує про секс.
73. Обов'язком матері є знання таємних думок дитини.
74. Якщо включати дитину в домашні роботи, вона стає ближча до батьків і легше довіряє їм свої проблеми.
75. Треба якомога раніше припинити годувати дитину грудьми і з пляшечки (привчити дитину «самостійно» харчуватися).

Додаток Г

Методика «Уявлення про ідеальне батьківство» Р.В. Овчарової та Ю.А. Дегтярової

Перед Вами список попарно згрупованих прикметників, що виражають якісно протилежні характеристики, які можуть бути притаманні батькам. Оцініть кожну характеристику за шкалою від 1 до 3 у відповідності з тим, як дана риса має проявлятися у вас як у матері/батька.

1	Слабкий	1	2	3	4	5	6	7	Сильний
2	Нерозсудливий	1	2	3	4	5	6	7	Розсудливий
3	Непрактичний	1	2	3	4	5	6	7	Практичний
4	Повинен бути справедливим	1	2	3	4	5	6	7	Може бути не справедливим
5	Повинен все знати	1	2	3	4	5	6	7	Може чогось не знати
6	Повинен ставити дітей на перше місце	1	2	3	4	5	6	7	Може не ставити дітей на перше місце
7	Недовіряє дітям	1	2	3	4	5	6	7	Довіряє дітям
8	Суперничає з дітьми	1	2	3	4	5	6	7	Співпрацює з дітьми
9	Злопам'ятний	1	2	3	4	5	6	7	Вміє пробачати
10	Розважливий	1	2	3	4	5	6	7	Безкорисний
11	Егоїст	1	2	3	4	5	6	7	Альтруїст
12	Безвідповідальний	1	2	3	4	5	6	7	Відповідальний
13	Завжди терплячий	1	2	3	4	5	6	7	Не завжди терплячий
14	Завжди розуміє	1	2	3	4	5	6	7	Не завжди розуміє
15	Завжди правий	1	2	3	4	5	6	7	Не завжди правий
16	Вирішує за дітей	1	2	3	4	5	6	7	Не вирішує за дітей
17	Не поважає	1	2	3	4	5	6	7	Поважає
18	Вимогливий	1	2	3	4	5	6	7	Поблажливий
19	Не щасливий	1	2	3	4	5	6	7	Щасливий
20	Сумний	1	2	3	4	5	6	7	Радісний

21	Злий	1	2	3	4	5	6	7	Добрий
22	Повинен цікавитися дітьми	1	2	3	4	5	6	7	Може не цікавитися дітьми
23	Повинен бути спокійним	1	2	3	4	5	6	7	Може бути роздратованим
24	Повинен гордитися дітьми	1	2	3	4	5	6	7	Може не гордитися дітьми
25	Строгий	1	2	3	4	5	6	7	М'який
26	Жорстокий	1	2	3	4	5	6	7	Ласкавий
27	Холодний	1	2	3	4	5	6	7	Теплий
28	Не схвалює	1	2	3	4	5	6	7	Завжди схвалює
29	Безжальний до дитини	1	2	3	4	5	6	7	Шкодує дитину
30	Не любить	1	2	3	4	5	6	7	Любить
31	Завжди задоволений дітьми	1	2	3	4	5	6	7	Не завжди задоволений дітьми
32	Ніколи не кричить на дитину	1	2	3	4	5	6	7	Інколи кричить на дитину
33	Не ображається на дітей	1	2	3	4	5	6	7	Ображається на дітей
34	Соромиться за дитину	1	2	3	4	5	6	7	Не соромиться за дитину
35	Не готовий до батьківства	1	2	3	4	5	6	7	Готовий до батьківства
36	Боїться вибачатися перед дитиною	1	2	3	4	5	6	7	Не боїться вибачатися перед дитиною
37	Не виховує	1	2	3	4	5	6	7	Виховує
38	Втомлений	1	2	3	4	5	6	7	Відпочилий
39	Не навчає дитину	1	2	3	4	5	6	7	Навчає дитину
40	Повинен бути досвідченим батьком	1	2	3	4	5	6	7	Може бути не досвідченим батьком
41	Повинен жити для дитини	1	2	3	4	5	6	7	Може жити для себе
42	Повинен проводити з дитиною багато часу	1	2	3	4	5	6	7	Може проводити з дитиною мало часу
43	Не хвалить дитину	1	2	3	4	5	6	7	Хвалить дитину
44	Не балує дитину	1	2	3	4	5	6	7	Балує дитину

45	Не опікує дитину	1	2	3	4	5	6	7	Опікує дитину
46	Не слухає дитину	1	2	3	4	5	6	7	Прислуховується до дитини
47	Не допомагає	1	2	3	4	5	6	7	Допомагає
48	Наказує	1	2	3	4	5	6	7	Просить
49	Завжди може вплинути на дитину	1	2	3	4	5	6	7	Не завжди може вплинути на дитину
50	Ніколи не командує	1	2	3	4	5	6	7	Інколи командує
51	Завжди виконує капризи дитини	1	2	3	4	5	6	7	Не завжди виконує капризи дитини
52	Втручається в життя дитини	1	2	3	4	5	6	7	Не втручається в життя дитини
53	Обмежує свободу дитини	1	2	3	4	5	6	7	Не обмежує свободу дитини
54	Критикує дитину	1	2	3	4	5	6	7	Не критикує дитину

Додаток Д
Показники розподілів ознак

Таблиця Д.1

Показники розподілів ознак досліджуваної групи за критерієм Шапіро-Вілка

<i>Назва шкали</i>	<i>Рівень значущості</i>	<i>Назва шкали</i>	<i>Рівень значущості</i>
Грандіозний нарцисизм	0,01	Товариські відносини між батьками і дітьми	<0,05
Сенситивний нарцисизм	0,14	Прагнення прискорити розвиток дитини	0,03
Вербалізація	<0,001	Оптимальний емоційний контакт	0,17
Надмірна турбота	0,18	Надмірна емоційна дистанція	0,05
Придушення волі дитини	0,03	Надмірна концентрація на дитині	0,26
Страх образити	0,04	Образ ідеального батьківства	0,31
Строгість батьків	<0,001	Когнітивний компонент	0,57
Дратівливість батьків	0,08	Афективний компонент	0,17
Виняток позасімейних впливів	0,18	Поведінковий компонент	0,58
Придушення агресивності дитини	0,37	Позитивне – негативне	0,02
Партнерські відносини	0,03	Належне – необов'язкове	0,77
Заохочення активності дитини	0,04	Тепле – холодне	0,19
Ухилення від контакту	0,02	Пропоноване – відкинене	0,49
Придушення сексуальності дитини	0,29	Досяжне – нездійсненне	0,09
Нав'язливість батьків	0,15	Просте – складне	<0,001

Додаток Е

Показники порівняльного аналізу

Таблиця Е.1

Показники порівняльного аналізу особливостей ставлення до батьківства за періодом
батьківства за критерієм Манна-Уїтні

variable	Mann-Whitney U Test (Вихідні дані) By variable Очікують на дитину/виховують дитину до одного року Marked tests are significant at p <,05000									
	Rank Sum Group 1	Rank Sum Group 2	U	Z	p-level	Z adjusted	p-level	Valid N Group 1	Valid N Group 2	2*1sided exact p
Вербалізація	983,000	1645,000	455,0000	-2,09651	0,036038	-2,13059	0,033124	32	40	0,035978
Придушення волі дитини	1306,000	1322,000	502,0000	1,56388	0,117847	1,58535	0,112889	32	40	0,119643
Страх образити	1155,000	1473,000	627,0000	-0,14732	0,882878	-0,14856	0,881902	32	40	0,888063
Строгість	1330,500	1297,500	477,5000	1,84152	0,065546	1,85730	0,063270	32	40	0,065314
Партнерські відносини	1154,500	1473,500	626,5000	-0,15299	0,878408	-0,15436	0,877326	32	40	0,879174
Заохочення активності	1090,500	1537,500	562,5000	-0,87827	0,379800	-0,88339	0,377028	32	40	0,382082
Ухилення від контакту	1338,500	1289,500	469,5000	1,93218	0,053338	1,95047	0,051120	32	40	0,052954
Товариські відносини	1077,000	1551,000	549,0000	-1,03125	0,302423	-1,04337	0,296778	32	40	0,307117
Прискорення розвитку дитини	1315,500	1312,500	492,5000	1,67154	0,094616	1,68313	0,092350	32	40	0,094764

Таблиця Е.2

Показники порівняльного аналізу особливостей ставлення до батьківства за періодом
батьківства за критерієм Стьюдента

Variable	T-tests; Grouping: Очікують на дитину/виховують дитину до одного року (Вихідні дані) Group 1: 1 Group 2: 0										
	Mean 1	Mean 0	t-value	df	p	Valid N 1	Valid N 0	Std.Dev. 1	Std.Dev. 0	F-ratio Variances	p Variances
Надмірна турбота	13,0313	12,4750	0,77874	70	0,438760	32	40	2,48199	3,37401	1,847963	0,080973
Дратівливість	12,6250	13,1500	-0,71625	70	0,476221	32	40	3,09787	3,08470	1,008553	0,969790
Виняток позасімейних впливів	11,7500	12,0250	-0,41787	70	0,677325	32	40	2,46262	2,99989	1,483937	0,259967
Придушення агресивності дитини	12,5000	13,3750	-1,43085	70	0,156922	32	40	2,36916	2,73334	1,331068	0,414784
Придушення сексуальності	11,7500	10,7500	1,46289	70	0,147972	32	40	2,70006	3,01917	1,250340	0,525154
Нав'язливість батьків	11,6875	12,0500	-0,45648	70	0,649457	32	40	3,19715	3,46373	1,173714	0,650802
Оптим. емоц. контакт	61,5625	63,7250	-1,42550	70	0,158455	32	40	6,12734	6,60220	1,161003	0,673674
Надмірна емоц. дистанція	32,3125	30,6750	1,11884	70	0,267034	32	40	6,26015	6,09913	1,053500	0,868771
Надмірна концентрація на дитині	102,0625	100,2250	0,51811	70	0,606018	32	40	14,05046	15,63443	1,238178	0,543707
Когнітивний компонент	86,5938	90,4750	-2,16170	70	0,034062	32	40	7,22388	7,83479	1,176288	0,646240
Емоційний компонент	87,3125	87,9750	-0,37608	70	0,707998	32	40	7,36792	7,47470	1,029195	0,943482
Поведінковий компонент	91,9063	95,5750	-1,85637	70	0,067609	32	40	7,83853	8,70569	1,233496	0,550987
Образ ідеального батьківства	265,8125	274,0250	-1,91371	70	0,059747	32	40	16,92381	18,97297	1,256824	0,515475

Таблиця Е.3

Показники порівняльного аналізу особливостей образу ідеального батьківства за періодом
батьківства за критерієм Стюдента

T-tests; Grouping: Період батьківства (Вихідні дані)
Group 1: 1
Group 2: 0

Variable	Mean 1	Mean 0	t-value	df	p	Valid N 1	Valid N 0	Std.Dev. 1	Std.Dev. 0	F-ratio Variances	p Variances
Належне-необов'язкове	28,15625	29,30000	-0,66687	70	0,507047	32	40	6,279045	7,907154	1,585817	0,188497
Тепле-холодне	52,18750	54,40000	-1,74766	70	0,084908	32	40	4,973721	5,610430	1,272417	0,492792
Пропоноване-відкинене	49,65625	52,07500	-2,76542	70	0,007263	32	40	3,615463	3,744312	1,072547	0,848503
Досяжне-нездійсненне	35,31250	33,32500	1,08165	70	0,283122	32	40	9,219326	6,338274	2,115711	0,027428

Таблиця Е.4

Показники порівняльного аналізу особливостей ставлення до дитини за періодом батьківства
за критерієм Манна-Уїтні

Mann-Whitney U Test (Вихідні дані)
By variable Очікують на дитину/виховують дитину до одного року
Marked tests are significant at p < .05000

variable	Rank Sum Group 1	Rank Sum Group 2	U	Z	p-level	Z adjusted	p-level	Valid N Group 1	Valid N Group 2	2*1sided exact p
"Ми-батьки"	1005,500	1622,500	477,5000	-1,84152	0,065546	-2,60948	0,009069	32	40	0,065314
"Ми-батьки нашої дитини"	1107,000	1521,000	579,0000	-0,69128	0,489390	-0,72343	0,469413	32	40	0,495302
Фізичні риси	1146,000	1482,000	618,0000	-0,24931	0,803118	-0,30837	0,757804	32	40	0,808688
Особистісні риси	1295,500	1332,500	512,5000	1,44489	0,148490	1,47523	0,140152	32	40	0,149294
Ідеалізація дитини	1092,500	1535,500	564,5000	-0,85560	0,392219	-0,95311	0,340536	32	40	0,394526

Таблиця Е.5

Показники порівняльного аналізу особливостей ставлення до батьківства за статтю за
критерієм Манна-Уїтні

Mann-Whitney U Test (Вихідні дані)
By variable Стать
Marked tests are significant at p < .05000

variable	Rank Sum Group 1	Rank Sum Group 2	U	Z	p-level	Z adjusted	p-level	Valid N Group 1	Valid N Group 2	2*1sided exact p
Вербалізація	2450,500	177,5000	162,5000	0,11076	0,911808	0,11256	0,910380	67	5	0,914523
Придушення волі дитини	2424,000	204,0000	146,0000	-0,47626	0,633889	-0,48280	0,629239	67	5	0,651386
Страх образити	2465,500	162,5000	147,5000	0,44303	0,657742	0,44675	0,655054	67	5	0,667030
Строгість	2316,500	311,5000	38,5000	-2,85757	0,004269	-2,88205	0,003951	67	5	0,002000
Партнерські відносини	2445,000	183,0000	167,0000	-0,01108	0,991163	-0,01118	0,991084	67	5	1,000000
Заохочення активності	2440,500	187,5000	162,5000	-0,11076	0,911808	-0,11140	0,911296	67	5	0,914523
Ухилення від контакту	2341,500	286,5000	63,5000	-2,30378	0,021236	-2,32558	0,020041	67	5	0,017744
Товариські відносини	2471,000	157,0000	142,0000	0,56487	0,572164	0,57150	0,567658	67	5	0,590288
Прискорення розвитку дитини	2325,500	302,5000	47,5000	-2,65820	0,007856	-2,67664	0,007437	67	5	0,004919

Таблиця Е.6

Показники порівняльного аналізу особливостей ставлення до батьківства за статтю за критерієм Стьюдента

T-tests; Grouping: Стать (Вихідні дані)											
Variable	Group 1: 0		t-value	df	p	Valid N 0	Valid N 1	Std.Dev. 0	Std.Dev. 1	F-ratio Variances	p Variances
	Mean	Mean									
Надмірна турбота	12,7463	12,4000	0,24704	70	0,805601	67	5	3,04682	2,60768	1,365166	0,853945
Дратівливість	12,8806	13,4000	-0,36153	70	0,718791	67	5	3,10680	2,96648	1,096840	1,000000
Виняток позасімейних впливів	11,8955	12,0000	-0,08112	70	0,935579	67	5	2,80224	2,34521	1,427737	0,811123
Придушення агресивності дитини	13,0746	11,8000	1,05945	70	0,293036	67	5	2,38247	4,91935	4,263442	0,007905
Придушення сексуальності	11,1940	11,2000	-0,00440	70	0,996501	67	5	2,94515	2,58844	1,294612	0,905927
Нав'язливість батьків	11,9254	11,4000	0,33823	70	0,736204	67	5	3,38586	2,70185	1,570417	0,723825
Оптим. емоц. контакт	62,7612	62,8000	-0,01290	70	0,989744	67	5	6,24764	9,62808	2,374913	0,121840
Надмірна емоц. дистанція	30,8657	38,6000	-2,82865	70	0,006093	67	5	5,92605	5,41295	1,198568	0,983541
Надмірна концентрація на дитині	101,0000	101,6000	-0,08639	70	0,931405	67	5	14,98585	14,90973	1,010237	1,000000
Когнітивний компонент	89,3134	81,2000	2,32294	70	0,023094	67	5	7,59228	6,49615	1,365941	0,853397
Емоційний компонент	88,3731	78,4000	3,08361	70	0,002926	67	5	7,14744	2,96648	5,805220	0,096299
Поведінковий компонент	94,4627	87,0000	1,93575	70	0,056938	67	5	8,05159	11,85327	2,167269	0,164588
Образ ідеального батьківства	272,1493	246,6000	3,17579	70	0,002223	67	5	17,35569	17,31473	1,004736	1,000000

Таблиця Е.7

Показники порівняльного аналізу особливостей ставлення до батьківства за рівнем грандіозного нарцизму за критерієм Стьюдента

T-tests; Grouping: Грандіозний нарцизм (Вихідні дані)											
Variable	Group 1: 1		t-value	df	p	Valid N 1	Valid N 0	Std.Dev. 1	Std.Dev. 0	F-ratio Variances	p Variances
	Mean	Mean									
Оптим. емоц. контакт	64,3636	62,0600	1,40722	70	0,163787	22	50	4,89456	6,94412	2,012831	0,082597
Надмірна емоц. дистанція	30,7273	31,7000	-0,61232	70	0,542309	22	50	5,57359	6,46261	1,344452	0,465158
Надмірна концентрація на дитині	99,3182	101,8000	-0,64942	70	0,518192	22	50	12,25672	15,94890	1,693217	0,188999
Образ ідеального батьківства	263,8182	273,2600	-2,04690	70	0,044423	22	50	15,30526	19,07858	1,553855	0,271771

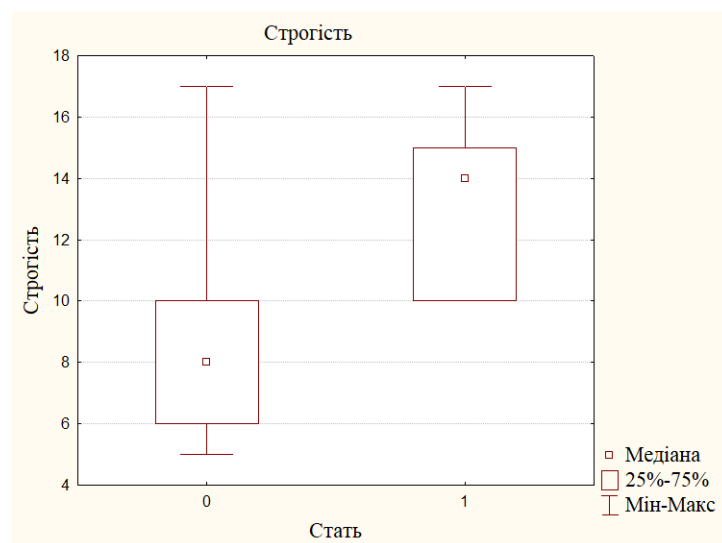

Рис. Е.1. Коробкова діаграма відмінностей між жінками (0) та чоловіками (1) за шкалою «Строгість»

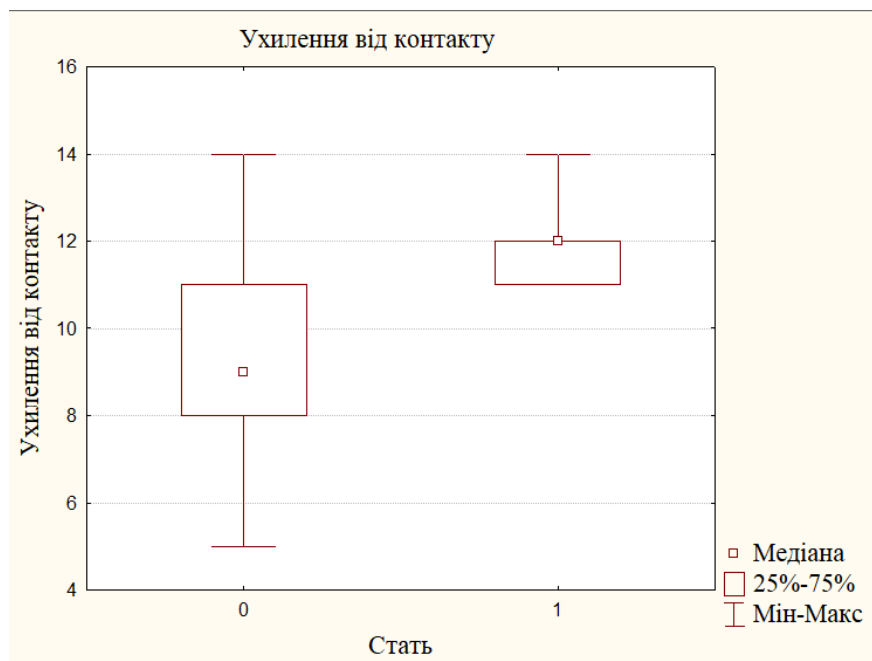

Рис. Е.2. Коробкова діаграма відмінностей між жінками (0) та чоловіками (1) за шкалою «Ухилення від контакту»

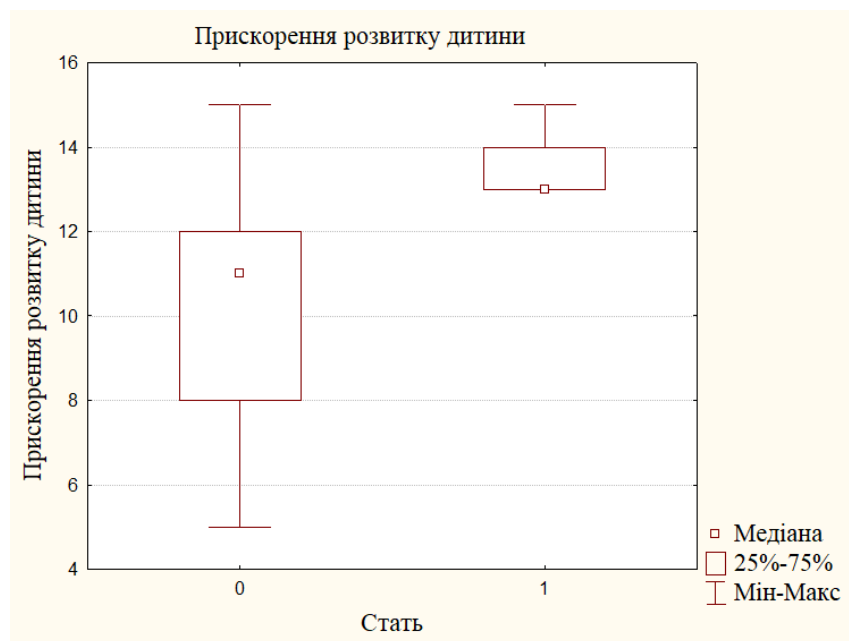

Рис. Е.3. Коробкова діаграма відмінностей між жінками (0) та чоловіками (1) за шкалою «Прискорення розвитку дитини»

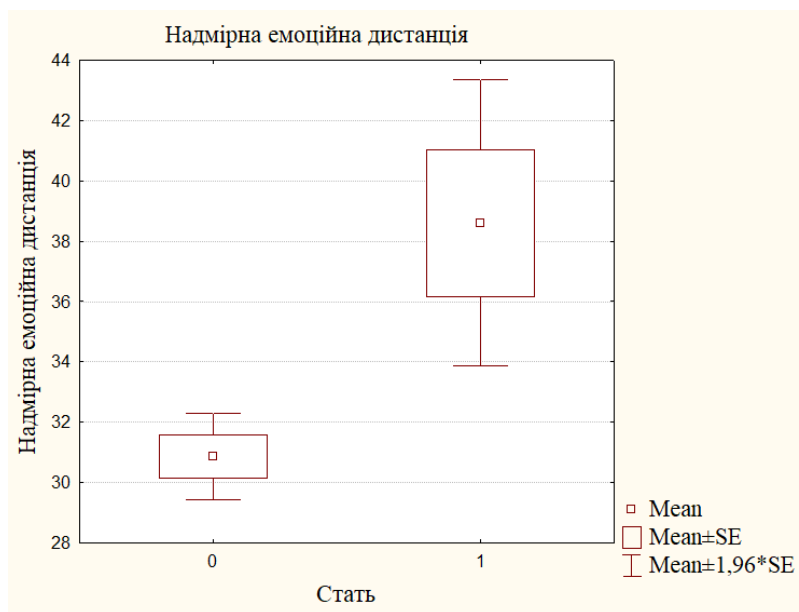

Рис. Е.4. Коробкова діаграма відмінностей між жінками (0) та чоловіками (1) за шкалою «Надмірна емоційна дистанція»

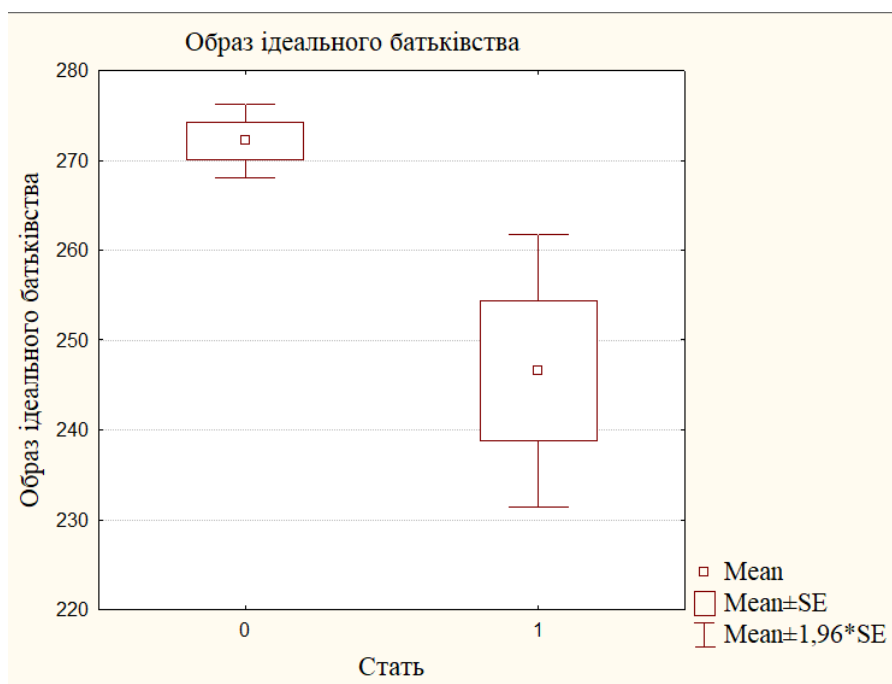

Рис. Е.5. Коробкова діаграма відмінностей між жінками (0) та чоловіками (1) за шкалою «Образ ідеального батьківства»

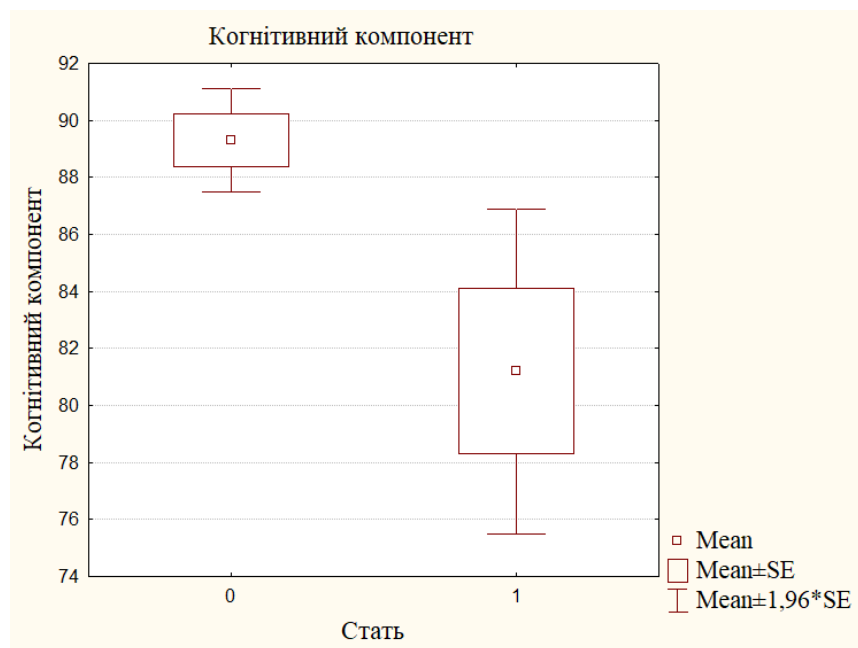

Рис. Е.6. Коробкова діаграма відмінностей між жінками (0) та чоловіками (1) за шкалою «Когнітивний компонент»

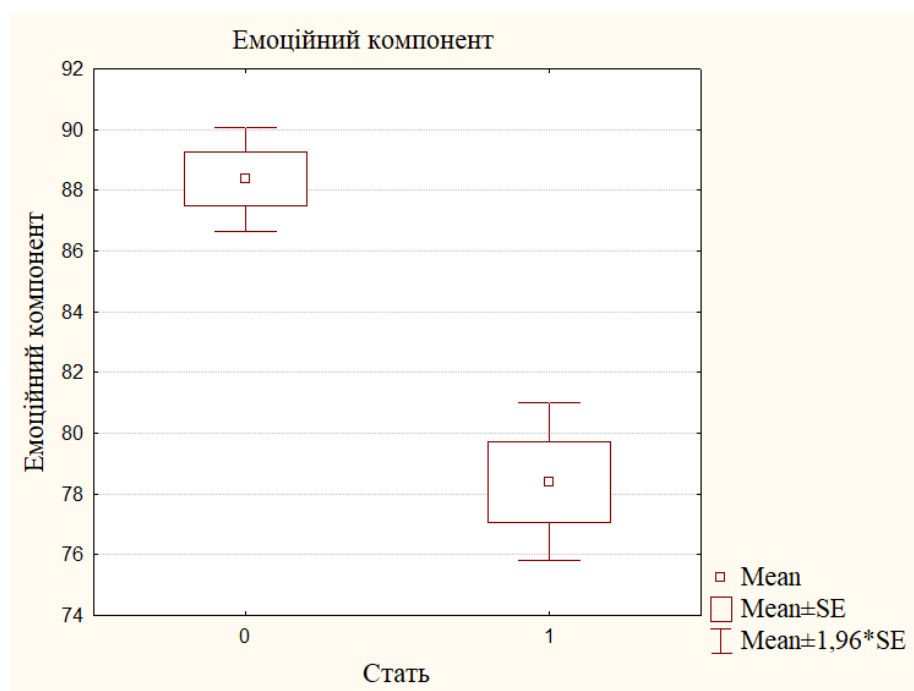

Рис. Е.7. Коробкова діаграма відмінностей між жінками (0) та чоловіками (1) за шкалою «Емоційний компонент»

Додаток Ж

Показники кореляційної матриці

Таблиця Ж.1

Показники кореляційної матриці особливостей ставлення до батьківства та особистісного нарцисизму

Variable	Spearman Rank Order Correlations (Вихідні дані) MD pairwise deleted Marked correlations are significant at $p < .05000$	
	Грандіозний нарцисизм	Вразливий нарцисизм
Вербалізація	0,153220	0,114012
Надмірна турбота	-0,104661	-0,010755
Придушення волі дитини	0,247965	-0,090570
Страх образити	-0,080515	0,185278
Строгість	0,040644	-0,047373
Дратівливість	0,118221	0,292959
Виняток позасімейних впливів	-0,083346	0,271407
Придушення агресивності дитини	-0,053338	0,104573
Партнерські відносини	0,089702	0,199448
Заохочення активності	0,117533	0,166543
Ухилення від контакту	0,056660	0,291954
Придушення сексуальності	0,013440	0,221777
Нав'язливість батьків	0,095248	0,227753
Товариські відносини	0,106252	0,225595
Прискорення розвитку дитини	0,149770	0,007403
Оптим. емоц. контакт	0,205950	0,274825
Надмірна емоц. дистанція	0,086468	0,244810
Надмірна концентрація на дитині	0,030359	0,172097

Таблиця Ж.2

Показники кореляційної матриці особливостей образу ідеального батьківства та особистісного нарцисизму

Variable	Spearman Rank Order Correlations (Вихідні дані) MD pairwise deleted Marked correlations are significant at $p < .05000$	
	Грандіозний нарцисизм	Вразливий нарцисизм
Позитивне-негативне	0,208067	-0,269530
Належне-необов'язкове	-0,076749	0,252111
Тепле-холодне	-0,180200	0,012165
Пропоноване-відкинене	-0,309075	0,178520
Досяжне-нездійсненне	-0,091105	0,273837
Просте-складне	-0,218342	-0,077050

Таблиця Ж.3

Показники кореляційної матриці особливостей ставлення до дитини та особистісного нарцисизму

Variable	Spearman Rank Order Correlations (Вихідні дані) MD pairwise deleted Marked correlations are significant at $p < ,05000$			
	Грандіозний нарцисизм	Вразливий нарцисизм		
"Ми-батьки"	-0,260820	-0,192098		
"Ми-батьки нашої дитини"	-0,126046	0,077959		
Фізичні риси	-0,153193	0,023665		
Особистісні риси	0,114367	0,106791		
Ідеалізація дитини	0,183278	0,014882		

Додаток 3

Показники кластерного аналізу

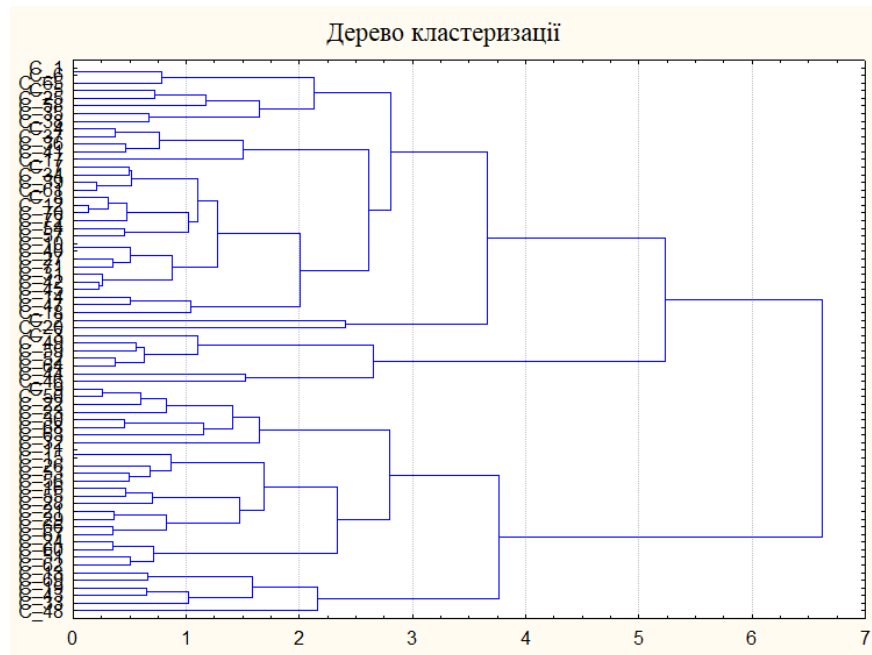

Рис. 3.1. Показники ієрархічного дерева кластеризації стилів ставлення до батьківства

Таблиця 3.1

Показники однофакторного дисперсійного аналізу

Variable	Analysis of Variance (Вихідні дані)					
	Between SS	df	Within SS	df	F	signif. p
Оптим. емоц. контакт	33,03136	2	37,96864	69	30,01377	0,000000
Надмірна емоц. дистанція	41,06594	2	29,93406	69	47,32986	0,000000
Надмірна концентрація на дитині	42,85963	2	28,14037	69	52,54575	0,000000

Таблиця 3.2

Показники на основі методу К-середніх для кластеру 1

Variable	Descriptive Statistics for Cluster 1 Cluster contains 39 cases		
	Mean	Standard Deviation	Variance
Оптим. емоц. контакт	-0,118569	0,719272	0,517353
Надмірна емоц. дистанція	-0,666580	0,594874	0,353875
Надмірна концентрація на дитині	-0,593996	0,688490	0,474019

Таблиця 3.3

Показники на основі методу К-середніх для кластеру 2

Variable	Descriptive Statistics for Cluster 2 Cluster contains 9 cases		
	Mean	Standard Deviation	Variance
Оптим. емоц. контакт	-1,46378	0,901731	0,813119
Надмірна емоц. дистанція	1,30084	0,421136	0,177356
Надмірна концентрація на дитині	-0,31650	0,500781	0,250782

Таблиця 3.4

Показники на основі методу К-середніх для кластеру 3

Variable	Descriptive Statistics for Cluster 3 Cluster contains 24 cases		
	Mean	Standard Deviation	Variance
Оптим. емоц. контакт	0,741594	0,716400	0,513229
Надмірна емоц. дистанція	0,595377	0,809400	0,655128
Надмірна концентрація на дитині	1,083930	0,594226	0,353105